

Michal Kozubík (1981) – rodák z Příbramě, který je aktivnějším účastníkem programů Sociální práce a zaměřením na řešení společenských (2008). Za vynikajícího studenta výsledky: tři bala udělení Ceny Doktora Václava sociálních věd.

a aktivnosti. Bol vůbec přerým doktorem a Ústavem ekonomických věd. Studium úspěšně završil obhajobou disertační práce, v které se zabýval rodilým vyčleněním a chudobou narušena životních konstat.

V státnosti posolil abo odborný anitím Ústavu psychologických věd v Měru. Chytní vřetěmí problématicky se vznuje obdání sociálních služeb a poskytnutí, hospicové zdravotnosti a sociálního zabezpečení jarem. Přebývá v Praze, v území Královské a Ústřednímu Plzeň.

MICHAL KOZUBÍK

(NE)VINNÍ

A DILINO GADŽO

ISBN 978-80-558-0418-7

FAKULTA SOCIÁLNYCH VIED A ZDRAVOTNÍCTVA
UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE

ÚSTAV ROMOLOGICKÝCH ŠTÚDIÍ

MICHAL KOZUBÍK

(NE)VINNÍ A DILINO GADŽO

NITRA 2013

Táto publikácia bola vydaná v rámci realizácie projektu VEGA
**1/0170/11 – Sociálne vyčlenenie verzus kultúra –
determinanty sociálneho správania obyvateľov osád**

© PhDr. Michal Kozubík, PhD.

Recenzenti:

Prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

PhDr. Alena Kajanová, PhD.

Jazyková úprava:

Mgr. Tomáš Bánik, PhD.

Návrh obálky

Bc. Ľubomír Balko

Preklad:

Mgr. Mária Semaništinová

Katja Macová

ISBN 978-80-558-0418-7

EAN 9788055804187

OBSAH

ÚVOD	6
INTRODUCTION	9
EINFÜHRUNG	12
1 POJMY NIE(SÚ) DOJMY	16
1.1 RÓM ČI CIGÁN?	19
1.2 NERÓM, GADŽO, ČI SLOVÁK?	29
1.3 KULTÚRA	34
1.3.1 TRADIČNÁ RÓMSKA KULTÚRA – ROMIPEN	40
1.3.2 NÁRODNÁ RÓMSKA KULTÚRA	44
1.3.3 KULTÚRA CHUDOBY	49
1.4 SOCIÁLNE VYČLENENIE	51
1.4.1 OD CHUDOBY K SOCIÁLNEMU VYČLENENIU	54
1.4.2 DIMENZIE SOCIÁLNEHO VYČLENENIA	55
1.4.3 MECHANIZMY SOCIÁLNEHO VYČLENENIA	57
2 RÓMOVIA POD TATRAMI	63
2.1 POPRAD	67
2.1.1 REGIONÁLNA HISTÓRIA	71
2.1.2 SÚČASNOSŤ	87
2.2 KRAVANY	91

2.3 HRANOVNICA.....	103
3 TEÓRIA UKOTVENÁ V REALITE	110
4 VÝSLEDKY.....	121
4.1 LICHVA, DREVO, LEPENKY A ALELUJA.....	123
4.2 KULTÚRA OSADY.....	141
4.3 (NE)VINNÍ A DILINO GADŽO	154
ME SOM ČA DILINO GADŽO	180

ÚVOD

*Me som ča dilino gadžo*¹... Takáto veta mi znela v ušiach vždy pri vstupe a odchode z osady. Neustále morálne dilemy sprevádzajúce mňa, sociálneho pracovníka so zameraním na „rómske spoločenstvo“², boli odrazom hľadania odpovedí na elementárne otázky: Čo možno považovať za prínos môjho terénneho výskumu? Ako samotný zber dát ovplyvní život ľudí v segregovanej lokalite? Pomôžu im výsledky a závery vyplývajúce z analýzy prostredia a dát alebo im skôr uškodia? Pôjde o ďalšie bezvýznamné dielo, ktorého význam prinesie úžitok len jeho autorovi v jeho profesijnej kariére a nie tým, ktorí na výskume priamo participujú svojimi každodennými radosťami či starosťami?

Pred očami som mal stále ľudí žijúcich v ťaživých životných podmienkach, preto sa samotné metodologické otázky objavovali až v druhom „kole“ myšlienok. Vírili sa v ňom nasledovné otázky: Podarí sa mi nájsť odpoveď na základnú výskumnú otázku? (Vychádzajú negatívne vlastnosti, akými sú napr. kriminalita, zneužívanie sociálneho systému, apod., ktoré majorita „Rómom“ pripisuje, z ich vlastnej kultúry alebo ide o dôsledok sociálneho vyčlenenia, exklúzie, chudoby?) Dokážem sociálne skutočnosti reprodukovať kvalitne a zrozumiteľne? Bude zohľadnený proces? Budú závery validné a objektívne?

Neustály vnútorný boj medzi objektivitou výstupov a samotnými osobnými pohľadmi sprevádzal dielo od jeho počiatku. Samotné závery musia byť čo možno najpresnejšie a platné, no podľa môjho názoru nemožno vynechať i ľudský, humanitný princíp. Ak by v knihe dominoval len vedecký

¹ „Som len hlúpy gadžo ...“ (pozn. autora)

² Názov študijného odboru, ktorý autor absolvoval v magisterskom stupni vysokoškolského štúdia: „Sociálna práca so zameraním na rómske spoločenstvo“ (2006 - Katedra rómskej kultúry, Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre – v súčasnosti Ústav romologických štúdií).

prístup bez akejkolvek empatie výskumníka, boli by dáta len „prázdny“ slovami. Ak by naopak panovalo len stotožnenie sa s náročnými podmienkami ľudí žijúcimi v osadách, s opismi sociálnej reality zo subjektívneho pohľadu chudobných, išlo by o dielo „sentimentálneho aktivistu či samozvaného ciganológa“³.

Knihu možno tematicky rozčleniť na tri časti. Prvá z nich sa zaoberá základnými terminologickými vymedzeniami, podrobnou históriou a opisom skúmaných lokalít; druhá časť je oblasťou analýzy skúmaného prostredia a vyhodnocovania informácií pomocou tzv. Ukotvenej teórie; a záverečná časť je sumárom a prezentáciou výsledkov obsahujúcou odporúčania.

Mojim cieľom bolo prezentovať dielo, ktoré by odborníkom venujúcim sa danej oblasti ponúklo alternatívnu cestu, spočívajúcu v špecifickom vymedzení pojmov a odlišnom, doteraz nie často užitom metodologickom postupe. Je zároveň určené i študentom pomáhajúcich profesií (najmä odboru Sociálne služby a poradenstvo, resp. Sociálna práca) pričom môže slúžiť ako doplnujúci študijný materiál v rámci terénnej sociálnej práce, komunitnej práce alebo ako ukážka použitia kvalitatívnej metódy vo výskume.

Pri písaní som využil kombináciu vedeckého a beletristického štýlu, ktorý by bol prístupný i laickej verejnosti. Výroky sa opierajú o doslovné, zvýraznené výpovede informátorov. V knihe sa objavujú i výskumné fotografie, ktorých cieľom je umocniť predstavy čitateľa o podobe vylúčených komunít.

³ Termín ciganológia sa častejšie objavuje u odborníkov zahraničnej proveniencie (maďarskej, českej, a pod). Alternatívnymi označeniami v slovenských podmienkach sú romológia či romistika (v podmienkach SR však žiadna z nich nemá dlhú tradíciu a svetoznáme osobnosti). Názory na predmety skúmania jednotlivých odvetví sa rôznia a doteraz neboli všeobecne prijaté. Na Slovensku však prevláda len akýsi „hybrid“ menovaných odvetví charakterizovaný všeobecnou predstavou odborníkov či laickej verejnosti, ktorý možno radikálne vyjadriť: „O Rómoch môže písať každý, veď všetci vieme, ako to v skutočnosti je“, a pod.

Poďakovanie patrí predovšetkým kľúčovým informátorom: Mgr. Lýdii Pištovej (sociálnej pracovníčke MsÚ v Poprade) za dlhoročné predávanie skúseností z praktickej realizácie sociálnej práce v meste Poprad už od čias môjho vysokoškolského štúdia; Vladovi Horváthovi a jeho manželke Hanke za otvorenie „brány“ do osady v Hranovnici, za ich ľudský prístup a prijatie; Michalovi Ruizovi – priateľovi z detstva, žijúcemu v separovanej lokalite v Kravanoch. Doktorke Alene Kajanovej som vďačný za to, že ako jediná mala snahu a ochotu zúčastniť sa na terénnom výskume⁴. Jej cenné rady a podpora boli dôležitým elementom úspešného pôsobenia v teréne. Za vrúcnosť a otvorenosť ďakujem starostovi obce Hranovnica p. Martinovi Benkovi, ktorý je starostom všetkých obyvateľov obce – i tých „spoza plotu“. Za prístup k informáciám ďakujem p. doktorke Kollárovej, historičke Štátneho archívu Ministerstva vnútra SR, pobočka Poprad-Spišská Sobota a p. Mgr. Etele Lučivjanskej - vedúcej sociálneho odboru mesta Poprad.

Najväčšia vďaka však patrí všetkým tým, ktorí vo svojich ťažkých životných podmienkach boli ochotní nás prijať, zhovárať sa s nami, dokonca nás pohostiť napriek tomu, že sami žijú v absolútnej chudobe. Oceňujem vašu úprimnosť, bezprostrednosť a spontánnosť.

Na pamäti som mal Kellerov názor (2011), že programy boja s biedou pomáhajú viac tým, ktorí sa nimi živia, ako chudobným a tým, ktorí pomoc naozaj potrebujú. Pokorne verím, že to nebude prípad tejto knihy.

⁴ Je pre mňa záhadou prečo je u nás na Slovensku tak málo otvorených slovenských pracovníkov realizovať terénny výskum v osadách. Alena Kajanová, PhD. je odbornou asistentkou Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích. Pri výskume sme sa stretli aj s inými menami českých osobností antropológie či etnológie, ktorí podobne ako my realizovali výskum v podobných lokalitách. Napríklad p. Michal Růžička, PhD., ktorý strávil značný čas v osade v Spišskom Bystrom (okres Poprad, SR) či p. Zbyněk Andrš, PhD., ktorý rovnako pôsobil so svojimi študentmi v popradskom okrese (Jánovce).

INTRODUCTION

*Me som ča dilino gadžo*⁵... I could hear this sentence in my ears every time I was entering or leaving a Roma settlement. Permanent moral dilemmas accompanying me as a social worker focused on the “Roma community”⁶ just reflected my search for answers to the basic questions: What can be considered to be a benefit of my legwork? How will data collection itself affect lives of people in a segregated locality? Will the results and conclusions from the analysis of the environment and data help them or will they cause them harm? Will it be another insignificant piece of work whose significance will be beneficial just for its author in his professional career but not for those who participate in the research directly by their everyday joys and sorrows?

I just had people living in difficult living conditions on my mind; therefore the methodological questions occurred only in the second “round” of my thoughts. There were questions including: Will I be able to find an answer to the basic research question? (Do the negative characteristics such as crime, welfare system abuse, etc., that are attributed to the “Roma” by the majority, result from their own culture or do they result from social exclusion and poverty?) Will I be able to reproduce the social facts in good quality and clearly enough? Will the process be taken into account? Will the conclusions be valid and objective?

Constant inner struggle between the objectivity of outcomes and personal views accompanied this piece of work since the very beginning. The conclusions must be as accurate and valid as possible; but in my opinion, the human principle

⁵ „I am just a stupid Gadjo ...“ (Author's Note)

⁶ The author finished the Master's study programme: “Social Work for Roma Community” (2006 Department of Roma Culture, Constantine the Philosopher University in Nitra – in the present: Roma Studies Institute).

cannot be ignored either. If the scientific approach without any empathy of the researcher dominated the book, the data would be only “empty” words. On the other hand, if the book focused mainly on identification with difficult conditions of people living in the settlements, with descriptions of social reality from the subjective point of view of the poor, it would be a piece of work by a “sentimental activist or self-appointed Gypsy expert”⁷.

The book can be divided thematically to three parts. The first part focuses on the basic terminological definitions, detailed history and descriptions of the studied localities; the second part analyses the studied environment and evaluates the information using the so-called grounded theory; and the final part summarises and presents the results.

My objective was to produce a piece of work that would provide the experts in this field with an alternative way consisting of specific definitions of the concepts and a different, so far not very often used methodological approach. The book can be also used by students of helping professions, especially Social Services and Counselling, or Social Work, as an additional study material for outreach social work, community work or as a sample of using the qualitative method. In the book I used the combination of the scientific and fictional styles, which might be suitable also for lay people. The statements are based on the verbatim, highlighted utterances of the informants. The book also includes the research photographs whose objective is to support the ideas of the readers on situation of the excluded communities.

⁷ The term gypsiology occurs more often in the experts of foreign origin (Hungarian, Czech, etc.). The alternatives in the Slovak conditions are romology or romistics (in the Slovak conditions, however, none of them has long tradition or well-known experts). The views of the research topics of the individual fields vary and they have not been generally accepted so far. In Slovakia, however, there is only a sort of “hybrid” of the fields characterised by the general image of the professionals or lay people that can be expressed radically: “Everybody can write about the Roma people; we all know what it really is like”, etc.

I would like to express my thanks to the key informants: Mgr. Lýdia Pištová (a social worker, Municipal Authority in Poprad) for longstanding provision of experiences from practical implementation of social work in the town of Poprad since my university studies; Vlado Horváth and his wife Hanka for opening the “gate” into the settlement in Hranovnica, for their human approach and welcome; Michal Ruiz – my childhood friend living in the separated locality in Kravany. I am grateful to dr. Alena Kajanová because she was the only one who was willing to participate in the legwork⁸. Her valuable advice and encouragement were important elements of my successful outreach work. I am grateful to Martin Benko, the mayor of the village of Hranovnica for his fervour and openness and who is the mayor of all the villagers – including those “behind the fence”. I express my thanks to dr. Kollárová, the historian of the State Archive of the Ministry of Interior of the Slovak Republic, the branch in Poprad – Spišská Sobota, and Mgr. Etela Lučivjanská, the head of the Social Department of the town of Poprad, for providing me with access to information.

My greatest thanks go to all those who, in their difficult living conditions, were willing to receive us, talk to us, and even to host us in spite of the fact they lived in an absolute poverty. I appreciate your sincerity, openness and spontaneity.

What I had on my mind was the Keller’s opinion (2011) that the programmes against poverty help more those who organise them than the poor and those who really need help. I humbly believe it will not be a case of this book.

⁸ It is a mystery for me why there are only few open Slovak workers who would participate in legwork in the settlements in Slovakia. Alena Kajanová, PhD. is an assistant professor at the University of South Bohemia in Ceske Budejovice. In the research we ran across other names of the Czech experts in anthropology or ethnology who implemented research in similar localities as we did. For example, Michal Růžička, PhD. who spent quite a long time in the settlement in Spišské Bystré (District of Poprad, Slovak Republic) or Zbyněk Andrš, PhD. who worked with his students in the District of Poprad (Jánovce).

EINFÜHRUNG

*Me som ča dilino gadžo*⁹... Dieser Satz klang mir noch lang in den Ohren, immer bei der Ankunft in der Siedlung wie auch beim Verlassen dieser. Ständige moralische Dilemmas, die mich, den Sozialarbeiter mit Orientierung auf die „Roma-Gemeinschaft“¹⁰, begleiteten, waren die Reaktion auf die Suche nach Antworten auf elementare Fragen: Was kann bei meinen Forschungen vor Ort als nützlich betrachtet werden? Wie beeinflusst die eigentliche Datenerhebung das Leben der Menschen an dem segregierten Standort? Helfen ihnen die Ergebnisse und die Schlussfolgerungen, die aus der Analyse des Umfeldes und der Daten schließen oder schaden sie ihnen eher? Geht es hier um ein weiteres unnützes Werk, welches nur seinem Autor in seiner professionellen Karriere nutzt und nicht denjenigen, die sich an der Umfrage direkt mit ihren alltäglichen Freuden und Sorgen beteiligen?

Ich hatte ständig Menschen vor Augen, die unter bedrückenden Lebensbedingungen leben, deshalb tauchten die eigentlichen methodischen Fragen erst in der zweiten „Gedankenrunde“ auf. Darin wirbelten Fragezeichen wie: gelingt es mir, eine Antwort auf die grundlegende Forschungsfrage zu finden? (Schließen negative Eigenschaften, wie z. B. Kriminalität, Missbrauch des Sozialsystems u. Ä., die die Majorität den Roma zuschreibt, aus ihrer eigenen Kultur oder handelt es sich um eine Folge der sozialen Ausgliederung, Exklusion, Armut?)

Gelingt es mir, die sozialen Sachverhalte qualitativ wertvoll und verständlich wiederzugeben? Wird der Prozess

⁹ „Ich bin nur ein dummer Gadžo /Nicht-Rom/ ...“ (Anm. d. Autoren)

¹⁰ Bezeichnung der Studienrichtung, die der Autor als Magister-Hochschulstudium abgeschlossen hat: „Sozialarbeit mit Orientierung auf die Roma-Gemeinschaft“ (2006 – Lehrstuhl für Roma-Kultur, Konstantin-Philosoph-Universität in Nitra – jetzt Institut für Romologiestudien).

berücksichtigt? Werden die Schlussfolgerungen gültig und objektiv sein?

Der ständige innere Kampf zwischen der Objektivität der Ergebnisse und den eigentlichen persönlichen Ansichten hat das Werk von Anfang an begleitet. Die eigentlichen Schlussfolgerungen müssen möglichst genau und gültig sein, meiner Ansicht nach kann aber das menschliche, das humanitäre Prinzip nicht weggelassen werden. Würde in dem Buch allein die wissenschaftliche Betrachtungsweise ohne jegliche Empathie des Forschers dominieren, wären die Daten nur „leere“ Worte. Würde im Gegenteil nur eine Identifizierung mit den schwierigen Bedingungen der in den Siedlungen lebenden Menschen vorherrschen, mit Beschreibungen der sozialen Realität aus subjektiver Sicht der Armen, würde es sich um ein Werk eines „sentimentalen Aktivisten oder selbsternannten Tsiganologen“ handeln¹¹.

Das Buch kann thematisch in drei Teile untergliedert werden. Der erste Teil befasst sich mit den grundlegenden terminologischen Abgrenzungen, der detaillierten Geschichte und einer Beschreibung der betrachteten Standorte; der zweite Teil stellt eine Analyse des betrachteten Umfeldes und eine Auswertung der Informationen mit Hilfe der sog. Verankerten Theorie dar und der abschließende Teil ist eine Zusammenfassung und Präsentation der Ergebnisse mit Empfehlungen.

¹¹ Der Begriff Tsiganologie erscheint häufiger bei Fachleuten aus dem Ausland (Ungarn, Tschechien u. ä.). Alternative Bezeichnungen unter slowakischen Bedingungen sind Romologie oder Roministik (unter den Bedingungen der Slowakischen Republik hat jedoch keine dieser weder eine lange Tradition und noch weltbekannte Persönlichkeiten). Die Ansichten über die Forschungsgegenstände der jeweiligen Zweige gehen auseinander und wurden bislang nicht allgemein akzeptiert. In der Slowakei überwiegt jedoch nur so etwas wie ein „Hybrid“ benannter Zweige, charakterisiert durch die allgemeine Vorstellung der Fachleute oder der Laienöffentlichkeit, welcher radikal ausgedrückt werden kann: „Über Roma kann jeder schreiben, denn wir wissen doch alle, wie es in Wirklichkeit aussieht“, u. Ä.

Mein Ziel war es, ein Werk zu präsentieren, welches der sich dieser Problematik widmenden Fachwelt einen alternativen Weg aufweist, bestehend in einer spezifischen Abgrenzung der Begriffe und sich unterscheidend durch die bislang nicht oft genutzte methodologische Vorgangsweise.

Es ist außerdem auch für Studenten helfender Professionen (vor allem des Fachbereichs Sozialleistungen und Beratung, bzw. Sozialarbeit) bestimmt und kann als ergänzendes Studienmaterial im Rahmen der Sozialarbeit vor Ort, der kommunitären Arbeit oder als Beispiel für die Anwendung einer qualitativen Methode in der Forschung dienen.

Während des Schreibens habe ich eine Kombination von wissenschaftlichem und belletristischem Stil genutzt, welcher auch für die Laienöffentlichkeit angeboten werden kann. In dem Buch scheinen auch Forschungsfotos auf, mit dem Ziel, die Vorstellungen des Lesers in Gestalt ausgeschlossener Kommunitäten zu unterstreichen.

Mein Dank gilt vor allem den hauptsächlichen Informatoren: Mgr. Lýdia Pištová (der Sozialarbeiterin des Stadtamtes in Poprad) für die langjährige Übermittlung von Erfahrungen bei der praktischen Umsetzung der Sozialarbeit in der Stadt Poprad schon seit der Zeit meines Hochschulstudiums; Vlado Horváth und seiner Ehefrau Hanka für Öffnung des „Tors“ zur Siedlung in Hranovnice, für ihre menschliche Art und Aufnahme; Michal Ruiz – einem Freund aus der Kindheit, der an einem separierten Ort in Kravany lebt. Frau Doktor Alena Kajanová bin ich dafür dankbar, dass sie als einzige das Bestreben und den Willen hatte, an der Befragung vor Ort teilzunehmen¹².

¹² Für mich ist es ein Rätsel, warum es bei uns in der Slowakei so wenige slowakische Mitarbeiter gibt, die Umfragen vor Ort in den Siedlungen offen sind. Alena Kajanová, PhD. ist Fachassistentin der Südböhmischen Universität in České Budějovice. Bei der Arbeit vor Ort haben wir auch andere tschechische

Ihre wertvollen Ratschläge und die Unterstützung waren ein wichtiges Element der erfolgreichen Arbeit vor Ort. Für die Innigkeit und Offenheit möchte ich mich bei dem Bürgermeister von Hranovnice, Herrn Martin Benko bedanken, der Bürgermeister für alle Ortsbewohner ist – auch für diejenigen „hinter dem Zaun“.

Für den Zugang zu Informationen bedanke ich mich auch bei Frau Doktor Kollárová, der Historikerin des Staatlichen Archivs des Innenministeriums der Slowakischen Republik, Arbeitsbereich Poprad-Spišská Sobota und bei Frau Mgr. Etela Lučivjanská - der Leiterin der Abteilung Soziales der Stadt Poprad.

Der größte Dank gilt jedoch allen denjenigen, die neben ihren schwierigen Lebensbedingungen bereit waren, uns zu empfangen, sich mit uns zu unterhalten, uns sogar zu bewirten, trotzdem sie selbst in absoluter Armut leben. Ich schätze ihre Ehrlichkeit, Offenheit und Spontanität.

Im Hinterkopf hatte ich immer die Meinung Kellers (2011), dass die Programme zur Armutsbekämpfung eher denjenigen helfen, die daran verdienen, als den Armen und denen, die die Hilfe tatsächlich benötigen. Demütig bin ich der Überzeugung, dass dies bei diesem Buch nicht der Fall sein wird.

Persönlichkeiten der Anthropologie oder Ethnologie getroffen, die ähnlich wie wir an ähnlichen Standorten geforscht haben. Zum Beispiel Hr. Michal Růžicka, PhD., der viel Zeit in der Siedlung in Spišská Bystrá (Bezirk Poprad, SR) verbracht hat, oder Hr. Zbyněk Andrš, PhD., der ebenfalls mit seinen Studenten im Bezirk Poprad (Janovce) gearbeitet hat.

1 POJMY NIE(SÚ) DOJMY

Hlavným cieľom výskumu bolo priblížiť sa k poznaniu toho, či negatívne vlastnosti pripisované obyvateľom osád sú znakom ich kultúry, etnicity alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia, reprodukovanej chudoby, resp. ich znásobenej kultúrnej závislosti. Okrajovými, vedľajšími „métami“ bolo:

- získať informácie o histórii „Rómov“ (lokálne vymedzeného prostredia obce a mesta);
- hľadať vhodné stratégie, aktivity smerujúce k zlepšeniu postavenia Rómov v meste Poprad a obcí zahrnutých vo výskume;
- identifikovať rozhodujúce sociálne, kultúrne a ekonomické faktory, ktoré ovplyvňujú interakčné procesy medzi „rómskou“ národnostnou menšinou a majoritným obyvateľstvom;
- zadefinovať hlavné princípy sociálnej práce vo vzťahu k obyvateľom vyčlenených komunit.

Ťažiskové výskumné otázky boli nastolené nasledovným spôsobom:

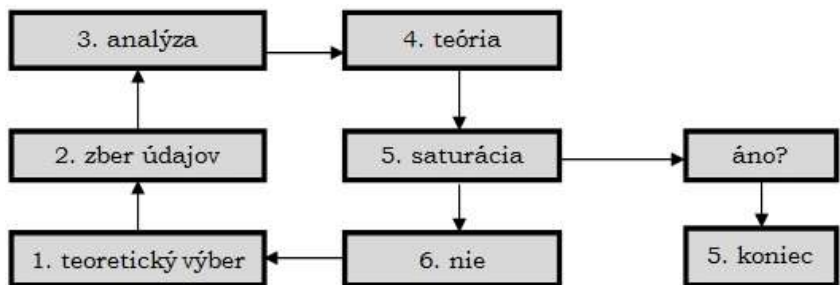
- Vychádzajú vlastnosti (negatívne), ktoré majorita „Rómom“ prisudzuje z „rómskej“ kultúry, alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia?
- Aké sú súčasné problémy „Rómov“ a životné stratégie riešenia ich životnej situácie v segregovaných a separovaných lokalitách?
- Jestvujú historické paralely medzi prístupmi riešenia problémov v minulosti a súčasnom období?

Výskumný postup, ktorý som zvolil sa nazýva *konštantná komparácia* a je zložkou širšej metodologickej

techniky nazývanej *Grounded Theory* alebo *ukotvená*, prípadne *zakotvená* teória. Konštantná komparácia je postup, ktorý buduje teóriu induktívnym spôsobom z údajov. Teória sa netvorí postupným spresňovaním série hypotéz – od prvotnej hypotézy k prepracovanej hypotéze, ako je to pri analytickej indukcii. Výskumník vyberá do svojho výskumu postupne také prípady, ktoré mu umožňujú vytvoriť solídnu teóriu. Podľa Stainbacka (1988) (In: Gavora, 2006, s. 55) hovoríme, že výber prípadov je teoretický, t. j. taký, ktorý umožní tvorbu koherentnej teórie. Keď všetky prípady potvrdzujú teóriu, hovoríme, že nastala saturácia teórie. Teória je úplná, pretože vysvetľuje všetky údaje. Výskum sa týmto končí.

Gavora (2006, s.56 – 57) opisuje stručne kroky pri konštantnej komparácii takto:

1. Zber údajov o prípadoch, ktoré čo najviac vyhovujú cieľu výskumu (teoretický výber).
2. Analýza prípadov, udalostí a situácií a hľadanie opakujúcich sa motívov, tém medzi nimi.
3. Podrobné prípady (ľudia, situácie, lokality) a overenie, či nové zistenia potvrdzujú alebo vyvracajú teóriu.
4. Ak je potrebné, nasleduje modifikovanie teórie, ak nie, možno považovať teóriu za saturovanú údajmi, teda za potvrdenú a nasleduje ukončenie výskumu.

Obrázok 1 Postup pri konštantnej komparácii (Zdroj: Gavora, 2006, s. 57)

Po predstavení základných a vedľajších cieľov, výskumných otázok a postupov, uvediem v nasledovnej časti objasnenie základných terminologických nuáns.

Nezriedka som svedkom odborných škriepok, ktorých predmetom je elementárna otázka všetkých článkov, príspevkov a kníh o Rómoch. „Koho považujete za Róma?“, zvyknem sa pýtať prvákov bakalárskeho štúdia Ústavu romologických štúdií. Ich odpovede bývajú rôzne: počnúc od opisov ľudí pestrofarebne oblečených až po špinavých, zapáchajúcich a neprispôsobivých, končiac bohužiaľ rasistickými prejavmi plnými predsudkov. Im ich nepresnosť, romantickú či značne stereotypnú predstavu možno odpustiť. Podľa môjho názoru však nemožno túto oblasť zúžiť len na akési neustále opakujúce sa kliše: „neriešme kto je Róm a kto ním naopak nie je. Veď všetci predsa vieme o koho ide. Oveľa dôležitejšie sú sociálne problémy, na ktoré je potrebné upriamiť svoju pozornosť.“ Je nepochybné, že v osadách i v našej spoločnosti jestvujú negatívne sociálno-patologické javy, ktoré si zaslúžia oveľa väčšiu pozornosť ako (podľa mnohých) teoretické filozofovanie o tom, koho vnímame, resp. neidentifikujeme ako Róma. Majúc na pamäti etiku vedeckého skúmania, ktorá nám v žiadnom prípade nedovoľuje stigmatizovať akéhokoľvek človeka, musíme doterajšie názory vážne prehodnotiť.

Podobne rozporuplne je vnímaný fenomén rómskej kultúry. Nejednotne ju vnímajú antropológovia, romológovia, aktivisti, ba dokonca i samotní Rómovia. Pre jedných sú kultúrnymi prvkami hudba či tanec, pre iných je to spôsob fungovania – životných stratégií, iní zas považujú kultúru za vrozenú, Rómom vlastnú a predurčenú, druhí zas ako nadústrojnú a extrasomatickú. Podľa niektorých je dôsledkom kultúrnej zmeny difúzia či migrácia, iní hľadajú jej príčiny v odhaľovaní kultúrnych vzorcov, a pod.

Preto je úvodná kapitola rozčlenená na tri časti: prvá podkapitola sa venuje etnonymu Róm a popisuje základnú terminológiu, ktorú som si zvolil pri operovaní s jednotlivými

pojmi. V ďalšej časti analyzujem základné kultúrne východiská, ktoré tvoria nosnú paradigmu, vzor, model z ktorého budem pri jej analýze vychádzať. Záverečnú časť úvodnej kapitoly venujem chudobe a sociálnej exklúzii v kontexte osád východného Slovenska.

1.1 RÓM ČI CIGÁN?

Ako som už spomínal, jestvuje mnoho odborníkov, ktorí práve túto polemiku zľahčujú a nevenujú jej dostatočnú pozornosť. Domnievajú sa, že slovenskú spoločnosť trápia mnohé iné ťaživé otázky týkajúce sa tejto menšiny. Prečo si teda kladiem túto otázku? Dôvodom je negatívny náboj, ktorý túto polemiku sprevádza. Nie je to náboj slepý, ale veľmi presne mierený, pričom terč je dostatočne známy.

Pre lepšiu ilustráciu uvádzam časť obežníka, ktorý z času na čas opakovane navštívi moju emailovú schránku: „Odpoveď prednostu Bardejova Beblavému na jeho príspevok v SME: *...Najprv k pojmu Cigán či Róm. My hovoríme susedom Rakúšaniam, napriek tomu, že oni si hovoria Ostereicheri, či Austrianeri. My hovoríme obyvateľom Nemecka Nemci, napriek tomu, že si oni hovoria Deutschlanderi či Germaneri. Maďari hovoria na Bratislavu Poszonyi, my hovoríme Viedeň a nie Wien. Z toho vyplýva, že každý si môže tých druhých pomenovať po svojom a príslušníci tohto etnika sa v sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa nazvali Rómovia. Oni si tak môžu hovoriť, ale my zachovajme označenie tradičné, to predsa nie je nič zlé, nie je to pejoratívne, napokon Nemci hovoria Zigeuner a intí Francúzi či Španieli – Gypsis...“.* (Odpoveď prednostu Bardejova..., 2012)

Všimnime si moment, ktorý diskusiu Róm verzus Cigán sprevádza. Predstavitelia krajnej pravice a ich sympatizanti nepripúšťajú termín „Róm“. Ich radikálnej rétorike sa „Cigán“ veľmi hodí. „Odstrániť nespravodlivé zvýhodňovanie nielen cigánskych parazitov“, hlásal predvolebný leták jedného

z kandidátov na banskobystričského župana v roku 2009. Tento slogan pobúrila viaceré osobnosti a organizácie, ktoré požadovali trest pre kandidáta. Bystričskí, krajskí sudcovia, rovnako tak i Najvyšší súd SR ich sťažnosť zamietol. Podľa nich kandidátovi „nešlo o Rómov ako etnikum v celku, ale len o tých, ktorí sa prizývajú na hodnotách, ktoré im poskytuje spoločnosť, a napokon nejde len o parazitujúcich z tohto etnika, ale aj o parazitujúcich z väčšinového obyvateľstva, čo je zdôraznené spojkou nielen“. Reakcia na rozhodnutie súdu nenechala na seba dlho čakať. Helsinský výbor vo svojom stanovisku napísal: „Súdy v tomto prípade fatálne zlyhali v ochrane základného ľudského práva – rešpektovanie ľudskej dôstojnosti každého človeka“. Rozhodnutiu súdu pomohlo slovíčko „nielen“ a tiež argumenty, že „cigán, cigán, cigánsky“ sa bežne používajú a robia tak aj Rómovia. Mimovládne organizácie „gramatickej analýze súdu“ vyčítajú, že jej úplne uniká, že celé verejné pôsobenie kandidáta na župana a organizácií, ktoré založil a sú známe, dostatočne dokumentujú jeho úmysly (Prušová, 2013).

Slovensko a súdne spory o „slovíčka“ nie sú ničím novým. Napríklad Veľká Británia riešila viaceré spory od druhej polovice päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Fraser (2002) hovorí o výveskách, ktoré zaplavovali Anglicko od sedemdesiatych rokov: „Cigánom vstup zakázaný“, ktorými niektorí majitelia opatrovali svoje pohostinstvá a podniky. Niektorí hostinskí sa však neprijemnostiam snažili vyhnúť tým, že vyvesovali nápisy: „Kočovníkom vstup zakázaný“. Tieto udalosti mali podobne súdnu dohru. Spor spočíval v tom, či je takéto odopretie prístupu k tovarom a službám diskrimináciou. Sudca westminsterského súdu odmietol argument komisie, že slovo kočovník (*Traveller*) je synonymom slova Cigán (*Gypsy*) a odmietol i to, že „Cigáni tvoria etnickú skupinu“. Rozhodol, že nápisy nie sú v rozpore so zákonom a žalobu zamietol. Odvolací súd tento nález potvrdil, keď sa všetci traja sudcovia zhodli na to, že „kočovník“ nie je synonymom slova „Cigán“ a skupina osôb, na ktoré sa nápis vzťahuje, sa preto neobmedzuje na „Cigánov“, a teda nedošlo k priamej diskriminácii. Zároveň však

tvrdil, že „Cigáni“ tvoria rasovú skupinu a nápis „Cigánom vstup zakázaný“ by bolo možné považovať ako za nezákonný. Nápis „Kočovníkom vstup zakázaný“, predstavuje nepriamu diskrimináciu, pretože stanovuje podmienku („nebyť kočovníkom“), ktorej aplikácia by mala na „Cigánov“ oveľa väčší dopad ako na ostatné rasové skupiny. Tieto procesy prebiehali v rokoch 1988 – 1989. S nadsadením by sme mohli konštatovať, že sme Británii podobní, sme len dvadsaťpäť rokov pozadu, avšak s jedným podstatným rozdielom: naše súdnictvo rozhodnutie nižších súdov ani len neupravilo.

Na základe troch prezentovaných prípadov som sa snažil poukázať na to, že používanie jednotlivých slov môže viesť k mnohým nedorozumeniam a vyhroteným situáciám. Ak je slovičko „nielen“ dôležité pre závažné rozhodnutia Najvyššieho súdu SR, o čo menej významné je pertraktovať vzťah a označenie Róm/Cigán? Ako z kola von?

Pomôžme si opäť kvalitným rozborom Frasera (2002). Podľa neho označenie, ktoré by zodpovedalo výrazu „Cigán“ v rómčine nejestvuje. Anglický Cigán sa môže označovať ako *Romaničel*, teda výrazom, ktorý Cigáni pochádzajúci z anglických prisťahovaleckých rodov používajú v Spojených štátoch amerických, Kanade či Austrálii. Cigáni žijúci odpradáva na kontinente nazývajú sami seba mnohými rôznymi výrazmi, ako napríklad *calé* (=čierni) v Španielsku a južnom Francúzsku, *kaale* vo Fínsku, *Sintí* v Nemecku, *manouches* vo Francúzsku. Do mnohých krajín prišli pred sto a viac rokmi z východnej Európy Cigáni, ktorí si hovoria *Rom* alebo *Roma*. Samotné slovo „Róm“ nemá nič spoločné s Rumunskom a v rómčine doslova znamená „muž“, „manžel“, ale aj „človek“.

V jednom majú tí, ktorí majú tendenciu používať termín „Cigán“ pravdu. Ide naozaj o pojem, ktorý má celosvetovo veľmi podobný slovný základ a javí sa ako akceptovateľný a atraktívny. V slovenských podmienkach však odporúčam používanie termínu „Róm“ z viacerých dôvodov:

1. **Rešpektujem právo a zákony SR – vláda SR vo svojom uznesení č. 153 z roku 1991 deklarovala uznanie Rómov za národnostnú menšinu, prijala nimi požadované označenie Rómovia** a garantovala im všestranný kultúrny a etnický rozvoj. Od roku 1991 sa Rómovia mohli po prvýkrát slobodne prihlásiť k svojej národnosti. Rómsky jazyk sa výslovne uvádza medzi regionálnymi a menšinovými jazykmi, ktoré SR uznáva na účely uplatňovania Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Z týchto faktov vyplýva, že na Slovensku existuje aj v právnom zmysle rómska národnostná menšina, ktorá požíva všetky práva priznávané Ústavou SR národnostným menšinám. (V Rumunsku ešte nevstúpil do platnosti Štatút národnostných menšín, ani Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov; nový parlament podniká v tomto smere urýchlené legislatívne kroky; Koganová, Kopecký, 2005)
2. Na prvom svetovom kongrese v Londýne konanom v dňoch 8. – 12. apríla 1971, sa **Rómovia** z celého sveta zhodli na tomto pomenovaní; okrem toho ustanovili vlastnú vlajku¹³ a hymnu („Opra Roma“, častejšie známu ako „Dželem, dželem/Gelem, gelem“)¹⁴.
3. Výraz „Cigán“ je v našich podmienkach vysoko pejoratívny. Rozporuplnosť pojmu možno badať už od konca šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Dôležitým medzníkom je rok 1969, keď bol ustanovený

¹³ Medzinárodnú vlajku Rómov vytvoril Všeobecný zväz Rómov z Rumunska (Uniunea Generala a Romilor din Romania) v roku 1933. Vlajka pozostáva z dvoch pruhov – spodného zeleného, symbolizujúceho prírodu a horného modrého, predstavujúceho oblohu. V strede sa nachádza červené vozové koleso so šesťnástimi spicami. Podobné koleso je aj na štátnej vlajke Indie, čím sa Rómovia prihlásili k indickej pravlasti. Na používaní tejto vlajky sa dohodli účastníci na spomínanom 1. kongrese Medzinárodnej rómskej únie (International Romani Union) v Londýne v roku 1971 (Rómska vlajka, 2013).

¹⁴ Hudobný podklad rómskej hymny Opre Roma (Hor´ sa, Rómovia) tvorí rómska ľudová pieseň, text napísal Jarko Jovanović Jagdino (Rómska hymna, 2013).

Zväz Cigánov – Rómov v Českej i Slovenskej republike (1969 – 1973). Ako uvádza Manuš (1998), v tomto období pracovalo v spomínanom Zväze množstvo významných rómskych osobností, napr. Ing. M. Holomek, učiteľ A. Daniel, historik Bartolomej Daniel, JUDr. Tomáš Holomek – prvý rómsky právnik, na Slovensku napríklad MUDr. Ján Cibula¹⁵, Anton Facuna, Antonín Pompa a ďalší. V roku 1972 prišli Rómovia s požiadavkou priznania statusu národnosti, o rok neskôr však bol Zväz rozpustený. Komunistická politika sa sústredila na asimiláciu Rómov (zákaz hovoriť rómsky, rozbitie tradičných komunit, rozptyl obyvateľstva, násilné vysídlenia, prevýchova detí vo výchovných ústavoch). Dôsledkom tohto prístupu bola strata identity a pocit vykorenenia. Zmena nastala až v roku 1991 (bod 1). Rétorike silných nacionalistických skupín „Cigán“ vyhovuje. Ide o jeden z kľúčových termínov ich prejavu. Je len ťažko predstaviteľné, že by sme z ich strany počuli hovoriť o Rómoch. Ako sme už uvádzali „Róm“ v rómčine znamená muž, človek. Synonymom slova „cigániť“ je klamať.

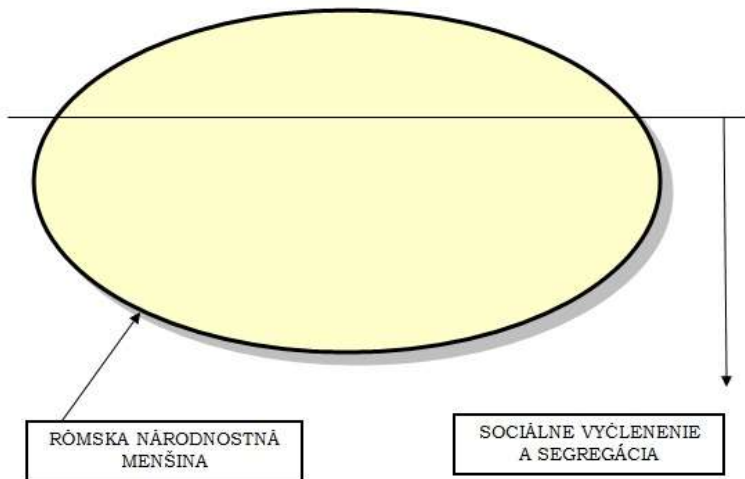
Z uvedených dôvodov som sa rozhodol pre termín „Róm (pl. Rómovia)“. Nemožno súhlasiť, že v danej ťaživej sociálnej situácii, je táto polemika bezpredmetná. Všeobecné ustálenie pojmov je dokonca dôležité i pre taký odbor, akým je sociálna práca. Nehovoriac už o vedeckých prácach, kde je priam nevyhnutnosťou vytvoriť pojmy, ktoré stoja na jasne vytýčených základoch. Polemika Cigán verzus Róm je len časťou diskusií a debát. Nemenej dôležitou oblasťou výskumu, ktorého predmetom sú obyvatelia segregovaných komunit, je významná otázka pre vedúceho výskumného tímu, zodpovedného riešiteľa,

¹⁵ MUDr. Ján Cibula bol na druhom svetovom kongrese v Ženeve zvolený za predsedu Medzinárodnej rómskej únie (IRU). Za jeho predsedníctva bola IRU prijatá v roku 1979 do sekcie mimovládnych organizácií v OSN.

a napokon i laika, ktorý je poznačený predsudkami, či stigmatizáciou: Koho považujete za Róma?

Podľa posledného Sčítania obyvateľov, domov a bytov sa k rómskej národnosti prihlásilo 105 738 obyvateľov Slovenska. Z celkového počtu obyvateľstva SR ide o 2,0 %. Dané ukazovatele často dopĺňa dodatok: „Odhady o celkovom počte Rómov sa však nachádzajú kdesi na pomedzí 350 až 500 tisíc“. Na základe akých kritérií môžeme dôjsť k takémuto tvrdeniu? Ako je možné, že v 21. storočí nazeráme na blížnych optikou etnocentrizmu? Nezriedka sa práve v našej krajine stávame svedkami naozaj bizarných situácií. Špičkového vedca pochádzajúceho z Afganistanu poučujú na východnom Slovensku ako má voliť (Andrejčáková, 2010), môj informátor sa bojí ísť so mnou na obed, pretože tam majú ľudia z osady vstup zakázaný, atď. Tieto omyly sú tragikomické, no oveľa horšie je, že sa stretávame s množstvom odborných prác, ktoré označujú, nálepkujú a stigmatizujú. V oblasti výskumu pomáhajúcich profesií (ako aj iných vedných odborov) je nevyhnutná etika vedeckého skúmania!

Autori Hirt a Jakoubek (2008) sa ako jedni z mála venujú nastoleným otázkam a rozlišujú tzv. *analytické* a *ľudové modely* pokiaľ ide o vedecké práce s „rómskou tematikou“. Na základe ľudových modelov a ich uplatňovania v praxi dochádza k tomu, že osobám, ktoré sa vyznačujú určitými vzhľadovými charakteristikami, je pripisovaná spoločná kultúra a vedomie skupinovej príslušnosti (identita). Ten, kto vyzerá ako „Róm“, je automaticky považovaný za nositeľa jednotnej „rómskej kultúry“ a zároveň sa u neho samozrejme predpokladá, že sa ako „Róm“ *v národnostnom zmysle* i cíti, identifikuje, napriek tomu sa k tomu v rôznych prípadoch z najrozmanitejších dôvodov „nepriznáva“. Samotný fyzický vzhľad nemôže byť indikátorom toho, nositeľom akých kultúrnych či sociálnych vzorcov je takto vyzerajúci človek a už vôbec nemusí ísť o Róma, ale o vedca z Afganistanu.

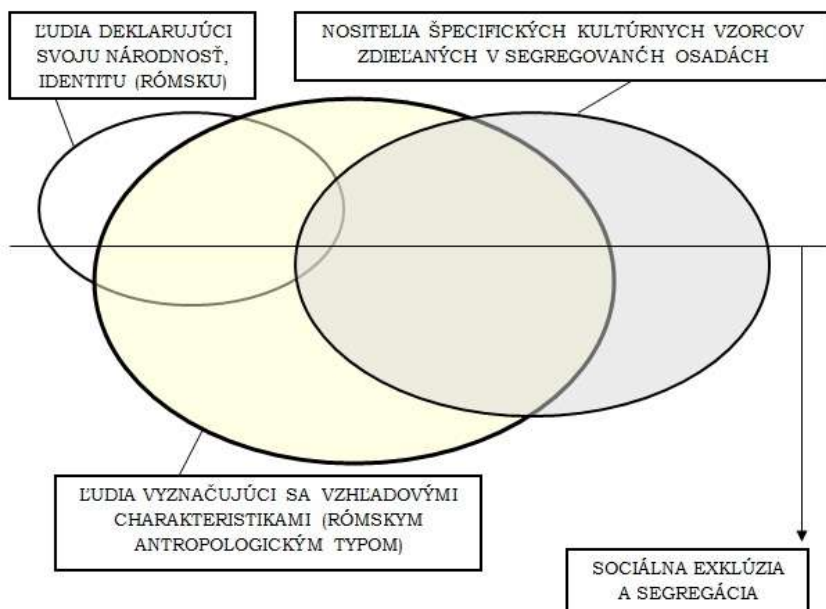

Obrázok 2 Ľudový model „Rómov“ (Zdroj: Jakoubek, Hirt, 2008)

Takto „ľudovo“ vníma Rómov nielen väčšinová spoločnosť, ale často aj autori a odborníci o nich píšuci. Autori modelu jeho samotnú existenciu neodsudzujú a toto vnímanie nepovažujú za príliš chybné. Domnievajú sa totiž, že hoci autori označujú ľudový model „Rómov“ ako nevedecký, neznamená to, že by výskumníci mali od neho ľahko upustiť. Podľa nich v stredoeurópskom prostredí, ktoré sa vyznačuje výrazne zníženou schopnosťou aktérov vnímať komplex spoločenskej situácie prostredníctvom menej výlučných kategórií, ako je etnicita, je potrebné s platnosťou ľudových modelov (aspoň zatiaľ) počítať. Som toho názoru, že je dobré poznať rôzne typy nazerania na samotných „Rómov“. Uprednostňujem však vnímanie podrobené širšej analýze v tzv. *analytickom modeli*.

Dovolím si Jakoubkov a Hirtov analytický model objasniť a prezentovať ho slovami môjho výskumného zamerania a podmienok našej spoločnosti. V zásade ide o veľmi prehľadný a logický model. Najväčšiu skupinu tvoria osoby veľmi podobného antropologického typu (v tomto prípade

rómskeho – žltá množina) – Rómom je ten, kto má napríklad charakteristickú pigmentáciu, najmä vlasov a pokožky.

Obrázok 3 Analytický model (Zdroj: Jakoubek, Hirt, 2008)

Podľa menovaných antropológov sa teda fyzické charakteristiky, osvojené kultúrne kompetencie a národnostná či etnická identita navzájom nekryjú. Pre potrebu uskutočňovania akýchkoľvek podporných či integračných programov zo strany štátnych, samosprávnych i nevládných inštitúcií, ako aj pre účely sociálno-vedného výskumu preto navrhujú bežné mätúce významy slova „Róm“ dôsledne rozlišovať podľa vymedzenej schémy (Obrázok 2):

- o najbežnejšie sa v laickej (bohužiaľ často i v odbornej) verejnosti exonymum „Róm/Cigán“ používa pre označenie ľudí, ktorí sa vyznačujú určitými podobným vonkajšími znakmi – „rómskym“ antropologickým typom (svetložltá množina). Ide prakticky o „ľudové“ vnímanie

(model – obr. 1) „Rómov“ navonok. Nesprávnosť a často absurdnosť tohto zamerania pre akúkoľvek odbornú diskusiu spočíva predovšetkým v bizarnosti¹⁶ a etike akéhokoľvek skúmania či prezentovania dát o akejkkoľvek skupine obyvateľstva. Ako som už uviedol a stotožňujem sa s názormi uvedenými v ľudovom modeli, že nemožno tento „koncept“ úplne vynechať. Ide predsa len o najviac zaužívané vnímanie „Rómov“ v slovenských podmienkach. Autor prác o tejto minorite musí však pamätať na rozšírený pohľad a mal by si však pevne stanoviť svoj terminologický základ.

- „Róm“ ako nositeľ kultúry (v antropologickom zmysle; Hirt, 2008) „rómskych osád“. Rómom je ten, kto bol socializovaný do určitého komplexného integrovaného systému hodnôt, princípov sociálnej organizácie, noriem, spôsobov riešenia problémov a pod., praktizovaného obyčajne v prostredí „rómskych osád“. Opäť veľmi skreslený obraz, rozšírený v tuzemských podmienkach. „Rómska“ problematika v masmédiách je zúžená predovšetkým na ťaživý život ľudí v osadách. Všeobecné vnímanie verejnosti býva i vďaka tomu značne skreslené. Nezriedka je počuť hlasy: „Mne Rómovia osobne nevadia, len tí neprispôbiví z osád.“ Ide o často rozšírené klišé. Je ťažké mne (dilinovi gadžovi) pochopiť, ako sa môžu asi cítiť Rómovia žijúci a deklarujúci svoju identitu, príslušnosť k národnostnej menšine, ak ich široká verejnosť vníma ako sociálne (bohužiaľ i inak) zaostalých? Nemožno preto písať

¹⁶ Spomínam si na úsmevnú príhodu môjho otca (rómsky antropologický typ – čierne, veľmi tmavé, priam havranie vlasy, hnedé oči, veľký nos), ktorého vo verejnom dopravnom prostriedku oslovil muž v rómskom jazyku, domnievajúc sa, že ide o človeka, ktorý rómčinu ovláda. Na jeho prekvapenie sme sa nad týmto oslovením pousmiali. (A vraj „Róm Róma pozná“, hovorí staré rómske príslovie. Výnimka, zdá sa, potvrdzuje pravidlo.)

o Rómoch ako predstaviteľoch rómskej „kultúry osád“. Opäť ide len o zavádzanie a stigmatizujúci pohľad.

- o Róm ako príslušník rómskeho národa či etnika. Rómom je ten, kto sa cíti byť príslušníkom novoustanoveného spoločenstva ľudí, považujúcich sa za členov rómskeho národa, resp. etnika; svoje „rómstvo“ pociťujú ako svoju národnosť, používanie napr. rómčiny ako znaku tejto príslušnosti atď. Takýchto Rómov si dovoľím nedávať do úvodzoviek. Deklarujú svoju identitu, žijú svoje rómstvo, hovoria o ňom. Tvoria však malú skupinu a zväčša ide o ľudí, ktorí nežijú pod hranicou chudoby.

Vzorke konania sú rovnako spájané so sociálnymi podmienkami života „Rómov“, resp. s mierou sociálneho vyčlenenia a s charakterom adaptácie na životnú situáciu v prostredí sociálne vyčlenených enkláv. Preto spomínaní autori zahrnuli do analytického modelu „Rómov“ i aspekt sociálnej exklúzie, resp. aspekt chudoby.

Aké termíny budem teda v knihe používať a prečo? Koho som vlastne považoval za cieľovú skupinu výskumu? Primárne ma zaujímali ľudia žijúci v segregovaných osadách východného Slovenska. Kvôli lepšiemu vhľadu do problematiky, a napokon kvôli komparácii, som sa však stretol s obyvateľmi separovaných osídlení, ako aj s Rómami, deklarujúcimi svoju príslušnosť žijúcimi „rozptýlene“ v mestách.

V texte budem primárne používať pojmy ako: „obyvatelia segregovaných/separovaných osád“ a ekvivalenty, synonymá podobné tomuto označeniu. Za Rómov v texte považujem len tých informátorov, ktorí svoju národnosť a identitu priamo deklarovali a nespochybňovali ju. Za „Rómov“ (písaných v úvodzovkách) považujem obyvateľov osád hovoriacich rómsky, ktorí sú však slovenskej národnosti. Túto „cestu“ v pojmológii považujem za najmenej bolestivú a z môjho pohľadu ako najviac etickú.

1.2 NERÓM, GADŽO, ČI SLOVÁK?

Tŕňom v oku, či kameňom sváru nebýva len polemika okolo vzťahu Róm verzus Cigán. Ako veľmi rozporuplne možno vnímať tento „pojmový konflikt“ sme si vysvetlili v predchádzajúcej podkapitole. Menej výrazný, no nemenej dôležitý je termín označujúci „druhú stranu“ (hoci si myslím, že sme všetci na jednej lodi a prekážky medzi brehmi si tvoríme len my – „ľudia(?)“). Rovnako hanlivo môžu vnímať označenie Slováci, majoritné obyvateľstvo.¹⁷

Samotný výraz „Neróm“ eviduje i Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra (Ako sa píše..., 2013): „Pomenovanie *Neróm* sa píše v uvedenej podobe s veľkým začiatočným písmenom, rovnako ako napr. podobne utvorené pomenovania *Neslovák*, *Extrakúšan*, *Praslovan* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, kap. Mená ľudí aj živých bytostí). Môžeme preto konštatovať, že samotné označenie je gramaticky prípustné. Používa sa najmä pre odlišenie jednotlivých príslušníkov etník: *Neslovák*, *Nemaďar*, a pod. Jeho používanie nie je práve najšťastnejšie a býva vnímané rozporuplne. Osobne ho v texte použijem len na rozlíšenie, snažiac sa tak vyhnúť akýmkoľvek nedorozumeniam.

Majoritné obyvateľstvo (nielen na Slovensku), ktorého sám som súčasťou, má tendenciu stigmatizovať menšiny všemožnými spôsobmi. Zďaleka to nie sú len toľko omieľané stereotypné predstavy. Bez akýchkoľvek problémov „onálepkujú“ človeka s tmavými vlasmi a pokožkou ako Cigána, hoci ide o študenta z Pakistanu, či Slováka, ktorého rodičia sú

¹⁷ Bol som priamym svedkom diskusia ohľadom termínu „Neróm“ na konferencii v rámci Európskeho boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu v Spišskom Podhradí v roku 2010. Viacerým diskutérom sa práve tento výraz zdal príliš pejoratívny a nestotožňovali sa s ním. Sami seba považovali za Slovákov, nie „Nerómov“. Pre nich to bol nejasný pojem, ktorého používanie prednášajúcim sa im zdalo nevhodné.

Vietnamci ako šikmookého Čiňana, nehovoriac o tom ako čudesne si obzerajú naši (nielen babky) Afričana.

Táto stigmatizácia, často nemierená úmyselne, pramení jednak z nevedomosti („nálepkáči“ si nevedomujú, že ich konanie môže ubližovať, či akokoľvek pohoršovať), strachu a nenávisť. Západné a dokonca v nedávnej dobe i škandinávске krajiny sa boria s vážnymi spoločenskými problémami, ktoré vedú k otvoreným nepokojom a konfliktom s prisťahovalcami. Naša krajina je chvalabohu tranzitnou krajinou. Ako by sme sa dokázali vysporiadať s Afričanmi, Ukrajincami či Pakistancami, ak nevieme v pokoji žiť s „Rómami“?

Strach z iného má svoje opodstatnenie, ktoré nie je nereálne. Keller (2011) uvádza, že je krajne obtiažne hovoriť o integrácii silných vln prisťahovalcov (v našom prípade ľudí z osád) v situácii, keď samotná sociálna integrácia domáceho obyvateľstva prechádza veľkou skúškou s veľmi neistými výsledkami. Zabúda sa rovnako na to, že i v slovenských podmienkach badať zjavnú hrozbu odchodu mladých, kvalifikovaných, dynamických a perspektívnych skupín obyvateľstva do cudziny. Podľa neho by zďaleka najhoršiu (vôbec však nie nereálnu) kombináciu predstavoval odchod schopných domácich odborníkov do cudziny a príchod masy nízko kvalifikovaných z iných krajín. Už tak sám o sebe oslabený sociálny štát by takúto kombináciu prežil len ťažko, čo by viedlo k spoločenskému chaosu s nepredvídateľnými následkami. Slovensku zatiaľ takýto scenár (aspoň zatiaľ) nehrozí. Budeme radi, ak miera nezamestnanosti bude nižšia a ak jedinou skupinou, ktorá za všetko môže nebudú „Rómovia“. Pivoň (2013) uvádza, že v čase, keď firmy ohlasujú hromadné prepúšťanie a nezamestnanosť môže rásť, potrebujú politici, ktorí stavili na istoty, obeť. Nieкого, na koho sa ľahko vyhovoria a čo voliči ľahko zhltnú. Tentoraz naozaj stavili na istotu: na Cigánov, pretože tomu každý uverí, dobre sa to počúva a pritakajú i pravičiar. Růžička (In Manuš, 1998) sa

pýta: Kde sa mal politik dozvedieť, že vystahovanie Rómov z jeho obvodu sice predstavuje falošný xenofóbny pokoj danej štvrte, ale inak nie je ničím iným ako začiatkom genocídy?¹⁸ Verím, že človečenstvo nezabúda na minulosť. O to viac si želám, že na ňu myslia i politici a odsúdia akékoľvek konanie, ktoré je násilné a ubližuje akejkoľvek skupine obyvateľstva. Bohužiaľ realita posledného obdobia smeruje skôr k nastoleniu poriadku hrubou silou. Polícia po zásahu v Moldave nad Bodvou sa domnieva, že získala rešpekt a nastolila tak poriadok (Polícia: Po razii máme rešpekt..., 2013).

Stručne som sa snažil poukázať na strach z neznámeho, na obavy zo zhoršenia životnej úrovne, ktorú v očiach širokých más spôsobuje chudoba, na ktorej podporu vynakladá sociálny štát najviac peňazí, a pod. Bez akýchkoľvek problémov ich politické „elity“ nazývajú parazitmi a laici Cigánmi s nie príliš lichotivými adjektívami. Akým spôsobom nás vidia a nazývajú ľudia v osadách?

Podobne ako i my, používajú exonymum pre nich a ich jazyk vlastné: *Gadžo* (pl. *Gadže – gadžovia*). Podľa Frasera (1998) v Španielsku naopak používajú výraz *payo*. Medzi škótskymi kočovníkmi sa ako ekvivalent používa výraz *flattie*, v Írsku *buffer* – pričom tieto tvrdenia nepochádzajú z rómčiny.

Rovnako tak, ako sa nám nemusí páčiť označenie „gádžo, gádžovia“, nemusí sa ani ľuďom žijúcim v osadách pozdávať „cigán“. Ja som sa však dokonca rozhodol uviesť „gadža“ i do samotného názvu knihy. Dôvodov mojej voľby bolo viacero, avšak najdôležitejší bola pokora. Pokora voči ľuďom s ktorými som sa stretol a strávil u nich mnoho času. Ak by som sa vyjadril rečou antropológa, v terénne som nezažil žiadny „kultúrny šok“. Moja prítomnosť v osade bezpochyby upútala pozornosť všetkých obyvateľov. Niektorí sa čudovali,

¹⁸ Růžicka sa vyjadruje na adresu politika, podľa ktorého najvhodnejším riešením sociálnych problémov danej lokality vystahovanie Rómov. Viac: Růžicka, M.: *Klauserův budíček*. Týden 1997, č. 28, s. 13).

prečo sa v letných mesiacoch pohybujem po osade, čo je dôvodom mojej návštevy, „o čo mi ide“. Stalo sa, že sa správali neprívetivo až agresívne (paradoxne bohatšie vrstvy), najmä nás však prijali s príznačnou zvedavosťou, ale i príjemnou ľudskosťou. Cítil som sa ako Stéphane v Gatlifovom filme *Gadžo dilo* (1997) – i ja som mal svojich Izidorov, ako aj ľudí, ktorým som nebol sympatický (našťastie ich bolo len zopár). Rovnako ako im bol často na posmech hlavný hrdina, bol som i ja, i to je ďalšia z paralel, ktoré popíšem v rámci výskumnej časti knihy. Pokoru cítim nielen voči chudobným a núdznym, nachádzajúcim sa na periférii záujmu spoločnosti, ale i voči antropológom, sociológom, kulturológom a iným odborníkom z viacerých vedných oblastí. Svoju teoretickú terminologickú základňu som sa však snažil vybudovať pevne, tak ako to len sociálny pracovník dokáže.

Ako teda označiť nás – majoritu? Neróm je síce gramaticky správna kategória naráža však na veľké kamene a otupuje tak „kosu základných výrazov“ – predstaviteľom majority sa zdá príliš odpudivá, priam hanlivá. A čo gadžo? O svojej osobe som sa tak rozhodol z mnohých príčin (niektoré z nich som sa snažil objasniť) a budem o nich hovoriť prierezovo v celom diele. Domnievam sa však, že ako sa cigán spája s klamárom, tak gadžo je synonymom pre rozgajdaného, špinavého, zle oblečeného muža. Aké slovné spojenie použiť, aby ovca zostala celá a vlk sýty?

Napadol mi Slováč/Slováci (napriek paradoxu, že väčšina osôb žijúcich v osadách sú a sami sa za Slovákov považujú). Myšlienka ma pristihla v Nitre predvečer 1150. výročia príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Vnímal a cítil som, že národná hrdosť a označenie Slováč bude prijatá ako správna a legitímna, nikoho nepoburujúca. Moje nadšenie pre „objavenie“ toho, v tom čase pre mňa správneho označenia, sa v horúcich lúčoch ochladilo hlboko pod bod mrazu. Cítil som sa ponížený, oklamáný, smutný – jednoducho som sa hanbil. Príčinu bolestivej letnej facky hľadajte vo

vyjadreniach našich zástupcov ľudu. V ankete¹⁹, ktorej tri otázky boli mierené na čas, dôvod a dopady príchodu vierožvestcov len jediný z ôsmich opytovaných vedel presný rok príchodu. Búšime do prs a sami o sebe hovoríme, že sme pravoverní Slováci a kresťanský národ. Mal som pocit, že si zaslúžime byť len Slováci v úvodzovkách – „Slováci“. Ako som už poznamenal koncom predchádzajúcej podkapitoly: „Rómami“ (písanými v úvodzovkách) označujem obyvateľov osád, ktorí hovoria rómsky, avšak nie sú slovenskej národnosti. Osady a ľudia v nich sú *amaro gendalo*²⁰ – hovoria rómsky, no nevedia toho veľa o svojom pôvode. My rozprávame po slovensky, hrdíme sa cyrilo-metodskou tradíciou a nevieme ani kedy prišli a aký význam ich príchod mal. Bohužiaľ, nejde o laikov, ale štátne reprezentácie. Národu, ktorý nepozná svoju históriu, sa môže stať, že zanikne. Ľudia, ktorí zabudnú na hrôzy minulosti, sú odsúdení na to, že sa môže zopakovať. Hlavou mi prirodzene znie popevok skupiny Živé kvety: „Kde to žijeme? ...“

Ostalo mi len používať často zaužívané slovné spojenie: majorita, majoritné obyvateľstvo, väčšinová spoločnosť, a pod. Označeniu „Neróm“ sa nevyhnem, považujem ho len za synonymum menovaných. Uvedomujem si jeho negatívnu konotáciu, preto s ním budem narábať citlivo. Sám seba prijímam vo všetkej nevedomosti, resp. uvedomovania si limitov vedných i ľudských, tak ako je to uvedené v názve knihy.

Predmet výskumu tvorila základná výskumná otázka: Vychádzajú negatívne vlastnosti (apatia, rezignácia, lenivosť, zneužívanie sociálneho systému, úžera, atď.), ktoré majorita „Rómom“ pripisuje z ich vlastnej kultúry alebo ide o vzorce správania typické pre životné stratégie chudobných? Tieto v tomto prípade protichodné fenomény stojace vo vzťahu: kultúra verzus sociálne vyčlenenie, budú prierezovo predstavené v nasledujúcich dvoch podkapitolách.

¹⁹ Viac: GYARFÁŠOVÁ, S. 2013. Cyril a Metod: Čo nám priniesli? In *Denník SME*. ISSN 1335-440X, 4. júl 2013, číslo 154, ročník 21, s. 3.

²⁰ Naším zrkadlom (pozn. autora).

1.3 KULTÚRA

Definícia Edwarda Burnetta Tylora má viac ako sto rokov²¹, no napriek tomu je z hľadiska antropologických disciplín považovaná za stále aktuálnu. Za nosnú, opornú kategóriu ju považujú takí renomovaní antropológovia českej proveniencie ako Soukup či Jakoubek. Kultúra je teda komplexný celok, ktorý v sebe zahŕňa poznatky a vedomosti, vieru, umenie, etiku a morálku, právo, zvyky a všetky ostatné schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti. Samotný fenomén kultúry vnímam ako extrasomatický, nadústrojný a negenetický. Ak je dieťa vychovávané v detskom domove a jeho rodičia pochádzajú a žijú v osade, nebude predsa hovoriť rómsky a nevžije si určité stratégie správania či konania typické pre jeho rodičov. Predpokladám, že bude hovoriť po slovensky, študovať a pod. Kultúre sa človek učí počas svojho života. Tak ako môžu mať príslušníci mnohorakých rás rovnakú kultúru (napr. v Spojených štátoch amerických žije množstvo prisťahovalcov z viacerých krajín, ale kultúru môžu mať spoločnú – americkú), a naopak príslušníci rovnakej rasy môžu zdieľať rôznorodú kultúru (Afričan vyrastajúci od detstva na Slovensku bude nositeľom prvkov slovenskej kultúry a pod.). Samozrejme, jestvujú aj iné teórie, ktoré skúmajú previazanosť genetiky, dedičnosti a kultúry. Jestvuje i termín na kultúrnu obdobu génu – tzv. mém. Teóriu mémov rozpracoval v sedemdesiatych rokoch Richard Dawkins.²² Napriek rôznym pohľadom, smerom či názorom budem považovať Tylorove „...ktoré si človek osvojil

²¹ V roku 1871 vychádza Tylorovo dielo *Primitívna kultúra*. Ide o klasické dielo evolucionizmu. Táto práca je z antropologického hľadiska významná najmä preto, že práve v ňom Tylor podal prvé formálne vymedzenie antropologického poňatia kultúry. Jeho slávna antropologická definícia kultúry predstavuje začiatok novej etapy štúdia človeka a kultúry (Soukup, 2000).

²² V českom jazyku vyšlo dielo do Susan Blackmoorovej „Teorie memů – Kultura a její evoluce.“ (Praha: Portál, 2001, 236 s. ISBN 80-7178-394-3, [cit. 2013-07-08]. Dostupné na internete: <<http://www.daimonion.sk/cargo/tm.pdf>>.

ako člen spoločnosti...“ za nosné. Tvrdo odsudzujem akékoľvek zneužitie prezentovaných názorov na rasové teórie hlásajúce nadradenosť, či menejcennosť rás. Každé smerovanie sociálnej práce má viesť k pomoci núdznych. Skvelou kombináciou je pre mňa kombinácia nekombinovateľná: „kresťansko-antropologická“: Miluj svojho blížneho ako seba samého optikou kultúrneho relativizmu.

V diele sa primárne zameriavam na rómsku kultúru. Ako teoretický „background“ mi okrem spomínaných východísk poslužil i veľmi kritický, no trefný príspevok Jakoubka (2005)²³ pojednávajúci o (ne)dedičnosti rómskej kultúry. Mal som na pamäti jeho polemiky, ktoré zosumarizoval do tzv. „siedmich smrteľných hriechov multikulturalizmu“ v ČR a SR v kontexte tzv. rómskej problematiky. Týchto „hriechov“ sa zvyknú dopúšťať autori pojednávajúci o rómskej kultúre:

- 1) veria v existenciu rás, teda v možnosť členiť príslušníkov rodu Homo Sapiens Sapiens na základe dedičného genetického materiálu do zodpovedajúcich skupín,
- 2) kultúru považujú za dedičnú biologickú kvalitu,
- 3) zamieňajú kultúru za kultiváciu (za kultúru považujú len tzv. kultúru „vysokú“),
- 4) za najlepších odborníkov na danú kultúru považujú ich nositeľov,
- 5) pletú si príslušnosť ku kultúre s deklaráciou identity (ktorá je v danom prípade výrazom prihlásenia sa k špecifickej ideológii, ktorú nemožno s kultúrou zamieňať),
- 6) etnická skupina a spoločenstvo nositeľov určitej kultúry sú identické (teda že každá skupina „má svoju“ kultúru),
- 7) veria v objektívnu existenciu Rómov (akoby substancielne vymedzenej skupiny ľudských tiel).

²³ Viac nájdete: JAKOUBEK, M.: Multikulturalizmus vs. kultura (na príkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury. 2005

Viacere nedostatky sme už komentovali (genetickú podmienenosť kultúry, rasové teórie, totožnosť etnickej skupiny a kultúry či to, koho považujeme za Róma).

Často je kultúra vnímaná ako pozitívna kategória. Za kultúru máme tendenciu považovať niečo „vyššie“, cnostné, záslužné a hodnotné. Toto axiologické ponímanie bohužiaľ nie je typické len pre „neznalých problematiky“. Práve tretí Jakoubkov smrteľný, neodpušiteľný nedostatok tkvie v prezentovaní kultúry ako čohosi výsostne „pekného“ a podporovaného štátnymi či mimovládnyimi inštitúciami.

Romantická predstava kočujúcich Rómov, sediacich na nádherných čiernych koňoch v pestrofarebných šatách, veštiacich ženách s deťmi v zajdách je preč. Stratila sa nenávratne v päťdesiatych rokoch minulého storočia (Zákon o trvalom usidlení kočujúcich osôb č.74/1958). Napriek tomu uvedené ilúzie pretrvávajú. Jednou z otázok pre ďalšie zamerania v danej oblasti by mohla byť: ktoré sociokultúrne regulatívy typické pre rómsku kultúru sú stále živé? V odpovedi na danú otázku nesmieme zabúdať na to, že samotné rómske spoločenstvo je značne heterogénne.

Rosinský (2006) rozlišuje tri delenia:

- 1) delenie vnútorné, rómske (t. j. ako Rómovia vnímajú samých seba). Ide zväčša o geografické vymedzenie („východniari“, „západniari“, „maďarskí Rómovia“) alebo identifikácia so samotným romipen. Obe skupiny sa považujú za tie „pravé rómske“. V rámci Slovenska v zásade rozlišujeme dve hlavné subetnické skupiny:
 - valašskí (olašskí) Rómovia (obývajúci západ a juh Slovenska a
 - tzv. Rumungro (východ Slovenska).

Obe skupiny sa odlišujú v jazykovom prejave, v odlišných zvykoch, tradíciách a ideách.

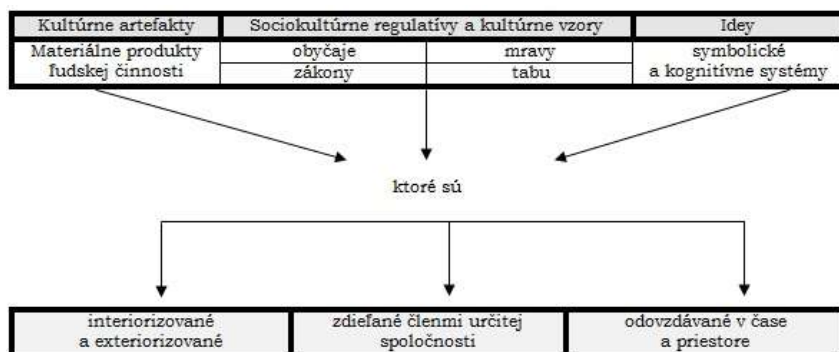
- 2) delenie vonkajšie, z hľadiska majority – s rozlišovaním na integrovaných, polintegrovaných a neintegrovaných Rómov. S týmto delením vnútorne ani odborne nemôžem súhlasiť. Ide o etnocentrické vnímanie, ktoré očakáva preberanie a prispôsobenie sa väčšinovým predstavám.²⁴
- 3) delenie odborné – z hľadiska jazykového – Rosinský (2006) ho reflektuje na základe dialektometrických výskumov a sociologických údajov lingvistickej sekcie (Centre de recherches tsiganes pri Univerzite René Descartesa):
- *rómčina v pravom zmysle slova*, ktorou hovorí väčšina Rómov na celom svete. Dá sa rozdeliť do troch základných dialektových jazykových skupín. Tieto dialekty majú základný slovný fond rómsky, okrem výpožičiek z rôznych kontaktných jazykov pre výrazy označujúce modernú realitu. Medzi nimi jestvuje rôzne vysoký stupeň zrozumiteľnosti:
 - i. *skupina balkánsko-karpatsko-baltská*,
 - ii. *skupina gubertsko-cerharská* (ktorou sa hovorí výhradne na Balkáne),
 - iii. *skupina kalderaško-lovárska* (zemepisne najrozšírenejšia).

²⁴ Ťažko sa mi počas výskumu kamuflaval úsmev či kamenný výraz tváre. Nezriedka som sa stretol s názormi orgánov obce či dokonca sociálnych pracovníkov: „Ako sme ich učili ješť za Márie Terézie, robíme to tak stále.“ Množstvo sociálnych problémov, ktoré sú viditeľné v segregovaných osadách množstva východoslovenských obcí prehliadať nemožno. Je pochopiteľné, že frustrovaní pracovníci úradu pod ťarchou úradných povinností a možno i zlých medziľudských vzťahov vnímajú tých spoza potoka, plota či železnice negatívne. Je priam neodpušiteľné, že takto uvažujú ľudia pracujúci ako koordinátori terénnej sociálnej práce či samotní sociálni pracovníci.

- skupina *sinto-manušských dialektov* (najmä v Nemecku a Rakúsku)
- *lokálne dialekty iných jazykov* – obsahujú len určitý podiel rómskych slov. Hovoria nimi tie skupiny Rómov, ktoré v dôsledku asimilačných snáh stratili svoj vlastný jazyk.

Medzi jednotlivými prezentovanými skupinami sa objavujú zásadné rozdiely v jednotlivých kultúrnych prvkoch. Značná heterogénnosť si vyžaduje detailnú analýzu skúmanej subetnickej skupiny. V prípade nášho realizovaného výskumu hovoríme o východoslovenských „Rómoch“, žijúcich zväčša na periférii obcí a miest. Lokalitu skúmaného prostredia hlbšie predstavíme v druhej kapitole.

Ďalšou zastávkou mojej „kultúrnej exkurzie“ bude zamyslenie nad tým, čo za „rómsku“ kultúru považujem. Vychádzajúc z Tylorovej definície a samotných kultúrnych artefaktov, sociokultúrnych regulatívov, kultúrnych vzorov a ideí, ktoré tento antropologický termín tvoria (Obrázok 3), som toto vnímanie doplnil, pričom som sa inšpiroval Jakoubkovou typológiou (2006).

Obrázok 4 *Trieda kultúrnych javov* (Zdroj: Soukup, 2000, s.16)

Spomínaný autor identifikuje tri základné typy „rómskych“ kultúrnych komplexov spájané s adjektívom „rómska“ (arbitrárne označenia):

- Tradičná rómska kultúra
- Národná rómska kultúra
- Kultúra prímestských chudobných („rómskych“) štvrtí – kultúra chudoby

Kultúra chudoby, ako ju autor poníma (segregované osady či chudobné mestské štvrte), v sebe však môže kombinovať iné kultúrne prvky (napr. z tradičnej rómskej kultúry). „Róm“ žijúci v segregovanej osade na hranici chudoby alebo dokonca pod ňou – „under poverty line“ – predsa môže zdieľať a žiť „romipen“ – dávne zvyky a tradície či prvky animizmu predávané z generácie na generáciu, hoci možno konštatovať, že ide o čoraz zriedkavejší jav (predovšetkým v osadách východného Slovenska). Preto sa viac prikláňam k členeniu na tradičnú a národnú rómsku kultúru.²⁵ Napriek

²⁵ Základným východiskom autorov Jakoubka a Hirta (2005, 2008) je konštruktivizmus a primordializmus. Rovnako vedecká paradigma z ktorej v vychádzame je konštruktivizmus Luhmana (1927 – 1998). Za zmienku stojí jeden zo základných sociologických pojmov, ktorý nazýva *autopoiesis*. Hovorí, že sociálne systémy sú autopoietické, dokážu sami seba popisovať, analyzovať, dokážu sa reprodukovať, vrátane svojich subsystémov. Sú emergentné, ich vlastnosti nie sú vysvetliteľné z vlastností ich častí, prvkov, podsystémov. Pôvodne znamenal pojem *autopoiesis* proces sebareprodukcie v bunkách a živých organizmoch. Do biológie zaviedli pojem Maturana a Varela (1980). Ich teórie sa stali významným príspevkom v diskusii o samoorganizácii systémov. Východisko oboch autorov spočívalo v tvrdení, podľa ktorého niektoré živé systémy dokážu vytvárať vlastné štruktúry a vyvíjať sa iba za takých štrukturálnych podmienok, ktoré samé vytvorili. Prvky týchto štruktúr sa relatívne osamostatňujú a reprodukujú sa vrátane svojej štruktúry a tým sa oddeľujú od svojho okolia. Vo svojej reprodukcii sa nielen opakujú, ale súčasne aj pokračujú v „operáciách“ v prostredí, ktoré tieto operácie podmieňujú. Do spoločenských vied prenikli uvedené myšlienky v podobe radikálneho konštruktivizmu podľa ktorého údaje sprostredkované vedeckým výskumom nemožno považovať za nezávislé od výskumníka. V oveľa väčšej miere je treba považovať výsledky vedeckej práce za konštrukciu, ktorá vznikla prostredníctvom teórie a nástrojov merania vedca, resp. výskumníka. Do tej miery nemožno tieto údaje a výsledky výskumu považovať za nezávislú skúšobnú inštanciu teórie. Adekvátne tomu nie je možné súhlasiť ani s princípom falzifikácie (teórie, hypotéz). Ak odporujú získané dáta prijatej teórii, treba hľadať „rušivé varianty“, ale teóriu neodmietiť. Odvtedy však už bude príslušná teória považovaná za „zaťaženú“.

tomu, že ide o arbitrárnu typológiu, považujem koncept „culture of poverty“ Oscara Lewisa za protichodný vo vzťahu chudoba verzus kultúra.

1.3.1 TRADIČNÁ RÓMSKA KULTÚRA – ROMIPEN

Vo svojej prvotine (Kozubík, 2011) som charakterizoval Romipen („Rómstvo“) ako tradicionalitu Rómov, ktorá zahŕňa: históriu a jazyk, zvyky, obyčaje, odievanie, spôsob obživy, remeslá a duchovný život. Dávne rómske tradície a zvyky sa z chudobných, marginalizovaných území východného Slovenska vytrácajú. Jedinou skupinou, ktorá ako-tak zvyky a nepísané pravidlá komunity dodržiava sú tzv. valašskí alebo inak nazývaní vlašskí Rómovia, ktorí sa sami označujú za „pravých Rómov“.

Valašskí Rómovia (v hovorovej reči možno zaznamenať používanie etnonyma „olašskí“) sa od starousadlých líšia viacerými znakmi. Majú svetlejšiu pleť a farbu očí, obľubujú zlato a pestrofarebné oblečenie. Ich charakteristikou je vzájomná súdržnosť. Denne sa stretávajú, navštevujú, materiálne podporujú alebo si pomáhajú. Netýka sa to len príbuzenských vzťahov. Medzi sebou sa dohovoria na celom svete. Dodnes u nich vládne prísny rodový systém. Zachovávajú si archaické prejavy v duchovnej kultúre i folklóre. Priekupníctvo dodnes tvorí dôležitú časť ich obživy. Medzi valašskými a starousadlými Rómami pretrvávajú vzťahy vzájomného odstupu a nedôvery. Kontaktom medzi sebou sa v podstate vyhýbajú. Pri stretnutiach sa ponížujú a urážajú. Vyplýva to predovšetkým z rozdielneho spôsobu života.

Reč valašských Rómov sa líši od verbálneho prejavu ostatných rómskych etnických skupín. Dokonca až tak, že sa medzi sebou nedohodnú. Na čele tohto etnika stojí prezident, alebo kráľ. Často ide o akýchsi samozvancov z rôznych kútov Európy - od Belgicka až po Rumunsko. Preto je ťažko definovať toho „pravého“, rešpektovaného celou komunitou. Medzi sebou

ho nazývajú vajda, ale aj čhibalo či báro šero (časté pomenovanie náčelníka kočujúcej skupiny).

Spôsob obživy a známe rómske remeslá

V druhej polovici devätnásteho storočia začala Európa čeliť prílivu členov najrôznejších rómskych kmeňov z Balkánu a Uhorska. Ich rómčina bola silno ovplyvnená rumunčinou, a preto sa ich dialekty začali označovať ako valašské (či olašské). Svedčí o tom, že títo Rómovia strávili bezpochyby dlhú dobu v rumunsky hovoriacom prostredí. V každom prípade však v strednej Európe a východnej Európe jestvuje množstvo ďalších skupín, ktoré nehovoria iba „olašskými“ dialektmi.

Označenie najvýznamnejších skupín Rómov je odvodené od ich profesného zamerania (Fraser, 1998 – doplnené Lužica, 2004):

- Kalderaša (kotlári),
- Lovara (koniari),
- Čurara (nožíkari, sitári).

Približne v rovnakom období sa z Balkánu začali sťahovať i ďalšie dôležité skupiny. Ide o rumunsky hovoriacich Rómov, ktorí už rómčinu takmer neovládali, známi ako:

- Boyaša (ryžovači zlata),
- Rudari /Aurari/ (baníci – pôvodne zlatníci),
- Ursurari (z lat.), Mečkari (z bul.) (medvediarci – pôvodne Ričanara).

Duchovný život

Na Slovensku sa prevažná časť obyvateľstva hlási ku katolicizmu, čo sa rovnako odráža aj na konfesionalite rómskej populácie. Rómsky pojem Boha – „O Del“ – má trochu odlišné konotácie, než u majoritnej populácie.

Dôležitou otázkou, ktorá nadobúda osobitný význam v súčasných procesoch upevňovania rómskej identity, je otázka do akej miery sa u Rómov prekrýva etnická identita s konfesionálnou.

Problém sa rozvíja v troch rovinách (Kováč, Jurík, In: Vašečka et al., 2002, s. 133):

- Etnická identita (väčšina Rómov samých seba identifikuje ako Slovákov),
- Identifikácia s vlastným rómstvom – romipen,
- Konfesionálna identita.

Návšteva chorého, umierajúceho, účasť na pohrebe posilňuje súdržnosť a jednotu širokej rodiny. Súčasťou očisty je zmena obydľia zosnulého, jeho spálenia alebo predaj. Duch mŕtveho (*mulo*), prostredníctvom ktorého zosnulý zostáva medzi živými, je všadeprítomný a je dôležité nerozhnevať si ho (Liégeois, 1995, s. 82 – 83).

Čo vskutku, slovo „Boh“ alebo „náboženstvo“ znamená pre Rómov bolo predmetom skúmania autorov Actona a Mundycho (1997). Dotazníkového sa výskumu zúčastnilo 110 Rómov. Tieto rozhovory sa konali v Kilgetty a Merthyr Tydfil v Pembrokeshire, vo Wandsworth, Southwark, Hammersmith a Lambeth vo Veľkom Londýne a v Guifordskom území Surrey. Názory od írskych kočovníkov boli získané z oficiálnych a neoficiálnych stránok londýnskej aglomerácie.²⁶

²⁶*Existencia Boha*

93,64% verilo, že je nejaký druh duchovna, alebo moci, ktorá existuje. „Bol som pokrstený za kresťana katolíka v Írsku, ako chlapec som chodieval do kostola často, ale iba na iné krsty! Kňaz zvykol dávať pokrsteným trochu peňazí, spomínam si, že keď som bol chlapec, tak sme chodili do ôsmich kostolov za jednu nedeľu a každý raz sme dostali rovnaký detský krst, rôzne mená v každom kostole. Požičal som si dieťa! Ale tu, v Anglicku, väčšina Rómov sú z anglickej cirkvi v Škótsku presbyteriáni a v Turecku moslimovia. Sme takí, aká je krajina!“

Špičkovou slovenskou publikáciou pojednávajúcou o rómskej religiozite je „Boh medzi bariérami“ (Podolinská, Hrustič, 2010). Za zmienku stoja ich záverečné odporúčania pre mimovládne organizácie (zámerne vyberám dané odporúčania, pretože MVO sú okrem samospráv najčastejším aktérom výkonu terénnej sociálnej práce – s.118):

- Výber cieľových lokalít pre projekty sociálnej inklúzie je vhodné zladiť s lokalitami, kde v minulosti alebo súčasnosti prebiehala úspešná pastoračná činnosť.
- Priaznivé prostredie pre sociálne a podporné programy (vplyvom cirkvi) – autori preto odporúčajú tieto lokality ako cieľové.
- Efektívnou sa javí i spolupráca s lokálnymi pastormi a lídrami.

Cieľom podkapitoly bolo čitateľovi priblížiť len základný výpočet tradičných prvkov rómskej kultúry. Otázka, ktorá čoraz viac zamestnáva moju myseľ znie: Je tradičná rómska kultúra v segregovaných osídleniach stále živá? Je to len mýtus prejavujúci sa v akýchsi fosíliách alebo je realita ešte stále späť s tradičnom? Ale to už je otázka pre ďalšie štúdium ...

Užitočnosť cirkvi

80 – 90% videlo nejaké využitie alebo potrebu cirkvi v kontexte ich každodenného života. Z 6,36% ktorí pochybovali v Božiu existenciu, 3,63% verilo, že je to oboje, potreba a využitie v ich každodennom živote.

Z 19,41%, ktorí chodia do kostola raz za týždeň, 23,52% by nechodilo na organizované bohoslužby, ale preferovali by navštevovať kostol, kde by neprebíhala žiadna omša. Dôvodom pre to bola negramotnosť. Konkrétne jedna pani bola pripravená stráviť jednu hodinu denne v tichej modlitbe, ale bola by vo veľkých rozpakoch, keby navštevovala formálny obrad, pretože je neschopná čítať.

Z 25,88%, ktorí navštevujú kostol príležitostne, 13,63% povedalo, že by chodili oveľa častejšie, keby vedeli čítať, cítili sa ponížení, keď knihy, ktoré dostali nemohli čítať. Z 21,84%, ktorí chodili do kostola iba na svadby a pohreby, 5,5% povedalo, že by chodili viac, keby mohli porozumieť obradu.

Konečné číslo Rómov, ktorí vyznávali konečnú skúsenosť nového narodenia, je že, vyhlasovali samých seba za znovu narodených kresťanov.

Viac informácií možno nájsť v diele: *Romani culture and Gypsy identity* (Acton, Mundy, 1997).

1.3.2 NÁRODNÁ RÓMSKA KULTÚRA

Danú oblasť kultúry možno vnímať axiologicky. Za národnú kultúru je skôr vo všeobecnosti považované čosi „vyššie, lepšie“ – napríklad hudba, divadlo, film, výtvarné umenie a podobne. Táto sféra rómskej kultúry je prijímaná laikmi i širšou verejnosťou.

Podľa Hivešovej-Šilanovej (In: Vašečka et al., 2002, s.148) zaznamenávame prítomnosť kultúry Rómov – najmä ich hudobného, tvorivého a interpretačného fenoménu – v geografickom priestore súčasného Slovenska prinajmenšom v troch líniách:

- hudobní interpreti, zabezpečujúci hudobnú časť spoločenských podujatí,
- nositelia a udržiavatelia tradícií slovenského folklóru,
- nositelia a udržiavatelia tradícií vlastného folklóru.

Vo všetkých troch líniách sa zachovali nielen slávne mená, ale aj hudobnícke rody a dynastie (Cinka Panna, Michal Barna, Ján Biháry, František Horváth, Pavol Čonka, František Balog a mnohí ďalší).

Oblasť národnej „rómskej“ kultúry zahŕňa viacero oblastí:

- literatúra (Dezider Banga, Elena Lacková, Ľudovít Didi a ďalší),
- rómske výtvarné umenie (Rudolf Dzurko - v televízii už v roku 1981, Alexander Bohó, Denisa Démenová, Pavol Pokorný, Ildikó Pálová, Viola Petrášová, a mnohí iní),
- rómska hudba (Violin orchester, Diabolské husle, Grand Slovakia, orchester Divadla Romathan),
- rómske spevácke duchovné zbory (Devleskere čhave), rómske hudobné podujatia („Vo víre harmónie“, „Medzi nebom a zemou“),

- film (Deti vetra – 13 častí dokumentárneho cyklu – réžia: Martin Slivka, dramaturgia: René Lužica, Dietky (ne)vinné – Jozef Banyák – jediný rómsky režisér),
- rómske tlačené médiá (Romano nevo fil, Buřakero nevipen),
- štátne inštitúcie zamerané na rómsku kultúru (Divadlo Romathan – zosnulí Ján Šilan a Daniela Hivešová-Šilanová, Oddelenie Gemersko-malohontského múzea Rimavská Sobota, Oddelenie kultúry Vihorlatského múzea Humenné, Dokumentačné centrum rómskej kultúry pri Slovenskom národnom múzeu v Martine, Stredná umelecká škola Košice – zriaďovateľ Krajský úrad Košice, riaditeľ Gejza Adam).

Hivešová-Šilanová (2002) ďalej zaraďuje medzi štátne inštitúcie, podporujúce rómsku kultúru i Katedru rómskej kultúry, ktorá vznikla v apríli 1990 s cieľom pripravovať učiteľov rómskych detí. Založením katedry bola vytvorená možnosť pripravovať kvalifikovanú rómsku inteligenciu (pedagogických a neskôr osvetových a sociálnych pracovníkov) ako aj uchádzačov o štúdium z radov Slovákov s cieľom optimalizovať sociálno-kultúrne pomery Rómov v SR. Poznanie filozofie rómskeho myslenia a ich psychologických zvláštností, dobrá orientácia v socio-psychologickom prostredí rómskych rodín a poznanie ich hodnotovej orientácie predznamenávalo úspech v príprave budúcich učiteľov, od ktorých sa očakávalo a očakáva, že budú naplňovať svoje poslanie v etnicky špecifickom sociálnom prostredí. Začiatkom tretieho tisícročia sa učiteľský profil Katedry rómskej kultúry pretransformoval na pomáhajúce profesie. V tomto období mali študenti možnosť absolvovať študijný program: „Sociálna práca so zameraním na rómske spoločenstvo“. V danom období Katedra zmenila svoj názov na súčasný „Ústav romologických štúdií“. Projekt výučby rómskeho jazyka sa bohužiaľ neujal. V súčasnosti Ústav ponúka záujemcom študovať nový akreditovaný odbor Sociálne služby a poradenstvo v rovnomennom študijnom programe.

Mimovládne organizácie a ich angažovanie sa v národnej rómskej kultúre

Veľmi dôležitú úlohu v oblasti národnej rómskej kultúry zohrávajú mimovládne inštitúcie. Najväčšiu kontinuitu vidí Rác (2013) v oblasti médií, avšak domnieva sa, že odkázanosť na financovanie prostredníctvom grantov spôsobuje množstvo problémov. Rác (2013) vo svojej správe podrobne popisuje jednotlivé úrovne činnosti vybraných mimovládnych inštitúcií: „Z tlačенých médií je najstarším rómskym periodikom vychádzajúcim v Slovenskej republike **Romano nevo liř**. Začalo vychádzať ako Romano řil (Rómsky list) v septembri 1991 ako týždenník v slovensko-rómskej mutácii v náklade 5000 kusov. V rokoch 1991 – 93 malo vybudovanú vlastnú redakciu, 4 filiálne redakcie (Praha, Bratislava, Banská Bystrica a Košice) a sieť lokálnych korešpondentov. V tomto období neexistovali záväzné predpisy a podmienky financovania národnostnej kultúry, jediným regulačným kritériom bola účelovosť poskytnutých prostriedkov. Romano řil získaval plnú dotáciu na chod redakcie a vydávanie novín. V roku 1992 nastala zmena v názve periodika, premenovalo sa na Romano nevo liř (rómsky nový list) a vydavateľom sa stalo občianske združenie Jekhetane so sídlom v Prešove. Zlom nastal po roku 1993, odkedy Ministerstvo kultúry SR zmenilo prístup k financovaniu národnostnej tlače, podpora bola prideľovaná na základe predloženého projektu. Zmena financovania spôsobila, že sa narušila periodicita a značne sa znížili výdavky na chod redakcií a filiálok. Od roku 1995 je vydávanie periodika Romano nevo liř plne závislé od dotácií, predovšetkým z ministerstva kultúry SR a v posledných rokoch z Úradu vlády SR. Zmenila sa periodicita, vychádza ako mesačník s veľkými výkyvmi vo vydávaní počas roka, ktoré sú spôsobené oneskorením vyhodnocovania dotačných programov.

Ďalšou organizáciou, ktorú Rác popisuje je občianske združenie Romani kultúra so sídlom v Bratislave bol vydavateľom mesačníka Roma a detského časopisu Ľuľudi – Kvietok. Ten vychádza od roku 1992. Ide o obrázkový časopis určený pre deti predškolského veku, ktorý vychádza v slovensko-rómskej mutácii. Jeho vydávanie je podmienené dotáciami, preto jeho periodicita je nepravidelná.

Za osobitným typ rómskeho média Rác (2013) považuje **Rómsku tlačovú agentúru – Roma Press Agency (RPA)**, ktorá vznikla začiatkom februára 2002 v Košiciach. V prvých rokoch existencie v agentúre získavali základnú žurnalistickú prax absolventi žurnalistických kurzov pre mladých Rómov, ktoré od roku 1999 organizovalo Centrum nezávislej žurnalistiky v Bratislave. Produkcia agentúry bola v prvom rade určená majoritnému čitateľovi a tomu zodpovedalo aj vecné zameranie informácie. Počas niekoľkých rokov existencie prešla agentúra mnohými zmenami. V rokoch 2002 – 2008 realizovala Rómska tlačová agentúra množstvo projektov. Od vzdelávania mladých ľudí a ich prípravy na komunikáciu s médiami, cez vzdelávanie samosprávy pre prácu s Rómami, vydávanie kníh a novín, výrobu dokumentárnych filmov až po vysielanie rómskeho národnostného magazínu v Slovenskej televízii.

Od roku 2006 sa postupne vysielanie v STV stávalo najdôležitejšou aktivitou agentúry. To bolo aj dôvodom, prečo jej vedenie začalo uvažovať o zmene názvu organizácie, ktorý by dostatočne vystihoval všetky jej aktivity. Z tohto dôvodu na konci roka 2008 požiadali o zmenu názvu na **Rómske mediálne centrum (MECEM)**. S platnosťou od 1. júla 2009 začali redaktori Rómskeho mediálneho centra (MECEM) zabezpečovať aj rómske vysielanie v Slovenskom rozhlase.

Rómska televízia – V Gipsy Television je rómska internetová televízia krajín Vyšehradskej štvorky. Zriaďovateľom je European Media Centre, ktoré vzniklo v roku 2009. Vysiela prostredníctvom internetovej stránky a návštevníkom portálu ponúka okrem štyroch plnohodnotných televíznych relácií, aj

autorské textové spravodajstvo v slovenskom, rómskom a v anglickom jazyku, pracovné ponuky, poradenský servis v 6-tich oblastiach: sociálna politika, školstvo, zdravotníctvo, diskriminácia, obchodovanie s ľuďmi, právna oblasť. Organizácia má problém s udržateľnosťou projektu, pretože od 2010, kedy médium vzniklo, ešte nedostalo žiadne finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu.

V uplynulých rokoch bola snaha iniciovať vznik informačných inštitúcií, ktoré by dokumentovali život a kultúru Rómov a zachytávali by aj politický vývoj v tejto oblasti. V roku 2005 ako projekt Nadácie Inforoma so sídlom v Bratislave vzniklo dokumentačno-informačné centrum pod názvom INFOROMA, ktoré budovalo knižnicu romík, venovalo sa osvetovému pôsobeniu a vzdelávaniu. Nadácia v roku 2009 zanikla, knižničný fond prešiel do majetku neziskovej organizácie Rómsky inštitút.

Významné miesto v rozvoji národnostnej kultúry zaujíma aj neperiodická tlač. Ako jedna z aktivít vyššie spomenutého Rómskeho dokumentačného a informačného centra vznikla Výberová bibliografia rómskej literatúry a literatúry o Rómoch 1989 – 2009 Výberová bibliografia predstavuje informačnú databázu romík vydaných na Slovensku. Ide o spracované záznamy, ktoré sa v Slovenskej národnej knižnici spracúvajú alebo priradujú v databáze ROMANO od roku 1997 (Rác, 2013).

Budúcnosť podpory národnej rómskej kultúry je otázná. Jediné tlačené rómske noviny na Slovensku tento rok ešte nevyšli. Vláda dala v roku 2013 na kultúru národnostných menšín 4 155 230,- EUR. Jediné tlačené rómske noviny tento rok nevyšli, v roku 1993 zamestnávali jedenásť redaktorov (Sivý, 2013).

Rómska kultúra tu bude aj bez dotácií. Je však nevhodné, aby dobré a osvedčené médiá či projekty ostávali na periférii záujmu.

1.3.3 KULTÚRA CHUDOBY

Koncept „Culture of poverty“ (Kultúra chudoby), ktorého autorom ja americký antropológ Oscar Lewis, Jakoubkovu arbitrárnu typológiu rómskej kultúry završuje. Napriek tomu, že sám autor toto delenie vníma ako ľubovoľné, resp. pracovné, považujem ho z môjho pohľadu za jasné a zrozumiteľné a pre daný typ práce ako najvhodnejšie. Tradičná, ako aj národná rómska kultúra sú definované prehľadne. Vákuum tohto prevažne axiologického vnímania dopĺňa už spomínaný koncept. Určite ho nemožno vnímať jednoznačne tak ako predchádzajúce dva, napriek tomu je potrebné biele miesto na „mape kultúry“ zaplniť. Život v osadách má svoje špecifiká, životné stratégie a vzorce správania, ktoré nemožno opomenúť. Sú však tieto atribúty typicky „rómske“ alebo sú dôsledkom chudoby?

Lewis (1966) sa domnieva, že kultúra chudoby nie je len záležitosťou absencie základných životných potrieb a stavom nedostatku niečoho. Je to kultúra v tradičnom antropológickom význame, teda taká, ktorá poskytuje ľudským bytostiam návod na život, určitý návod riešenia problémov a plní tak významnú adaptívnu funkciu. Podľa neho tento spôsob života presahuje štátne hranice a regionálne rozdiely medzi mestom a vidiekom v jednotlivých krajinách. Nech sa už prvky kultúry chudoby vyskytujú kdekoľvek, podľa Lewisa jej nositelia vykazujú pozoruhodnú podobnosť v rodinných štruktúrach, v medziľudských vzťahoch, zvykoch, v hodnotovom systéme i v orientácii v čase.

Autor koncepcie kultúry chudoby je toho názoru, že jej význam môže pomôcť napraviť nesprávne pochopenie, ktoré popisuje určité vzorce správania etnických, národnostných alebo regionálnych skupín ako ich typické charakteristiky. Lewis napríklad uvádza, že v USA bol vysoký počet zväzkov uzavretých na základe zvykového práva vnímaný ako typický pre afroamerické komunity a zdôvodňovaný bol historickou

skúsenosťou s otroctvom. V skutočnosti sa však ukázalo, že tieto domácnosti vykazujú základné rysy chudoby, ktoré môžeme nájsť v mnohých častiach sveta u rozličných národov, a to aj medzi populáciami, v ktorých otroctvo abscentuje. Domnievam sa, že podobný vzorec správania funguje i v segregovaných lokalitách. Predpokladám, že počet detí by bol vysoký bez ohľadu na výšku prídavku na dieťa²⁷, napriek tomu, že oponenti počet detí vidia len ako „zárobkovú činnosť.“

Lewis identifikoval až okolo sedemdesiat znakov, ktorý tento koncept charakterizujú. Tie základné možno rozdeliť do štyroch základných dimenzií:

- 1) vzťah medzi subkultúrou a väčšinovou spoločnosťou;
- 2) charakter slumového spoločenstva;
- 3) typ rodiny;
- 4) postoje, hodnoty a povahové vlastnosti jednotlivcov.

Už v čase vzniku Lewisovej práce²⁸ sa sám autor vyjadruje o potrebe realizovať ďalšie výskumy na potvrdenie jeho teórie. Geograficky je podľa neho potrebné zamerať sa na vtedy ešte krajiny socialistického bloku. Táto jeho vízia nestráca na aktuálnosti ani dnes. Práve naopak – za úvahu stojí realizácia medzinárodného výskumu a najmä komparácie jednotlivých exkludovaných lokalít. Lewisova koncepcia kultúry chudoby umožňuje tvorbu všeobecných záverov, ktoré môžu pomôcť vysvetliť množstvo javov, ktoré sú dosiaľ považované za charakteristické pre určité rasové, národnostné či regionálne skupiny. Problémy, ako Lewis uvádza, typické pre černošské (prípadne typické pre iné etnické skupiny), sa v skutočnosti javia ako endemické v

²⁷ Výška prídavku na dieťa v SR predstavuje 23,10,- EUR (údaj platný od 1. januára 2013. Len pre porovnanie, v Rakúsku je to viac ako 100,- EUR mesačne (<http://www.vavslovakia.sk/rodinne-pridavky>).

²⁸Lewis, O.: The Culture of Poverty, *Scientific American*, sv. 215, č. 4, 1966, str. 19 – 25; translated by permission of Harold Ober Associates Incorporated. (Lenka Budilová, Marek Jakoubek)

krajinách, kde neexistuje segregácia etnických menšín. Dané poznanie som sa snažil overiť v praxi. Záverečná podkapitola úvodnej časti priamo nadväzuje na charakterizovaný koncept a pojednáva o fenoméne sociálneho vyčlenenia.

1.4 SOCIÁLNE VYČLENENIE

Podľa Radičovej a Vašečku (2002) vznikli na Slovensku dva výrazné fenomény. Prvým je fenomén tzv. znásobenej alebo *zdvojenej marginalizácie*, čo znamená, že Rómovia žijú segregovaní v marginalizovanom území. Znásobená marginalizácia vytvára uzatvorené spoločenstvo s homogenizovanou štruktúrou, kde existuje len jeden vzorec sociálneho správania a jednej životnej stratégie. Táto životná stratégia je tým druhým fenoménom, a to je fenomén *znásobenej kultúrnej závislosti*, ktorá sa navonok prejavuje výraznou pasivitou, rezignáciou, apatiou a samozrejme i agresivitou. *Sú to všetky typické črty reprodukovanej chudoby, a nie typické znaky etnicity.*

Práve spomínaná autorka ma podnietila overiť si tézu v praxi a stanovila základnú výskumnú otázku: „Sú vlastnosti pripisujúce sa obyvateľom segregovaných osád znakmi ich kultúry, alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia?“ Mojim cieľom bolo priblížiť sa k poznaniu toho, či negatívne pripisované vlastnosti obyvateľom osád sú znakom ich kultúry, *ethnicity* (Radičová – Vašečka, 2002) alebo sú prvkami sociálneho vyčlenenia, reprodukovanej chudoby, resp. ich *znásobenej kultúrnej*. Nejde o sociologickú, ani antropologickú prácu, hoci bez základných daností z oboch vedných odborov by sa daný text tvoril len ťažko a neúplne. Zameral som sa však najmä na oblasť pomáhajúcej profesie – sociálnej práce, sociálnych služieb a poradenstva.

V rámci Slovenskej a Českej republiky sa práve spomínanému problému venuje práca Navrátila²⁹ et al.: *Romové v české společnosti*, ktorej hlavnou témou je už spomínané sociálne vyčlenenie menšín so zameraním na exklúziu Rómov. Prínosom práce sú predovšetkým perspektívy sociálnej inklúzie Rómov, protipólu sociálnej exklúzie. Navyiac prináša modely sociálnej práce ako nástroja prekonávania fenoménu exklúzie rómskej národnostnej menšiny. Nemenej významnou prácou v Slovenskej republike realizovanou tímom slovenských výskumných pracovníkov pod vedením Vašečku, Šebestu a Radičovej je: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike* (2002).

Medzi odborníkov súčasnosti zaoberajúcimi sa chudobou ako spoločensky nežiaducim javom patrí Ondrejkovič a najmä jeho práce: *Chudoba – spoločensky nežiaduci jav* (2004), *Sociálna patológia* (2001, s. 58); Lehoczká: *Národná identita Rómov v kontexte ekonomicko-sociálnych a etno/kulturologických aspektov* (2006); Žilová: *Chudoba a jej premeny na Slovensku* (2005); mnohé práce Džambazoviča, Kusej, Vašečku, Hirta, Jakoubka, Juráskovej, Rusnákovej a iných.

Prečo práve sociálne vyčlenenie? Otázkami merania chudoby a sociálneho vyčlenenia a pokusmi hľadania odpovedí na ne je i *Zborník – Otázky merania chudoby*, ktorého príspevky boli pôvodne pripravované pre seminár *Otázky merania chudoby*, ktorý usporiadali v októbri 2004 Friedrich Ebert Stiftung

²⁹ V roku 2001 prebehol výskum o živote Rómov v Českej republike, o ich vzájomných vzťahoch s majoritou v podmienkach desiatich miest – od „bezproblémových“ (napr. Český Krumlov) po tie, ktoré sa „preslávili“ konfliktami (napr. Ostrava). Informácie nachádzajúce sa v spomínanom diele sú zasadené do širšieho rámca, ktoré vysvetľujú, s akými problémami sa boria menšiny – najmä z hľadiska sociálneho vyčlenenia, ako môže a má byť integračná politika viazaná na podmienky konkrétnej lokality. Veľká pozornosť je venovaná perspektívam integrácie vo svetle výskumu a príkladom „dobrej praxe“ v boji proti sociálnemu vyčleneniu Rómov v Českej republike, ale aj v zahraničí.

a Metodologická sekcia Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Práve na tomto odbornom seminári sa odborníci zhodli na jednotnom používaní slovenskej dvojice **začlenenie – vyčlenenie** ako prekladu výrazov, ktoré sú v európskych dokumentoch o boji s chudobou azda najčastejšie: *inklúzia* a *exklúzia*. Začlenenie ako preklad inklúzie je stále častejšie používaný termín a vyhlásením *Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015* sa už svojim spôsobom stal jej oficiálnym prekladom (Kozubík, 2009).

Zároveň som sa rozhodol vo svojich prácach užívať tento pojem a pripájam sa k používaniu termínu sociálne vyčlenenie. Slovné spojenia ako: sociálne vylúčenie, sociálna exklúzia, a zároveň cudzojazyčné termíny: sociální exkluze, sociální vyloučení, a pod., budem prekladať týmto slovenským ekvivalentom.³⁰

Riešenia nelichotivej situácie sú ponúkané a kvalitne rozpracované viacerými odborníkmi so zameraním na integráciu „Rómov“. V súčasnosti dominujú témy najmä komunitnej dimenzie: komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád (Lehoczká,), komunitná práca a terénna sociálna práca (Matulayová, Navrátil a iní), ako aj boja proti chudobe (Ondrejko, Kusá, Škobla, Gerbery a ďalší), oblasti vzdelávania rómskych detí (Rosinský, Klein a mnohí iní) a práce s dôrazom na ich praktickú inteligenciu (Sollárová, et al.), mnoho skvelých etnografických (Horváthová, Lužica, Mann, Mušinka, Růžička, Hirt, Jakoubek, Kajanová a iní) a historických diel (Kollárová, Jurová, Janas).

³⁰ „Na termín vyčlenenie si budeme musieť zvykať dlhšie. Zatiaľ pôsobí neutrálne. Chýba mu negatívna konotácia. Zažitie termínu však chce čas a v podstate niet inej cesty pre zavedenie slova v určitom význame ako jeho uvedenie do obehu.“ (Kusá et al., 2004, s. 5 – 6)

1.4.1 OD CHUDOBY K SOCIÁLNEMU VYČLENENIU

V európskom politickom diskurze sa vžila zámena pojmu chudoba za termín sociálne vyčlenenie. Dôraz na problém sociálneho vyčlenenia bol v Európe položený najmä v druhom programe boja proti chudobe Európskeho spoločenstva z roku 1988. O rok neskôr sa dostal tento termín i do preambuly Sociálnej charty Európskeho spoločenstva, v ktorej sa hovorí, že „v duchu solidarity je potrebné bojovať proti sociálnej exklúzii“. Tretí program boja proti chudobe Európskeho spoločenstva už používa pojem sociálnej exklúzie – sociálneho vyčlenenia ako praktickú alternatívu starého konceptu chudoby (Mareš, 1999).

Abrahamson (2004, s. 16) identifikuje päť možných explanácií postupného posunu diskusie od chudoby k sociálnemu vyčleneniu. Sú nimi:

- 1) politická citlivosť na chudobu (pojem chudoby sa stáva politicky nekorektným a začína byť vnímaný ako eufemizmus);
- 2) sémantická diferenciacia rovnakého fenoménu (chudoba a vyčlenenie sú dva pojmy opisujúce ten istý fenomén);
- 3) chudoba je stavom – sociálne vyčlenenie procesom;
- 4) sociálne vyčlenenie je konečným výsledkom extrémnej chudoby;
- 5) chudoba je moderným fenoménom – sociálne vyčlenenie je jej postmoderným ekvivalentom.

S chudobou úzko súvisí sociálne vyčlenenie, i keď nie je s chudobou totožné, ako sa to často nesprávne interpretuje. Vyčlenenie (exklúzia, vylúčenie, vypustenie, opak inklúzie) je jedným z mechanizmov spoločnosti, prostredníctvom ktorého sa usiluje o zachovanie pôvodného stavu a pomocou ktorého sa

bráni (spravidla potencionálnemu, často fiktívnemu) nebezpečenstvu.

Vyčlenenie je proces, prostredníctvom ktorého vyčleňuje alebo aspoň izoluje jednotlivcov, spoločenské skupiny, alebo minority, príp. príslušníkov náboženských alebo národnostných skupín. Môže sa týkať i nositeľov prevratných myšlienok, ideí alebo poznatkov. Práve preto nemožno vyčlenenie stotožňovať s chudobou – chudobní sú spravidla postihnutí vyčlenením a stávajú sa cudzincami vo vlastnej krajine (Ondrejko et al., 2004, s. 25 – 26).

Podľa Abrahamsona a Atkinsona (2004, s. 16 – 18) je sociálne vyčlenenie najmä dynamickým konceptom poukazujúci tak na procesy, ako aj na konzekvencie situácie; vystihuje viacrozmernú povahu mechanizmov, ktorými sú jednotlivci a skupiny vyčlenené zo sociálnej výmeny, z konania a nárokov sociálnej integrácie; z vytvárania identity.

1.4.2 DIMENZIE SOCIÁLNEHO VYČLENENIA

Nakoľko koncept sociálneho vyčleňovania zastáva v súčasnom politickom a sociálnom diskurze o chudobe významnú pozíciu, možno definovať veľké množstvo pokusov o vymedzenie jednotlivých dimenzií. Percy – Smith (2004, s. 19) vymedzuje a stanovuje indikátory sociálneho vyčlenenia v ekonomickej, sociálnej, politickej, ako aj susedskej (komunitnej), individuálnej, skupinovej a priestorovej dimenzii:

- o ekonomická dimenzia (dlhodobá nezamestnanosť, nestálosť práce, domácnosť bez zamestnaného člena, príjmová chudoba);

- sociálna dimenzia (rozpad tradičnej rodiny a manželstva, nechcené tehotenstvo teenageriek, bezdomovectvo, kriminalita, delikvencia mládeže);
- politická („disempowerment“, nedostatok/upieranie politických práv, nízka participácia, nízky podiel registrovaných voličov, nízky podiel na voľbách, nízka miera komunitnej aktivity, odcudzenie, sociálne výtržnosti);
- komunitná (environmentálna degradácia – zdevastované prostredie a obydlia, kolaps podporných sietí, nevyhovujúci sociálny servis a nedostupnosť sociálnych služieb);
- individuálna (mentálne a fyzické zdravie – choroba alebo handicap, nízke dosiahnuté vzdelanie a chýbajúca kvalifikácia, stratená sebadôvera a sebaúcta);
- skupinová (koncentrácia uvedených charakteristík v konkrétnych sociálnych kategóriách vymedzených vekom, fyzickým a mentálnym stavom, etnickou minoritnou príslušnosťou);
- priestorová (koncentrácia/marginalizácia vyčlenených v oblastiach s kumuláciou rizikových vplyvov, ako je kriminalita a bez zodpovedajúcej kvality života: zlé, nevyhovujúce životné prostredie, nedostatočná dopravná dostupnosť a infraštruktúra, nedostatočná kvalita a dostupnosť sociálnych služieb, napríklad školstva či zdravotníctva).

1.4.3 MECHANIZMY SOCIÁLNEHO VYČLENENIA

Mušinka (2004, s. 38) uvádza nasledovné podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia/vyčlenenia:

- **Ekonomické vylúčenie:** vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti.
- **Kultúrne vylúčenie:** odoprenie práva jedinca či skupiny participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť a kultúru.
- **Symbolické vylúčenie, symbolická exklúzia:** je spojená so stigmatizáciou jedincov i sociálnych skupín vnímaných ako odlišné, deviantné či cudzie. Identifikovať ju možno napríklad na základe miery sociálnej dištancie, existencie predsudkov či stereotypov.
- **Politické vylúčenie:** znamená odoprenie občianskych, politických, ale aj základných ľudských práv.
- **Vylúčenie z mobility** vo fyzickom priestore a v hierarchii sociálnych pozícií.
- **Sociálne vylúčenie:** v užšom zmysle bráni zdieľať určité sociálne statusy či sociálne inštitúcie.
- **Priestorové vylúčenie:** znamená koncentráciu vylúčených v určitých, väčšinou znevýhodnených geografických priestoroch. Táto podoba sociálneho vylúčenia sa v konečnom dôsledku často prejavuje aj vo vylúčení z prístupu k sociálnym službám,

zdravotnej starostlivosti, či zo sietí sociálneho zabezpečenia.

Sociálne vylúčenie sa prejavuje najčastejšie v jednotlivých oblastiach života, ktoré popisuje Šimíková (In: Navrátil, 2003). Tieto oblasti však možno transformovať aj do podmienok života Rómov na Slovensku. Týmito oblasťami sú:

- obmedzený prístup na trh práce,
- chudoba a nízky príjem,
- nízka miera sociálnej podpory,
- bývanie a život v kontexte lokality,
- vylúčenie zo služieb.

Rozširujeme spomínané oblasti o:

- nedostatočnú zdravotnú starostlivosť a hygienu,
- vzdelanostnú úroveň a prístup k vzdelaniu.

V prvej kapitole som chcel jednoduchým a priamym spôsobom objasniť základnú terminológiu. Uvedomujem si, že každý z definovaných javov si zaslúži samostatnú publikáciu. Snažil som sa o aplikáciu termínov na tunajšie prostredie v kontexte pomáhajúcich profesií. Prezentoval som sumár elementárnych pojmov, ktoré som sa pokúšal užívať tak, aby neboli prijímané s kritikou zo strany obyvateľov osád či Rómov s úvodzovkami, či bez, majoritného obyvateľstva či Nerómov, z pohľadu antropológov i sociológov. Východiská som volil tak, aby priamo korešpondovali so základným vzťahom: sociálne vyčlenenie verzus kultúra.

Nasledujúcou kapitolou začínam prezentovať výskumnú časť. Pre lepšie vnímanie súčasnosti je nevyhnutné poznať minulosť. Ak zabudneme na minulosť, sme odsúdení na to, aby sa zopakovala.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

ABRAHAMSON, P. – ATKINSON, R. 2004. *Social exklusion in Europe: Old wine in new bottles?* In: Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia. Otázky merania chudoby: Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, e. V., 2004. 16 – 18 s. ISBN 80-89-149-02-2.

ACTON, T. – MUNDY, G. 1997. *Romani culture and Gypsy identity*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 1997. 158 – 161 s. ISBN 0 900458 81 X.

Ako sa píše pomenovanie neróm? S malým alebo veľkým začiatočným písmenom? [online]. 2013, [cit. 2013-07-04]. Dostupné na internete: <jazykovaporadna.sme.sk/q/378/>.

ANDREJČÁKOVÁ, E. 2013. *Biológ: Komáre si púšťam k telu. Nasir Jalili*. [online]. 2013, [cit. 2013-07-02]. Dostupné na internete: <<http://tech.sme.sk/c/5452558/biolog-komare-si-pustam-k-telu.html>>.

BLACKMOORE, S. 2001. *Teorie memů – Kultura a její evoluce*. Praha: Portál, 2001, 236 s. ISBN 80-7178-394-3.

FRASER, A. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 374 s. ISBN 80-7106-212-X.

GAVORA, P. 2006. *Sprevodca metodologiou kvalitatívneho výskumu*. Bratislava: Regent, 2006. 230 s. ISBN 80-88904-46-3.

GYARFÁŠOVÁ, S. 2013. Cyril a Metod: Čo nám priniesli? In *Denník SME*. ISSN 1335-440X, 4. júl 2013, číslo 154, ročník 21, s. 3.

HIRT, Tomáš, JAKOUBEK, Marek: *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Společnost při ČT – Člověk v tísni, 2005. 279 s. ISBN 80-86898-22-9.

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D. 2002. *Kultúrne aktivity Rómov*. In: VAŠEČKA, Michal et al.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná spáva o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 159 – 163 s. ISBN 80-88935-41-5.

JAKOUBEK, Marek, HIRT, Tomáš: *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu 1999 – 2005*. Bratislava: Open Society Foundation, 2008. ISBN 978-80-969271-5-9.

KELLER, J. 2011. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2011. 158 s. ISBN 978-80-7419-017-9.

KOGANOVÁ, V. – KOPECKÝ, P. 2013. *Rómska problematika na pozadí vybraných faktov zo slovenskej a rumunskej reality*. [online]. 2013, [cit. 2013-06-18]. Dostupné na internete: <www.cepsr.com/clanek.php?ID=240>.

KOVÁČ, M. – JURÍK, M. 2002. *Religiozita Rómov a aktivity cirkvi vo vzťahu k Rómom*. In: VAŠEČKA, Michal et al.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná spáva o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 133 s. ISBN 80-88935-41-5.

KOZUBÍK, M. 2009. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : história (1. časť)*. Praha : Hnutí R, 2011. 73 s. ISBN 978-80-86798-12-7.

KOZUBÍK, M. 2009. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : terénny výskum (2. časť)*. Praha : Hnutí R, 2011. 115 s. ISBN 978-80-86798-13-4.

LEHOCZKÁ, L. 2006. *Kultúrna identita Rómov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2006. ISBN 80-8050-945-X.

LEHOCZKÁ, L. 2006. *Národná identita Rómov v kontexte ekonomicko-sociálnych a etno/kulturologických aspektov*. In: ROSINSKÝ, R. 2006. *Prierez socio-kultúrnymi vrstvami identity Rómov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta

sociálnych vied a zdravotníctva, 2006. 66 s. ISBN 80-80-50-981-6.

Lewis, O. 1966. *The Culture of Poverty*, *Scientific American*, sv. 215, č. 4, 1966, str. 19 - 25; (preklad Lenka Budilová, Marek Jakoubek, [online]. 2013, [cit. 2013-07-12]. Dostupné na internete:< www.ksa.zcu.cz/studium/podklady/tk/kf.rtf>).

LIÉGEOIS, J.-P. 1995 *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Rada Európy, 1995. 272 s. ISBN 80-967380-4-6.

LUŽICA, R. 2004. *Kapitoly z rómskej kultúry*. Trnava: Slovak Academic Press, 2004. 46-51 s. 52-54 s. ISBN 80-89104-34-7.

MANUŠ, E. 1998. *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998. 279. ISBN 80-901-964-5-4.

MUŠINKA, A. – SCHEFFEL, D. et al. 2004. *Rómska marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výskumov, 2004. 219 s. ISBN 80-968905-3-0.

NAVRÁTIL, P. 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8.

Odpoveď prednostu Bardejova Beblavému na jeho príspevok v SME. [online]. 2013, [cit. 2013-06-18]. Dostupné na internete: <www.sme.sk/diskusie/user_reaction_list.php?id_user=249015>.

ONDREJKOVIČ, P. 2001. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2001. 194 s. ISBN 80-224-0685-6.

PERCY-SMITH, J. 2004. *The contours of social exclusion*. In: Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia. Bratislava: F. E. Stiftun., 2004. 19 s. ISBN 80-89-149-02-2.

PIVOŇ, R. 2013. Ficova istota: Rómovia. In Denník SME. ISSN 1335-440X, 2013, číslo 154, ročník 21, s. 13.

PODOLINSKÁ, T. – HRUSTIČ, T. 2010. *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou. Boh medzi bariérami*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89027-34-7.

PRUŠOVÁ, V. 2013. *Cigánski paraziti z Kotlebovho letáku súdu neprekážajú*. [online]. 2013, [cit. 2013-06-18]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/6799608/ciganski-paraziti-z-kotlebovho-letaku-sudu-neprekazaju.html>>.

RÁC, I. 2013. *Hodnotiaca správa o podpore kultúry národnostných menšín, o stave národnostného školstva a používaní jazykov národnostných menšín za rok 2012*. Nevydané. Interný dokument.

RADIČOVÁ, Iveta. 2001. *Chudoba Rómov vo vzťahu k trhu práce v SR*. [online]. 2001, [cit. 2006-01-17]. Dostupné na internete: <<http://www.ucm.sk/FF/Slovensky/Katedry/pedagogika/dokumenty/dok/7chudoba%20Romovia%20rozhovory.pdf>>.

RADIČOVÁ, I. – VAŠEČKA, M. 2002. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava: Svetová banka. Nadácia SPACE. Ineko, 2002. 42 – 43 s. ISBN 80-88991-15-3.

ROSINSKÝ, R. 2006. *Čhavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učniu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2006. 262 s. ISBN 80-8050-955-7.

Rómska hymna. [online]. 2013, [cit. 2013-07-01]. Dostupné na internete: <<http://www.romadocument.sk/index.php/sk/symboly/romska-hymna.html>>.

SIVÝ, R. 2013. Polícia: Po razii máme rešpekt. In *Denník SME*. ISSN 1335-440X, 2013, číslo 154, ročník 21, s. 4.

SIVÝ, R. 2013. Rómske noviny tento rok nevyšli. In *Denník SME*. ISSN 1335-440X, 2013, číslo 162, ročník 21, s. 1-2.

SOUKUP, V.: *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: SLON 2000, 228 s.. ISBN 80-901424-1-9.

TYLOR, E., B.: *Primitive culture*. In: HIRT, T. - JAKOUBEK, M. 2005. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Společnost při ČT – Člověk v tísni, 2005. 279 s. ISBN 80-86898-22-9.

2 RÓMOVIA POD TATRAMI

Obrázok 5 Osada pod Tatrami

Rozhodol som sa začať druhú kapitolu netradične – fotografiou. Pre samotný terénny výskum platí to známe „radšej raz vidieť ako stokrát počuť“. Čo sa osád týka, platí to stopercentne. Bez priameho štúdia v teréne validné výsledky očakávať nemožno. Trúfam si povedať, že o osobnosti typu Benedictovej, ktorá by mohla skúmať kultúru na diaľku, v našich končinách nechyrovať. Napríklad Huszárove fotografie (2008) bez textu povedia viac ako tisíce článkov či kníh o Rómoch, ktoré zapadli prachom. Ďalším podstatným článkom úspechu výskumu v segregovaných lokalitách je „jilo“ (z rom. srdce, pozn. autora) výskumníka. Autor by sa mal vyhýbať skúmaniu typu „gadžo skúma Róma ako v skúmavke“, ako ho interpretuje Kužel (In Jakoubek – Hirt, 2004).

Hübschmannová na otázku Vašečku: „V čom je to, že sa v Prahe podarilo vybudovať také pracovisko (romistiku) a na Slovensku, napriek tomu, že máme Katedru rómskej kultúry (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – moja alma mater), nie?“; odpovedá: „Domnievam sa, že je to tým, ako sa snažím viesť svojich študentov. ... Moji študenti sú od počiatku vedení k tomu, aby sa prostredníctvom jazyka spoznávali s piesňami, rozprávkami a priateľstvom s Rómami a poznali tak najintímnejšiu kultúru, a tým k nej získali úctu.“

Nemyslím si, že sa to v čase citovanej diskusie Katedre (terajší Ústav romologických štúdií) nedarilo. Prednášky Lužicu, Siku, Valentína, Tancoša či Kusina boli dostatočne motivačné, precízne, stereotypy búrajúce a myseľ povznášajúce. Možno len podmienky v Čechách a na Slovensku boli a sú rozdielne. Ak píšete v súčasnom období o Rómoch, očakávania majority sú viac-menej prospechárske. Pre Rómov v osade ste často podivínom, ktorého samotná prítomnosť je záhadou a predpokladá sa, že z toho pre vás tiež plynú nemalé zisky akéhokoľvek charakteru. Ak sa vám podarí získať priateľov medzi chudobnými, vedzte, že ste tá správna osoba na správnom mieste. Nemusíte byť študovaný na to, aby ste odhadli človeka – či prichádza „v mieri“, pozitívne naladený, prijímajúci, otvorený. Ľudia žijúci v osadách to vycítia hneď a spontánne, bez akademických titulov. Akákoľvek malá neistota v „poznání seba samého“ môže váš zber dát zastaviť a prekaziť.

Ak ste teda čo najmenej poznačený stereotypmi, predsudkami, nemáte problémy podať ruku, či piť a jesť z rovnakých nádob ako chudobní v osadách a prežiť tam pár dní, môžete si skúsiť život, ktorý sa odohráva tu a teraz, vo vašom susedstve a môže vám priblížiť iné dimenzie poznania.

Cesta do pekla je dláždená dobrými skutkami. Bezvýhradné prijatie chýb a nedostatkov, prejavujúcich sa v neustálom boji a obhajobe práv tých, ktorí často naozaj spôsobujú vážne, negatívne, sociálno-patologické javy, vyzerá

ako Don Quijnotov boj s veternými mlynmi. A navyše – často nepôsobí úprimne. Ste ako smiešna Cervantesova postavička Sancho Panza z ktorého sa smejú všetci – v tomto prípade ľudia v osadách i majorita.

Pre gadža nie je jednoduché prísť do osady, nadviazať kontakt a pohovárať sa o veciach, ktoré, ako verím, nemáte práve v skúmavke. O nič ľahšie nie je napísať výskumnú správu, pevne dúfam, že nie z chemického laboratória. Vyžaduje si to množstvo informácií, ktoré predchádzajú samotnej návšteve lokalít. Bez vedných odborov akými sú sociológia, antropológia a všeobecného prehľadu o spoločenských vedách sa môže každý dopustiť zásadných chýb. Na druhej strane môžete byť špičkovým vedátorom v mnohých oblastiach, no ak nemáte „jilo“, vaša práca nebude tá pravá orechová.

Skromne sa domnievam, že kombinácia týchto dvoch faktorov vám môže priniesť radosť, pekné dni, hoci niekedy s trpkou príchutou, ktorá sa časom môže stať neznesiteľnou z rôznych dôvodov. Všetky vzácne etnografické materiály môžete pochovať za zvukov „Tutti Frutti“ ako Stéphane v Gadjovi Dilovi. Na konci sa môže zmeniť váš pohľad, no stále zostanete Stéphane – človekom s otvoreným srdcom pre druhých.

Úzkostlivo som zvažoval výber lokality a otázky etiky vedeckého skúmania. Pôvodne som uvažoval nad klasickým modelom, ktorý lokality nahrádza vymyslenými pomenovaniami, podobne ako to predtým realizovali skvelí odborníci – napríklad Rusnáková (2011) či Růžička (2004). Rozhodol som sa však lokality nazývať priamo. V období zberu informácií o „rómskych lokalitách“ sa totiž v rámci Atlasu „rómskych“ komunit (2013, keď vznikal i tento počín), posudzovala národnosť/kultúra/eticita pripísaná a nie deklarovaná, označovali sa zoskupenia, lokality bez toho, aby o tom vedel každý obyvateľ domu či chatrče. Vymýšľať si preto nemá veľkú váhu. Právě mená informátorov však zostanú utajené. V texte budem uverejňovať len tie fotografie, ktorých účastníci súhlasili s ich uverejnením.

Radičovej (2001) typológia „rómskych“ osídlení sa osvedčila a tvorí už bežne zaužívané delenie lokalít na:

Tabuľka 1 Typológia rómskych osídlení a ich kritériá

Typ/kritérium	Legálnosť pozemku	Legalita domu	Inštalácia kanalizácie	Odvoz smetí	Voda
Integrované	+	+	+	+	+
Separované	+	+	-	nepravideľný	studne
	a niektoré-	a niektoré-			
Segregované	-	-	-	-	-

Zdroj: Radičová (2001)

Tabuľka 2 Teoretická typológia integrovaných, separovaných a segregovaných rómskych osídlení

	Región		Koncentrácia		Podiel Rómov a majority	
	marginalizovaný	nemarginalizovaný	vysoká	nízka	viac ako 10%	menej ako 10%
Integrované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+
Separované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+
Segregované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+

Zdroj: Radičová (2001)

Podľa uvedených kritérií a dôverne známych lokalít som sa rozhodlo nasledovne:

- *integrované* osídlenia v meste Poprad (informátori z rodín žijúcich na sídlisku Juh) a obci Spišská Teplica
- *separované* osídlenie v obci Kravany
- *segregovaná* obydlia v Hranovnica

Spomínané obce predstavím postupne v nasledujúcich podkapitolách. Daná lokalita sa nachádza v popradskom okrese – „pod Tatrami“.

2.1 POPRAD

Štruktúru opisu jednotlivých lokalít bude tvoriť historická časť, doplnená aktuálnymi informáciami a poznatkami.

V Poprade a okolí snáď od čias Ab Hortisa nebola lepšia historička na danú oblasť ako Kollárová. Už v roku 1992 si uvedomovala, že: „zložitosť organizmu rómskeho spoločenstva plného rozporov, protirečení, zdanlivého súladu, či romantiky, v súčasnosti priťahuje čoraz viac pozornosť vedcov, orgánov štátnej správy i okolitých obyvateľov, ktoré sa dostávajú s ním do kontaktu.“ Ako možno vidieť, o nič menej polemik sa nevedie ani po viac ako dvadsiatich rokoch. Žeby išlo o večnú tému?

Ako uvádza (1992, s. 61) v okrese Spišská Nová Ves žilo koncom roka 1989 18 246 Rómov, v okrese Poprad 17 974 Rómov. Spiš bol jednou z prvých oblastí na Slovensku, kde sa Rómovia začali usadzovať. Najstaršia zmienka pochádza z roku **1322** – spišskonovoveský richtár Ján Kunch spomína, že po okolitých lesoch, patriacich rodine Mariássiovcov, sa potulujú Cigáni. Na Spišskom hrade vystavil 17. apríla 1423 cisár Žigmund ochrannú listinu pre cigánskeho vojvodu Ladislava a jeho ľudí. V 15. storočí bola väčšia skupina Rómov usadená pod Spišským hradom, kde vykonávali funkciu beharov a rôzne služby hradnému panstvu (pri poľovačkách, príprave dreva, zbieraní lesných plodov, kŕmení dobytky, atď.). Svojím spôsobom života však často poškodzovali okolité obyvateľstvo. Na druhej strane ich zneužívala šľachta.

Vencko (In Kollárová, 1992) píše, že v levočskej kronike sa nachádza správa: „Roku 1534 kapitán levočský vyslal niekoľko jazdcov do Novej Vsi, kde ležali pohani, ktorí sa menujú Cigáni. Z nich ulapili štyroch starcov a niekoľko chlapcov. Tito v tryzni vyznali, že sú vyslaní od Zápoľu vypáliť horné mestá. Všetci boli nakolení.“

Tabuľka 3 Štruktúra rómskeho spoločenstva obcí Batizovce, Gerlachov, Mengusovce a Štôla v rokoch 1923 a 1943

rok	počet osôb	ženy	muži	počet rodín	neúplné rodiny	jednotlivci
1923	131	65	66	28	6 (21,4%)	4 (14,2%)
1943	330	174	156	66	8 (12,1%)	6 (9%)
spolu	461	239	222	94	14 (14,9%)	10 (10,6%)

Zdroj: Kollárová (1992, s. 63)

Tabuľka 4 Prehľad situácie vo vybraných obciach z roku 1941

obec	počet rodín	počet Rómov	počet obydli	priemer na rodinu	priemer na obydlie
Batizovce	14	67	12	4,8	5,6
Gerlachov	20	100	20	5	5
Mengusovce	18	80	18	4,4	4,4
Štôla	7	57	7	8,1	8,7
spolu	59	304	57	5,58	5,8

Zdroj: Kollárová (1992, s. 64)

V nasledujúcej tabuľke uvádzam aktuálne dáta zozbierané mnou v rámci Atlasu rómskych komunít (2013):

Tabuľka 5 Prehľad aktuálneho počtu Rómov vybraných obcí (2013)

obec	počet Rómov	počet obydli	priemer na obydlie
Batizovce	602	70	8,6
Gerlachov	292	30	9,7
Mengusovce	246	rozptýlene	neuveďené
Štôla	44	rozptýlene	neuveďené
spolu	1184	100	9,2

Od roku 1943 do roku 2013 narástol počet Rómov z 330 na terajších 1184. Nárast možno badať v každej obci s výnimkou Štôly, kde sa počet oproti roku 1941 mierne znížil (z pôvodných 57 na terajších 44). V roku 2013 nebolo možné exaktne určiť počet rómskych obydli/domov v obciach

Mengusovce a Štôla, pretože „Rómovia“ žijú v dedinách zväčša rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. Je dôvod na obavy, že Rómov bude postupne viac ako Slovákov?

Kvalitne z demografického pohľadu sa k tejto téme vyjadruje Múčka (2013), ktorý podrobuje analýze pomerne rozšírené tvrdenie, že o niekoľko desaťročí budú Rómovia väčšinovým obyvateľstvom. Tvrdí: „Pre širiteľov týchto správ máme uistenie, že to tak nebude.“ Podľa neho rozlišovanie z hľadiska kategórií „Róm, Neróm“ nemá zásadný zmysel. Už pred desiatimi rokmi si slovenskí demografi všimli, že integrovaným Rómom sa podarilo presne to, čo bežným „integrovaným“ Slovákom. Demograficky vymierajú. Ich plodnosť je hlboko pod úrovňou náhrady (2,1). Sú na tom v zásade rovnako ako priemer Slovenska okolo úrovne 1,4 až 1,5. Týchto Rómov, ktorých demografický štýl života sa nevelmi odlišuje od života majority, je okolo dvadsať percent. Podľa odhadu demografov z Výskumného demografického centra sa však čas zastavil v osadách, respektíve segregovaných komunitách. Tu dosahuje plodnosť mieru 4,5 až 5. Ak by sme podľa Múčku (2013) mali hovoriť za celú rómsku komunitu, tak za dvadsať rokov ich pribudne okolo 150-tisíc. Ani vnuci našich vnukov tak nezažijú, žeby majoritou na Slovensku boli Rómovia. Autor ďalej uvádza, že ak sa miera integrácie ľudí žijúcich v osadách nezvýši, tak bude naozaj pravda, že najviac „Rómov“ bude žiť v osadách, a keďže sa budú tieto komunity rozširovať, je pravdepodobné, že problémy v tomto smere budú oveľa väčšie.

Kollárová (2009) spomína, že „Rómovia často v Tatrách vzbudzovali svojim správaním pohoršenie u domácich, no najmä zahraničných hostí. Kvôli zamedzeniu ich pohybu vydal 24. februára 1928 Župný úrad v Liptovskom Mikuláši vyhlášku vychádzajúcu z § 10 Zákona č. 117 Zb. z. vydaného 14. júla 1927, ktorou **zakázal prístup potulným Rómom do 1/ všetkých obcí ležiacich na území Tatier** (Mengusovce, Lučivná, Štôla, Batizovce, Gerlachov, Veľká, Poprad, Spišská

Sobota, Matejovce, Veľký Slavkov, Nová Lesná, Gánovce, Mlynica) **2/ všetkých kúpeľných miest** (Tatranské Matliare, Studený Potok, Tatranská Lomnica, Tatranský Domov, Tatranská Polianka, Lučivná, Vyšné Hágy, Gánovce, Starý, Dolný a Nový Smokovec).“ Dokonca ďalej uvádza, že „Dňa 9. mája 1941 Okresný úrad v Poprade vyhláškou Rómom zákaz vstupu rozšíril o zákaz prístupu ku všetkým minerálnym prameňom. Rómovia mali zakázané zdržiavať sa bez písomného povolenia svojho vajdu od 9,00 do 19,00 hodiny v obci Poprad, Veľká a Spišská Sobota a v intraviláne obce mimo obvodu rómskej osady. Výnimku tvorili Rómovia, ktorí boli riadne zamestnaní a pracujúci v zamestnaneckom pomere počas pracovnej doby. Toto mohli porušiť pri návšteve kostola, lekára a lekárne alebo v prípade nehody a nešťastia. Rómovia mali zakázané chodiť a zdržiavať sa na miestach verejných a verejnosti prístupných v otrhaných šatách a v stave vzbudzujúcich pohoršenie, odpor a urážajúcom dobré mravy a slušnosť. Porušenie tohto zákazu bol hodnotený ako priestupok a mal byť riešený trestom od 10 do 5000 korún, prípadne zavretím od 12 do 14 dní.“

Toto ťažké obdobie pre Rómov finalizuje Kollárová (2009) poslednou dôležitou zmienkou o represívnom opatrení: „V septembri 1944 bola Nemcami popravená skupina Rómov pri Kvetnici pri Poprade. Jej vodcom bol podľa hlásenia žandárov, Viliam Stojka z Ľubice, členmi Albert Koky z Vrbova, Jozef Ištok zo Štoly, Koloman Koky starší, Koloman Koky mladší, Ján Burik starší, Koloman Koky (Chori) a Ondrej Ščuka (Pobot) mladší všetci zo Štoly. Boli ozbrojení vojenskými puškami, pištoľami, ručnými granátmi a vydávali sa za partizánov. Skupina v okolí Čierneho Váhu vykradla 9. a 10. septembra niekoľko horární. 12. septembra 1944 po údajnej kontrole Nemcov v chate na Popradskom Plese ulúpila od prítomných peniaze, šperky a šatstvo za 645 korún. 14. septembra navštívila Guhrovu chatu, Starú Lesnú, osadu Danielovo, Gerlachov, chatu Kamzík, Šport hotel (Hrebienok), hotel Kamzík, Tatranskú Lesnú, kde odcudzili 84 330 korún a znásilnili slovenské dievča. Celkove

spôsobili škodu v hodnote 505 975 korún. Skupinu, okrem Viliama Stojku, chytili po prestrelke členovia Žandárskej stanice vo Svite 13. septembra 1944 v lese pri Štôle. 15. septembra 1944 ich nemecké vojsko dopravilo do Popradu, kde boli podľa svedectva Jána Kokyho Bubrika v Kvetnici zastrelení.

Nešlo teda o popravu z rasovej nenávisti, ale ako dôsledok partizánskeho odboja, krádeží a znásilnenia. Napriek týmto závažným zločinom išlo o krutú popravu, akých však bolo v okrese Poprad viacero (napríklad poprava partizánov vo Vikartovciach, a pod.).

2.1.1 REGIONÁLNA HISTÓRIA

Z povojnových rokov sa o živote Rómov v meste Poprad veľa nedozvedáme. Prvú zmienku som o ich pôsobení našiel z roku 1995 a opäť nebola lichotivá: *„Koncom júla na podnet poslanca Ing. Forgáča sa konalo stretnutie so zástupcom mesta a občanov Baníckej ulice v Poprade, ktorí sa už dlho sťažovali na zlé medziľudské vzťahy, zvlášť na časť rómskeho obyvateľstva, ktorí znepríjemňujú občanom život hlukom a špinou. Rómovia sa zase obávajú o bezpečnosť zo strany skínov. Stretnutia sa zúčastnil primátor mesta Poprad Ing. Štefan Kubík, prednostka Mestského úradu Oľga Marhulíková i niektorí poslanci. Prvým úspechom tohto stretnutia bolo zriadenie okrsku Mestskej polície, ktoré bude v prevádzke plných dvadsaťštyri hodín.“* Časy po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 charakterizuje začiatok vlny vážnych protirómskych nálad, vzostup skupín podporujúcich nenávisť voči inakosti. Išlo o časy, kedy sa za úspech považovala zriadenie mestskej polície. Výstižná charakteristika obdobia 90. rokov ...

Po prvej uvedenej zmienke s informáciami o Rómoch v meste akoby roztrhlo vrece. Bohužiaľ naplnené zväčša negatívnymi postrehmi z roku 1996: *„Občanom najviac strpčujú život obyčajné starosti s bývaním, chodníčky, spolunažívanie s rómskymi spoluobčanmi, chov psov apod. Túto skutočnosť*

potvrdilo i večerné zhromaždenie občanov mestskej časti Staré mesto koncom apríla, kedy mali možnosť hovoriť s primátorom mesta, riaditeľmi mestských podnikov a poslancami.“

Trňom v oku sú neustále napäté vzťahy medzi majoritou a miestnymi „Rómami“ (1996): *„V júni sa v Matejovciach konalo stretnutie poslancov s občanmi za účasti primátora mesta, prednostky mestského úradu. Predseda obvodu Jozef Kašický oboznámil občanov s činnosťou obvodu. Uskutočnilo sa i stretnutie poslancov s miestnymi Rómami, na ktorom sa prediskutovali otázky čistoty, kriminality, nedôstojné správanie sa, ako aj poskytnutie pomoci pri jarnom upratovaní. Primátor potvrdil občanom, že získané peniaze z jednotlivých poplatkov z predaja pozemkov, budú preinvestované v Matejovciach.“*

Štedrosť sociálneho systému, bez snahy štátu podporovať zamestnanosť sociálne znevýhodnených si všima i kronikár (1996): *„Za výučbu sa platí minimálny poplatok. Pre mnohých, najmä Rómov, ktorí tvoria značné percento žiakov osobitných škôl je však atraktívnejšie poberať sociálne dávky ako chodiť do školy. Strácajú tak možnosti ďalšieho uplatnenia a práca pedagógov je márna.“*

Počiatky kreovania podoby novej Slovenskej republiky nesprevádzali len zlé medziľudské vzťahy medzi minoritou a majoritným obyvateľstvom. Išlo i obdobie, keď menšiny získali svoje spoločenské uznanie a postavenie. Ani Rómovia nechceli zaostávať. V roku 1998 sa *„vo vestibule Mestského úradu v Poprade otvorila v máji výstava pod názvom Rómska paleta, ktorá predstavila práce rovnomennej súťaže popradského, kežmarského a levočského okresu.“*

Do súťaže prišlo šesťstoosemdesiat prác. Odborná porota akademická maliarka Zuzana Dáhlošová-Strapková, František Žoldák, Jolana Husárová a Daniela Krempaská rozhodla, že prvé miesto v kategórii ZUŠ získala Dana Kokyová zo ZŠ umeleckej v Levoči. V prvej vekovej kategórii ZŠ vyhrali Blanka Hangurbadžová, Miloš Mižigár zo ZŠ Krížová Ves, druhá

kategória mala víťazov Miroslava Polhoša, Jozefa Hlaváča z osobitnej školy v Poprade a Kristínu Žigovú z osobitnej školy v Štiavniku.“

Poprad navštívila i poetka Daniela Hivešová-Šilanová a aktívne bolo i občianske združenie Jekhetane – Spolu (1998): „*Vo Svetový deň boja proti fašizmu v závodnom klube Tatravagónky v Poprade bol koncert, ktorý zorganizovalo rómske združenie Jekhetane. Mnoho rómskych a nerómskych umelcov vytvorilo zaujímavý program. Žiaľ, sála závodného klubu bola zaplnená len z jednej tretiny. Programom sprevádzala poetka **Daniela Hivešová-Šilanová***³¹.“

Pred zavŕšením druhého tisícročia do „hry“ a na „scénu“ nastupujú medzinárodné ľudsko-právne organizácie, čo dovtedy nebolo bežné (1999): „*V júli sa konal v Poprade seminár pre rómskych starostov a poslancov, ktorý zorganizovalo združenie občanov Rómov – ZOR v Kežmarku v spolupráci so zahraničnými nadáciami. Hlavnými témami bolo naučiť starostov lobizmu, posilňovaniu, presadzovaniu rómskych komunít, forma prezentácie ich vzťahu s médiami. Vyjadřila sa i potreba založenia klubu rómskych starostov, poslancov pri ZOR, ktorý by spolupracoval so ZMOS-om. Organizátorka podujatia Amália Pompová zdôraznila, že ZOR vzal na plecia pravidelné vzdelávanie rómskych starostov a poslancov. Plánujú výmenu skúseností v Macedónsku, Maďarsku, Španielsku i Grécku. V jednom zo záverov bol postoj proti vytváraniu osobitných get a osád pre Rómov, proti vyberaniu lokalít pre sociálne bývanie Rómov izolovane. Ako schodná cesta je vytváranie vzdelávacích, kultúrnych centier priamo v obciach či osadách. Osobitne*

³¹ **Daniela Hivešová-Šilanová** (* 1. február 1952, Bratislava – † 26. august 2008) bola slovenská spisovateľka, dramaturgička a scenáristka, spoluzakladateľka rómskeho divadla Romathan. Redaktorka novin Romano nevo ťil v rokoch 1993 – 2008. V roku 2005 bola ako jedna z dvoch Sloveniek nominovaná na Nobelovu cenu mieru.

rezonovala otázka odchodu Rómov do Fínska proti čomu sa stavajú a svojich spoluobčanov odhovárajú.“

V meste sa začína rozvíjať kultúrno-osvetová činnosť (1999): „V Popradskom kultúrnom centre sa trikrát týždenne koná podujatie určené rómskym dievčatám Správne dievča, ktoré v rámci projektov podporovaných Nadáciou pre občianske aktivity usporadúva občianske združenie Romipen v spolupráci s Podtatranským osvetovým strediskom v Poprade. Podľa predsedníčky Romipen Jolany Husárovej koncom septembra spomedzi záujemkýň o podujatie vybrali devätnásť dievčat. Dievčatá sa na prednáškach dozvedajú o potrebných informáciách od lekárov z Okresného úradu práce, z odboru sociálnych vecí Okresného úradu práce i Mestského úradu, získavajú potrebné vedomosti z oblasti zdravotnej a výchovy k manželstvu a rodičovstvu. Okrem toho môžu získať základy šitia a pletenia, zdravej výživy a vhodného využitia voľného času.“

V Poprade v roku 1999 zasadala dokonca i Rómska iniciatíva Slovenska a mesto sa tak stalo dôležitou zastávkou i rómskej národnostnej politiky: „Koncom februára sa stretli v Poprade delegáti celoslovenského snemu rómskej inteligencie RIS. Účastníci snemu prerokovali správu o činnosti, zvolili nových predákov RIS a vyjadrili podporu kandidátke na prezidenta Anne Koptovej. Novozvolený predseda RIS Alexander Patkoló na tlačovej besede prečítal novinárom vyhlásenie účastníkov snemu. Hovorí sa v ňom o tom, že RIS je jedinou politickou rómskou stranou, ktorá sa podieľala na politickom úspechu súčasnej vládnej koalície. Upozorňujú, že dodnes nie je vypracovaná a realizovaná koncepcia riešenia problémov rómskej národnostnej menšiny. Preto vyzývajú podpredsedu vlády pre ľudské a menšinové práva, aby verejnosti predložili predstavu a koncepciu tejto problematiky.“

V meste i v kronike sa za jednu z najdôležitejších a najangažovanejších osôb považuje p. Jolana Husárová: „Na zložitú problematiku rómskeho etnika nejestvuje zatiaľ

jednoduché riešenie. No postupne vyúsťuje v zlepšovanie vzájomnej komunikácie a nachádzanie foriem dobrého spolunažívania. Hovorilo sa o tom na odbornom seminári v Poprade začiatkom mája, ktorý sa konal pod záštitou Slovenského združenia svetovej federácie miest a obcí. Na seminári, ktorý sa konal v rámci programu Phare pre demokraciu odznali i mnohé zaujímavé návrhy pomôcť a skvalitniť život slovenských Rómov. Popradčanka **Jolana Husárová** povedala, že je potrebné nájsť spoločnú reč, neburcovať vášne neznašanlivosti, ale orientovať politiku štátu na vzájomnú dohodu.“

So stretnutiami a seminármi sa v roku 1999 ako roztrhlo vreca a mesto pod Tatrami navštívila i Zuzana Kumanová: „V polovici mája sa v C – klube uskutočnil seminár o histórii a súčasnosti riešenia rómskych problémov pre rómskych aktivistov z okresov Poprad a Kežmarok. Usporiadateľom bolo občianske združenie Romipen v Poprade v spolupráci s Podtatranským osvetovým strediskom. Za účasti takmer tridsiatich účastníkov ako hosť bola PhDr. **Zuzana Kumanová** z Bratislavy a zástupkyňa Okresného úradu v Poprade Ing. Danica Ďuricová. Účastníci sa zaoberali i východiskami riešenia postavenia Rómov v spoločnosti a ich kultúrnou gramotnosťou. Predsedníčka občianskeho združenia Romipen Jolana Husárová pre Poprad uviedla, že združenie pripravuje viacero aktivít.“

Situácia na východnom Slovensku nebola ľahostajná ani politikom: „Koncom júna sa v Poprade uskutočnilo stretnutie s predsedom stálej parlamentnej komisie pre riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a poslancom Národnej rady Slovenskej republiky **Imrichom Tóthom**. Usporiadala ho okresná koordinačná komisia pre prevenciu kriminality a drogových závislostí pri Okresnom úrade v Poprade. Podujatie otvoril prednosta Okresného úradu Ing. Milan Baran a zúčastnili sa ho zástupcovia miest a obcí okresu, odborníci z oblasti zdravotníctva, školstva, polície, sociálni a kultúrni pracovníci.

Ako povedal Imrich Tóth cieľom stretnutia je informovať o problémoch rómskej menšiny v popradskom okrese. Získané poznatky a informácie využije v práci poslanca i ako člen komisie. V druhej časti stretnutia hovorili prítomní o svojich skúsenostiach, problémoch, týkajúcich sa rómskych spoluobčanov. Imrich Tóth navštívil niektoré rómske osady okresu.“

Predstavitelia mesta zvolali v roku 1999 pracovné stretnutie, z ktorého sa dozvedáme konkrétne údaje o podiele rómskej národnostnej menšiny v niektorých obciach okresu: „Okresný úrad v Poprade zvolal koncom júla pracovné stretnutie v spolupráci pri riešení problémov neprispôsobivých občanov rómskeho pôvodu s predstaviteľmi farských úradov miest a obcí popradského okresu, Okresného úradu a Mestského úradu. Zástupca prednostu pre vnútorný chod Okresného úradu Ing. Gustáv Dobák zdôraznil, že v popradskom okrese problém spolužitia postupne narastá narastajúcim počtom rómskej populácie.

Ako uviedla zástupkyňa prednostu Okresného úradu pre oblasť spolupráce s miestnou správou Ing. Danica Ďuricová najväčší podiel z celkového počtu obyvateľov obce **57%** tvoria Rómovia vo **Vydrníku, Hranovnici** takmer **42%**. Vysoké percento je ich v Spišskom Štiavniku, Švábovciach, Vikartovciach, Veľkom Slavkove, Jánovciach, Mengusovciach, Novej Lesnej. **Z celkového obyvateľstva okresu predstavujú Rómovia 10,11%** z nich je cca 2000 školopovinných detí, ale pravdepodobne ešte väčšiu skupinu tvoria deti do šesť rokov a pôrodnosť u rómskych žien sa neustále zvyšuje. Podľa údajov Okresného úradu práce v okrese evidujú tritisíc nezamestnaných Rómov, títo sa zväčša spoliehajú len na sociálne dávky, ktoré však premárnia za krátky čas. Danica Ďuricová poukázala na potrebu vzdelávania predovšetkým už malých detí. Za mimoriadne dôležitú považuje systematickú výchovu v pôsobení na rómske etnikum, kde práve cirkev, obec a škola zohrávajú významnú úlohu. Na riešení pomoci rómskemu etniku bude však

potrebné veľa trpezlivosti a bez ich vlastného pričinenia nebude zlepšenie kvality života Rómov možné.“

Na oblasť zhoršujúcich sa interetnických vzťahov reagujú i medzinárodné inštitúcie, prvýkrát sa spomína Nadácia otvorenej spoločnosti (OSF): *„Na základe spoločnosti belgickej nadácie King Paudouin Foundation, Nadácie otvorenej spoločnosti Open Society Foundation Bratislava, Charles Stewart Mott Foundation a Európskej kultúrnej nadácie, z ich spoločnej iniciatívy vznikol program zlepšovania interetnických vzťahov a práv menšín v strednej a juhovýchodnej Európe. V tomto roku získajú možnosť financovania projektov zameraných na zlepšovanie vzťahov medzi etnickými skupinami mimovládne organizácie na Slovensku. Projekty sa musia orientovať na oblasť vzdelávania, médií, občiansku spoločnosť a umenie. Podmienkou podpory je upevňovanie spolupráce medzi etnikami, medzi rozličnými skupinami obyvateľstva v etnicky zmiešaných spoločenstvách, vytvorenie priestoru pre dialóg medzi organizáciami, ktorých cieľom je dosiahnuť pozitívnu zmenu vo vzťahu medzi etnikami.“*

V roku 1999 navštívil Vysoké Tatry i vtedajší splnomocnenec vlády pre rómske komunity JUDr. Vincent Danihel: *„Zástupkyňa prednostu okresného úradu v Poprade Ing. Danica Ďuricová sa koncom novembra stretla so splnomocnencom vlády SR pre riešenie otázok rómskej menšiny **JUDr. Vincentom Danihelom.***

Podľa posledných údajov sa odhaduje, že v popradskom okrese žije okolo desaťtisíc Rómov, čo predstavuje desať percent z celkového počtu obyvateľov. Na stretnutí zástupiteľov rôznych inštitúcií, ktorých sa riešenie rómskej problematiky dotýka, konštatovali, že najväčšou prioritou musí byť zvyšovanie vzdelanosti, s čím súvisí zamestnanosť, zlepšovanie podmienok bývania, výchovy, rozvoj rómskej kultúry a jazyka. Problém Rómov sa čoskoro dotkne celej Európy. Európske inštitúcie sú ochotné pomôcť pri jeho riešení. Pôrodnosť rómskeho etnika je

štyrikrát vyššia, ani Slovensko, ani Európa nie sú pripravené na takýto nárast. V rámci dlhodobej koncepcie vzdelávania rómskych detí budú naďalej podporované tzv. nulté ročníky základných škôl, ktorých je v okrese Poprad deväť. Vincent Danihel sa stretol v Novej Lesnej so starostami pätnástich obcí okresu, kde je dvadsať percentná a vyššia koncentrácia rómskeho obyvateľstva a navštívil rómsku osadu pri Spišskom Bystrom.“

Za zmienku stojí opäť aktivita p. Jolany Husárovej, ktorá zrealizovala projekt „Studňa“ zameraný na pomoc obyvateľom segregovanej osady „pod lesom“ v Spišskom Bystrom: *„K pozdvihnutiu úrovne životného štandardu rómskych občanov v našom okrese prispeje projekt Studňa, ktorej autorkou je členka koordinačnej komisie pre občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc pri Okresnom úrade v Poprade Jolana Husárová. Projekt sa bude realizovať v spolupráci s odborom sociálnych vecí Okresného úradu v Poprade, Obecným úradom v Spišskom Bystrom, Podtatranským osvetovým strediskom a Štátnym zdravotným ústavom Poprad. Je určený pre rómsku osadu pod lesom pri Spišskom Bystrom. Rómovia tu žijú v primitívnych chatrčiach, na nízkej kultúrnej a sociálnej úrovni bez podmienok pre dôstojný život. Pomoc pri finančnom zabezpečení realizácie projektu prisľúbila bratislavská nadácia Inforoma a Dreyfusova nadácia z USA. Podľa predbežného rozpočtu bude realizácia projektu stáť približne 40 600,- Sk.“*

Nadácia INFOROMA zorganizovala v obciach Hranovnica a Veľká Lomnica súbor osvetových programov (1999): *„V Hranovnici a Veľkej Lomnici je podujatie trvajúce štyri a pol mesiaca pre rómske ženy nazvané Zdravotné uvedomenie rómskych žien v rodinách. V Hranovnici sa stretáva dvadsať žien a vo Veľkej Lomnici dvadsaťtri účastníčok. V programe sú prednášky lekára a lektorov o prevencii chorôb, hygiene a zásadách zdravého partnerského spoluzitia. Po odbornej stránke sa ženy oboznámia s racionálnou výživou, správnu prípravu jedál pri diétach, nezabúda sa ani na výchovu detí. Vo*

Veľkej Lomnici sa ženy naučia aj pliesť oblečenie. Podujatie organizuje Podtatranské osvetové stredisko v spolupráci s nadáciou Inforoma.“

Prvá zmienka druhého milénia poukazuje na šikovnosť rómskych detí v súťaži „Rómska paleta“: *„Rómske deti preukázali svoj výtvarný talent a umelecké cítenie na medziokresnej súťažnej prehliadke výtvarných prác materských, základných a osobitných škôl z okresu Poprad, Kežmarok, Levoča pod názvom Rómska paleta.*

Do prehliadky bolo zaslaných 580 prác. Prvé miesto získali Andrea Bodorová z osobitnej školy Spišský Štiavnik a Mária Gažiová z osobitnej školy Poprad. Druhé miesto Lucia Žigová z osobitnej školy Spišský Štiavnik a Janka Žigová z osobitnej školy Poprad a tretia bola Darina Pačajová z osobitnej školy Spišský Štiavnik. Za vynikajúcu prácu boli ocenené osobitná škola z Popradu a Spišského Štiavnika, základná škola z Vikartoviec a Vydrníka.“

Úspešne sa prezentujú hudobne i tanečne talentovaní Rómovia z okresu na rôznych akciách organizovaných mestom (2000): *„Na nám. Sv. Egidia v Poprade koncom júla vystúpilo gitarové trio popradských Rómov – Miroslav Gábor, Peter Polhoš, Ladislav Žiga. Publiku zahrali nielen piesne rómskeho folklóru, ale aj slovenské. Svojim vystúpením zaujali i návštevníkov z Poľska, Nemecka i Česka.“*

*„V závodnom klube Tatravagónky v Poprade usporiadalo koncom októbra občianske združenie Romipen a podtatranské osvetové stredisko v Poprade Festival rómskej kultúry a folklóru horného Spiša. Účinkoval dvadsaťčlenný sláčikový orchester Grand Slovakia z Bratislavy s vedúcim **Eugenom Vizvárym**, detské hudobné skupiny Dance Roma z Kežmarku, Somnakune čhave – Zlaté deti z Malého Slavkova, Kerakija – Koliesko z Lomničky, jazzové trio z Banskej Bystrice – kontrabas, varhany, saxofón, v ktorom účinkoval aj rodák z Popradu Miloslav Suchomil. V programe vystúpilo 195 účinkujúcich.*

V októbri vystúpili v Poprade rómske hudobné a tanečné skupiny a detské folklórne súbory na festivale rómskej kultúry a folklóru. Tým, že Rómovia môžu vystúpiť a ukázať čo vedia, formuje sa v nich hrdosť, sebavedomie a spolupatričnosť k rómskej identite.“

*„Koncom apríla uviedol odbor kultúry mestského úradu – Kultúrne centrum programovú novinku – **Rómske variácie**, ktorá vznikla na jeho podnet v spolupráci s podtatranským osvetovým strediskom. Vystupovalo gitarové trio pod vedením Miroslava Gábora so speváčkou Monikou Čonkovou, tanečná hiphopová skupina Black gangsters a moderná hudobná skupina Gypsy profil z SOU stavebného v Poprade.“*

Záslužnú činnosť začiatkom tretieho tisícročia v meste Poprad vykonávala p. Helena Chlebovcová, vedúca odboru sociálnych vecí mesta. Pod jej vedením som ako študent odboru Sociálna práca so zameraním na rómske spoločenstvo mohol vykonávať odbornú špecializovanú prax spolu s terénnou sociálnou pracovníčkou L. Pištovou. Pani Chlebovcová sa v roku 2000 zúčastnila pracovného stretnutia v Lučenci:

„V Lučenci sa koncom marca uskutočnilo stretnutie predstaviteľov miest a obcí. Mesto Poprad zastupovala Helena Chlebovcová, vedúca odboru sociálnych a verejnoprospešných vecí. Súčasťou rokovania bol i seminár o účasti občanov na miestnej demokracii a postavenie národnostných menšín. Následne prebiehalo stretnutie rómskych mediátorov na ktorom sa i za mesto Poprad zúčastnila Lucia Pištová. Projekt pre rómskych mediátorov podporila francúzska vláda. Z dvadsiatich siedmych mediátorov boli vybraní štyria, vrátane Lucie Pištovej vybratí na stáž do francúzskeho mesta Angouleme. Hlavnou úlohou rómskych mediátorov je byť sprostredkovateľom medzi rómskou menšinou a väčšinovým národom, miestnymi a štátnymi úradmi, mestskou radou či obcou.“

Nastolený trend v podpore osvetovej činnosti a realizácie projektov pokračoval – ako sa uvádza v kronike mesta Poprad (2000): *„V polovici decembra sa v Holumnici začala prvá časť*

kurzu prvej pomoci pre rómske ženy a dievčatá, ktorý pripravilo podtatranské osvetové stredisko v spolupráci so Slovenským červeným krížom v Poprade, zúčastnilo sa ho pätnásť žien.“

„O projekty na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny sa môžu uchádzať obce, občianske združenia, kultúrne a osvetové centrá, školy a podnikatelia. Úrad vlády informoval, že pre rok 2000 bolo v rámci štátneho rozpočtu schválených tridsať miliónov slovenských korún. Obec Brzotín v rožňavskom okrese navštívili začiatkom februára zástupcovia okresného úradu v Poprade, aby sa zoznámili so vzorovým projektom riešenia reštrukturalizácie tamojšej rómskej osady, aby získali poznatky na prípadné využitie skúseností projektu pre podobný navrhovaný v osade pri Spišskom Bystrom, ktorý je zatiaľ v štádiu spracovania štúdie a má byť hotový do konca februára. Pri realizácii projektu na ktorom sa bude spolupodieľať obec, budú musieť ruku k dielu priložiť i samotní obyvatelia rómskej osady.“

V súčasnom období za zmienku stojí i udalosť popísaná v kronike roku 2000, keď mesto Poprad navštívil terajší premiér Slovenskej republiky Róbert Fico: *„Odborný seminár pod názvom Ľudské a menšinové práva sa konal koncom mája v Poprade na ktorom bolo posúdenie problematiky rómskej menšiny. Poslanec Národnej rady Slovenskej republiky a predseda strany Smer JUDr. **Róbert Fico** privítal účastníkov.*

Vstupy do diskusie predniesli odborníci JUDr. Miroslav Kříž, PhDr. Ondrej Strebava, CSc., Mgr. Zuzana Kupcová, PhDr. MUDr. Jaroslav Polfík a PhDr. Milan Antaš, ktorý hovoril o koncepcii výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov. Na tlačovej besede sa novinári stretli s hlavnou organizátorkou podujatia Ivetou Liškovou, poslankyňou Národnej rady Slovenskej republiky, Róbertom Ficom a predsedom Asociácie rómskych podnikateľov Ladislavom Fízikom. Zdôraznené bolo, že vzhľadom na zlepšenie spolunažívania je potrebné, aby majorita začala komunikovať s minoritami na základe rovnakých práv a povinností. Róbert Fico chce presadiť v Národnej rade

Slovenskej republiky zmenu legislatívy pre vyplácanie sociálnych dávok, pričom by sa zaviedli i tzv. pracovné tresty, aby sa vytlačili z evidencie nezamestnaných tí, ktorí zneužívajú sociálny systém.“ O trinásť rokov neskôr v pripravovanej tzv. „rómskej reforme“ sa mieni zaviesť niečo podobné (pilieri šesť a sedem):

- *„Štát určí minimálny rozsah verejnoprospešných prác, ktoré musí sociálne odkázaný občan odpracovať, aby mal nárok na motivačnú časť sociálnych dávok. Slovensko nie je tak bohatá krajina, aby rozdávala peniaze práceschopným ľuďom zadarmo.“*
- *Štát upraví sociálny systém tak, aby nevznikali situácie, kedy sa oplatí viac nepracovať ako chodiť do práce (10 pilierov rómskej reformy, 2013).*

Miera evidovanej nezamestnanosti v máji roku 2013 dosiahla úroveň 14,26% (Miera evidovanej ..., 2013). Ak štát myslí úpravou sociálneho systému zníženie už i tak nízkych dávok, tak sa ľudia na hranici chudoby dostanú do ešte ťaživejšej životnej situácie. Na druhej strane je veľmi ťažké predpokladať, že štát vytvorí „lacné“ pracovné miesta pre tých, ktorí sú dlhodobo nezamestnaní a sú veľmi nízko kvalifikovaní či dokonca bez vzdelania. Takýchto ľudí je však v osadách väčšina. Prajem spomínanému pilieru, aby neskončil ako zhnitá pilóta.

Rozpory medzi už spomínanou pripísanou a deklarovanou národnosťou, či medzi tým koho za Róma považovať a koho nie, riešil i vtedajší splnomocnenec v roku 2000. Schválené boli i finančné prostriedky pre obce v popradskom okrese: *„Na zasadnutiach starostov obcí z Podhorian, Vysokých Tatier koncom júna informoval splnomocnenec vlády SR pre riešenie problémov rómskej menšiny Vincentom Danihel starostov obcí okresu, ktorí dosahujú podiel rómskeho obyvateľstva na celkovom počte občanov osem a viac percent. Pri mnohých z nich existujú samostatné osady alebo*

rómske časti obce, ktoré majú často zle vybudovanú infraštruktúru.

Na tento rok bolo schválené vládou SR 510 000,- Sk pre rómsku časť Hranovnica, 400 000,- Sk Liptovskej Tepličke a 100 000,- Sk Spišskému Štiavniku práve na vybudovanie potrebnej vybavenosti. Z okresu Poprad bolo predložených 22 projektov. Poukázal na fakt, že na Slovensku sa iba 80 000 občanov priznáva k rómskej národnostnej menšine. Vzniká tak rozpor medzi štatistikou a skutočnosťou.

Oficiálne údaje vykazujú nízke počty Rómov. Problém budovania infraštruktúry predstavuje problém nevysporiadania pozemkov, čo neraz bráni realizácii zámerov vybudovania kanalizácie, vodovodu, komunikácií, plynovodu. Starostovia sa stretávajú i s tzv. čiernymi stavbami, keď pribúdajú nové chatrče bez povolenia. Keby okresný úrad neudeľoval pokuty, ale postaral sa o zbúranie nelegálnych stavieb dosiahol by väčší efekt, hovorili starostovia obcí.“

V pomoci „Rómom“ sa angažuje i rímsko-katolícka Cirkev (2000): „Saleziáni Don Bosca pripravili akciu šiesty ročník púte do Gaboltova pri Bardejove. Podujatie pripravujú saleziáni v spolupráci s podtatranským osvetovým strediskom v Poprade a vystúpia na ňom aj popradskí Rómovia. Bude tiež seminár o práci s rómskou mládežou. Podujatie vyvrcholí svätou omšou, ktorú celebruje pomocný biskup košický.“

Dôraz sa kladie i na prevenciu kriminality: „Na okresnom úrade v Poprade sa koncom mája zaoberali informáciami o aktuálnom stave v prevenčných aktivitách proti kriminalite, drogovým závislostiam a pri problémoch rómskej národnostnej menšiny. Predsedníčka komisie pre prevenciu protispoločenských činností pri okresnom úrade Ing. Danica Ďuricová vyzdvihla prevenčnú činnosť nových inštitúcií, ktorých predstavitelia sú zastúpení aj v tejto komisii. Zaoberá sa i problémami nezamestnanosti rómskych občanov v našom regióne. Bolo konštatované, že na podporu vybudovania infraštruktúry

v rómskych osadách získali finančnú podporu pre svoju obec Liptovská Teplička – 400 000,- Sk a Hranovnica 500 000,- Sk.“

Rok 2000 končí kronikár strohou informáciou: *„Z policajného zápisníka na linke 159: Rómovia napadli vodiča.“*

Hlavnou postavou prvej písomnej zmienky z roku 2001 je opäť p. Jolana Husárová. Snaží sa majoritnému obyvateľstvu priblížiť najmä tradičnú rómsku kultúru: *„V kultúrnom dianí spišských Rómov sa v poslednom čase upriamuje pozornosť aj vďaka občianskemu združeniu Romipen a Podtatranského osvetového strediska (POS) v Poprade i Okresného úradu Poprad. Ako sa vyjadřila metodička POS v Poprade Jolana Husárová záujem o aktivity pre Rómov majú i nerómovia. Hovorí napríklad o námestí sv. Egídia, kde pri vystúpení Rómov bolo veľa divákov. Mnohí sa so záujmom pristavovali, počúvali a pozerali sa. Prostredníctvom podobných podujatí sa všetkým snažia priblížiť rómsku kultúru a cez ňu zblížiť ostatných s rómskym obyvateľstvom, aby sa navzájom lepšie spoznali. Zdôraznila, že aj Rómovia majú ostatným čo ukázať, majú svoje obrady, zvyky, piesne a tance. Vzájomným spoznávaním by sa určite zlepšilo vzájomné spolunažívanie Rómov a nie Rómov. Myslí si, že na kultúrne podujatia, kde vystupujú hudobné súbory treba pozývať aj rómske.“*

Periodikum Romano nevo ľil, ktorého číslo roku 2013 bohužiaľ nevyšlo, zorganizoval v spolupráci s ďalšími organizáciami podujatie „Rómska žena“, ktorého spoluorganizátorkou bola i historička Anna Jurová. Kronikár udalosť popisuje nasledovne: *„Celoslovenské podujatie Rómska žena – tvorkyňa životného štýlu Rómov sa konalo deviateho a desiateho novembra v penzióne Podháj v Spišskej Sobote. Pripravovala ho redakcia Romano nevo ľil – Nový rómsky list s finančnou podporou košickej pobočky IOM – Medzinárodnej organizácie pre migráciu.“*

PhDr. **Anna Jurová** zo spoločensko-vedného ústavu SAV Košice uviedla, že medzi problémy Rómov, ktoré ich trápia patrí

jednostranný pohľad na ich komunitu napr. ak v televízii hovoria o Rómoch takmer vždy ukazujú špinu a biedu. No aj v osadách žijú rodiny, kde všetko žiari čistotou. V diskusii navrhli tiež rómske ženy do škôl zaviesť rómskych asistentov, ktorí sa na mnohých miestach osvedčili.“

V obci Hranovnica, v ktorej prebiehala podstatná časť terénneho výskumu, od roku 2000 pôsobil prvý asistent učiteľa. V čase mojej návštevy v ZŠ pôsobila špičková asistentka p. Hanka Horváthová, ktorá mi poskytla mnoho cenných informácií. Kronikár Popradu sa o dianí v obci vyjadruje (2001): „Základnú školu v Hranovnici navštevuje vyše sedemdesiat percent rómskych detí a je zapojená do projektu napomáhajúceho vzdelávaniu rómskych detí – Krok za krokom, ktorý podporuje nadácia Škola dokorán.

V marci sa v jednej triede uskutočnila tzv. otvorená hodina na ktorú boli pozvaní učitelia prvých až štvrtých ročníkov základných škôl z okresu Poprad, ktorí sa venujú rómskych deťom. Okrem triednej učiteľky sa na vyučovaní zúčastnil aj tzv. rómsky asistent, ktorý v škole pracuje od minulého roka. Vyučovací blok sa pre štrnásť rómskych a dvoch nerómskych žiakov začal o deviatej hodine rannou komunikáciou na ktorej sa deti zhovárali s pani učiteľkou o tom, čo deň predtým doma zažili, ako sa mali a hodina plynulo prešla na vyučovanie matematiky a slovenčiny. Cieľom akcie bolo vymenenie si skúseností s vyučovaním a výchovou rómskych detí.“

Z času na čas sa v Poprade organizuje festival, kde má svoje miesto rómska hudba. Inak tomu nebolo ani v roku 2002. keď podobnú akciu realizovalo občianske združenie Romipen: „Tradičné i moderné rómske piesne, tance a hudba potešili v apríli potešili návštevníkov kultúrneho podujatia, ktoré sa konalo pri príležitosti dňa Rómov v sále Mestského úradu. Usporiadateľom bolo občianske združenie Romipen, Popradské osvetové stredisko a odbor kultúry Mestského úradu Poprad, pripravili pekný program.

Deň Rómov sa oslavuje od ôsmeho apríla 1971 keď sa v Londýne stretli zástupcovia Rómov zo štrnástich krajín na Medzinárodnom rómskom kongrese. V programe vystúpila tanečná skupina Barbie z Hrabušíc, popradská hudobná skupina Alan zo Základnej školy Jarná, La Roma – ľudová hudba s tanečníkmi a hudobníkmi z Veľkej Lomnice a deti Kesaj z Kežmarku. Zaspievala aj Linda Mareková zo Základnej školy Mládeže. Pôsobivým vyvrcholením bolo predstavenie orchestra a sólistov zo Základnej umeleckej školy v Košiciach.“

Dôraz medzinárodných organizácií sa kladie predovšetkým na zlepšenie vzájomných medzietnických vzťahov: „S podporou vlády Veľkej Británie prebiehal od júna tohto roku na Slovensku program Kraje – európsky dialóg, ktorý je tréningovým projektom s hlavným cieľom zlepšiť vzťahy a komunikáciu medzi majoritnou spoločnosťou a rómskou menšinou na lokálnej úrovni.“

Rómski lídri sa druhého decembra 2002 stretli v Poprade: „Dňa druhého decembra sa účastníci programu z Prešovského kraja stretli v Poprade. Bolo vybraných jedenásť lokalít s najväčšou koncentráciou Rómov v ktorých je päťdesiatšesť rómskych kandidátov na poslancov a jeden rómsky líder kandiduje za starostu práve v popradskom okrese. V projekte sa rómski lídri pripravovali na komunálnu politiku, získavali zručnosť, znalosti z fungovania samosprávy. Zistili taktiež, že Rómov trápia najmä otázky bývania, vzdelania, infraštruktúry a pod.“

Jednou z posledných zmienok mestského kronikára je správa o útoku „skínov“ – dospievajúcej mládeže a odplaty zo strany Rómov: „Posledný aprílový týždeň museli policajti riešiť vzájomné napadnutie medzi skínmi a Rómami. Skupina asi dvadsiatich Rómov tu bola vyzbrojená palicami a naháňala skínov, tí údajne predtým na Rómov zaútočili a na jednom z ich bytov rozbili okno. Podozrivých štyroch skínov vo veku od štrnásť do šesťnásť rokov policajti predviedli na Štátnu políciu.“

2.1.2 SÚČASNOSŤ

V súčasnosti „Rómovia“ v Poprade žijú zväčša v piatich hlavných lokalitách:

Tabuľka 6 Zoznam lokalít a počet Rómov v nich žijúcich

lokalita	počet obyvateľov
Levočská ulica	80
Hlavná ulica	47
Matejovské námestie	213
Kopernikova ulica	66
Staničná ulica	187

Ide o lokality, kde žijú „Rómovia“ koncentrovane. Obydlia sú zriadené mestom a v komunitách pôsobia viacerí sociálni pracovníci.

Obrázok 6 Levočská ulica – Poprad

V spomínaných lokalitách žije spolu 593 „Rómov“. Zvyšných 697 žije rozptýlene v meste a jeho prímestských častiach. Podiel „Rómov“ na celkovom počte obyvateľov tvorí:

Tabuľka 7 Počet obyvateľov mesta Poprad a podiel „rómskeho“ obyvateľstva

počet obyvateľov	počet Rómov	podiel Rómov na celkovom počte (%)
51 946	1290	2,48

Obrázok 7 Poprad-Matejovce

V rámci kultúrnej činnosti sú v súčasnosti v meste aktívne tri hudobné kapely. V meste pôsobí i rómska maliarka **Erika Šajgalová**. Ako sa uvádza v článku z roku 2002, „maliarka sa životom neprebíjala ľahko. Obdobie od šiestich mesiacov do 18 rokov trávila v detských domovoch, naposledy v Podolínci, neskôr sa v internátnej škole v Starej Ľubovni, kde sa vyučila za krajčírku. Po škole uvažovala, kde je jej miesto. Otca ani mamu nepoznala, rovnako ani príbuzných, ktorí by jej v začiatkoch mohli snáď pomôcť. „Prišla som na vtedajšie ONV a behom troch hodín som mala prácu,“ spomína. „Neodidem z

dverí, pokiaľ nedostanem uspokojivú odpoveď. A keď niečomu nerozumiem, opýtam sa aj desaťkrát,” charakterizuje žena, ktorá sa na vlastné nohy postavila sama, bez pomoci najbližších. Jej prvé zamestnanie ju priviedlo na celých 12 rokov do Vysokých Tatier, kde pracovala v horskom hoteli na Sliezskej dome až do chvíle, pokiaľ sa po privatizácii nezmenil majiteľ. Potom prišli tri roky bez trvalého zamestnania a šesťmesačná práca v Červenom kríži v Spišskej Sobote. S pomocou nám už známej Jolany Husárovej absolvovala kurz Správne dievča (spomínaný v kronike a historickej časti kapitoly), ktoré pripravilo Podtatranské osvetové stredisko. „Naučila som sa tam predovšetkým trpezlivosti. A keď som sledovala tie mladé dievčatá, spomínala som zároveň aj na seba, keď som bola v ich veku a naivne som si myslela, že prídem „do života” a všetko mi padne rovno k nohám,” poznamenáva rodáčka zo spiškosobotskej pôrodnice. Aj k maľovaniu sa dostala „len tak”, sama od seba.“ (Na vlastné nohy..., 2002)

V meste sa celkove realizovalo sedem projektových aktivít zameraných na Rómov. V minulosti to bol projekt Komunitnej sociálnej práce, v súčasnosti prebieha zámer Terénnej sociálnej práce. Toho času v meste pôsobia traja sociálni pracovníci.

V Poprade som realizoval viacero interview s Rómami, ktorí pracujú, žijú na sídliskách či rodinných domov prímestských častí. Išlo o prvú skupinu rodín a informátorov, ktorých každodenný život sa líši od nášho (majoritného) len v určitých sférach, ktoré budú prezentované v rámci analýzy dát. Pre lepšie porozumenie čitateľa možno týchto obyvateľov označiť ako osoby žijúce integrovane (Kravany – separovane, Hranovica – segregovane). Zámerne sa vyhýbam označeniu „integrovaní Rómovia“. Daný výraz vnímam na pomedzí vzťahu integrácia verzus asimilácia. Sú takto označení „Rómovia“ lepší alebo horší ako tí v osadách? Sú rovnako dobrí ako majorita? Alebo sú to dokonca „spoluobčania“? Výraz „integrovaní Rómovia“ mi dáva dva signály – sú to ľudia, ktorí sa prispôbili

majorite, vzdali sa svojej minulosti (dokonca oveľa viac nemajú radi „Rómov“ ako príslušníci majority) alebo osoby, ktoré žijú svoje rómstvo v rodinných domoch či panelákoch a sú hrdí na svoju „romipen“? Či už je to tak alebo onak, ide o veľa otázok na ktoré nemožno exaktne odpovedať. Tento terminologický konštrukt vnímam ako prejav etnocentrizmu majority, ktorá neustále očakáva zmenu, veď predsa „my sme tí dobrí“. S daným pohľadom sa ako človek pôsobiaci v pomáhajúcej profesii nemôžem stotožniť. Prosím preto pozorného čitateľa, aby Rómov (bez úvodzoviek deklarujúcich svoju identitu) patriacich v prieskume do tejto skupiny nevnímal hierarchicky najvyššie. Ako tých „dobrých Rómov, ktorí mi nevadia. Mne vadia len tí neprispôsobiví“. Práve tieto názory počúvam od blízkych (či skôr názorovo vzdialených) často. Úlohou sociálneho pracovníka a vôbec človeka, ktorému nie je človečenstvo cudzie, je prijať práve tých, ktorí sa ocitajú na periférii spoločnosti.

Obrázok 8 Matejovské deti a študentské časy

2.2 KRAVANY

Na terénnom výskume akéhokoľvek zamerania je skvelé to, že nikdy neviete, čo vás čaká. Respektíve máte určitú predstavu, ktorá zvyčajne v realite „vypáli“ veľmi neočakávane alebo naopak – nad očakávanie. V marginalizovaných komunitách prežívate realitu a vidíte obrazy akoby z iného sveta. Čas sa zastavil a všetko plynie akoby pomalšie. „Zabrzdený“ stereotypmi a rýchlosťou každodenného mestského života vyvaľujete oči nad miešaným vôňi, farieb a tichého kriku. Napriek džavotu detí, „vypeckovaných“ rádií s hudbou legendy rómskej hudby Milana Tancoša i ných, vôňi variaciach sa kostí a krmných zemiakov v šupke vnímate túto zmes zvukov ako reklamu na ticho v porovnaní s hlukom veľkomesta. Ak by ma v tej chvíli niekto odfotil, ja by som bol tým najzaujímavejším elementom osady – dilino gadžo s vyvalenými očami.

V lepšom prípade vás do reality vrátia deti, krdle detí, ktoré sa smejú, obletujú vás – pre nich ste nový a tak pekne „hlúpomúdry“. Hlúpy preto, lebo veď predsa žiadny „biely“ do osady dobrovoľne nepríde a dobrý preto, lebo ste tu a neštítate sa nikoho a ničoho. Tento rozpor vás môže úplne zachvátiť. Lavírujete medzi obľúbenosťou a priam nenávisťou, medzi detským smiechom a pohrdavým úsmevom, medzi otvorenosťou a nepreniknuteľnou barikádou. V rámci návštevy ste raz hore, inokedy dole – ako je tomu nakoniec v samotnom živote.

Horším prípadom sú ostré verbálne útoky, ktoré od agresívnej neverbality nemajú ďaleko. Nevieť odkiaľ režisér Šulík vzal námietku na jeho scénu pri príchode „výskumníkov“ do osady, no niečo podobné ako Žigove: „Nefoť tu, tu nie je cirkus.“ sa stalo i mne pri prvej návšteve nomenovanej osady v popradskom okrese, dávno predtým ako vôbec začal točiť spomínaný film. „Nič si z neho nerob, je to zlý človek. Ukladá si peniaze do okna, aby sme všetci videli. Zakliali sme mu príbuzného, zabil sa na aute.“ Po tejto prvej skúsenosti zaiste

uznáte, že celá vaša teoretická predvýskumná príprava bola zbytočná.

V Kravanoch sa mi však pritrafila milá udalosť, kedy som obnovil staré priateľstvo z detských čias. Terénni výskumníci by povedali: „kľúčový informátor“. A naozaj, len ťažko by ste v terénnom výskume osád boli úspešný bez tejto dôležitej osoby. Samozrejme, je to možné i bez neho, avšak jeho prítomnosť vám značne uľahčí prácu a otvorí dvere do všetkých tajných zákutí komunity. Je tu však i riziko, kedy ide o osobu neveľmi obľúbenú, nedôveryhodnú pre členov komunity, vtedy vám to môže skôr uškodiť. Našťastie to nebol môj prípad.

Obrázok 9 „Mišovia“ – kamaráti z rovnakej dediny

Kým bol pre Franza Boasa koncom devätnásteho storočia George Hunt – kľúčová osoba v jeho terénnom výskume kmeňa Kwakiutl, tým bol pre mňa v počiatkoch výskumu môj George – kvôli zachovaniu anonymity ho nazývame ho „Michal“.

Otvoril mi cestu, po ktorej som už väčšinu výskumu kráčať sám.

Michálek et al., (1989) uvádza, že prvá písomne doložená zmienka o obci pochádza až zo 14. storočia, z roku 1398. V dochovaných písomných správach sa Kravany v 14. storočí objavujú ako „villa Michaelis“, teda dedina Michalova, resp. „villa Michaelis, alio nomen Krawen“. Kravany sa v nemeckej a maďarskej mutácii pomenovania dedín horného Pohornádia vyskytujú v podobe „Krawen“ a neskôr ako „Kuhschwanz“ (nemecký prepis) a „Ersebetháza“ (maďarský tvar). J. Vencko spomína pečatidlo tejto obce s vyobrazením jej patrónky – sv. Alžbety.

Tabuľka 8 Infraštruktúra majority obce Kravany (2013)

Infraštruktúra majority			
Dostupnosť inžinierskych sietí v obci			
Vodovod	Kanalizácia	Elektrina	Plyn
áno	nie	áno	áno

„Rómska“ komunita v porovnaní s okolitými obcami – Vikartovce, Spišské Bystré, Hranovnica či Spišský Štiavnik nie je veľká. Je potrebné dodať že ani samotná obec nie je veľká. Pomer majoritného a „rómskeho“ obyvateľstva je nasledovný:

Tabuľka 9

počet obyvateľov	počet Rómov	podiel Rómov na celkovom počte (%)
884	139	15,72

Ani v kronike nenachádzam mnoho zmienok o Rómoch v obci z minulých dôb. Jedna z mála uvádza: „Nemožno nespomenúť našich rodákov ako umelcov hudobníkov. Bola to husľová, cimbaloá muzika z miestnych občanov, ktorá vyhrávala na zábavách, svadbách doma aj v okolí. Svadobné veselie v dedine si nemožno predstaviť bez tejto ľudovej muziky. Účinkovali aj v podtatranských dedinách, Gerlachove a inde kde

mali veľmi dobrý úspech. Kapela ako celok účinkovala v rokoch 1918 – 1940. Tunajší cigáni však v kapele nehrali. Dnešní mladí ľudia nevedia obnoviť slávu zaniknutej kapely.“

Ak komunitu zaradíme medzi Radičovej typológie osídlení, tak jednoznačne môžeme hovoriť o separovaných osídleniach. Plocha na ktorej domy i chatrče stoje sa nachádza v intraviláne obce a rozprestiera sa na ploche približne 2000 m². Je situovaná na konci obce pri futbalovom ihrisku a vedie k nej asfaltová a čiastočne štrková cesta. Tvoria ju 17 obydľí:

- 6 murovaných, skolaudovaných alebo inak legálnych, v ktorých žije spolu 72 osôb,
- 3 domy v štádiu stavby pred kolaudáciou, ktoré obýva dovedna 28 obyvateľov,
- 8 murovaných domov/chatrčí nezapísaných do katastra (32 ľudí).

V obci žije ešte jedna rodina, ktorú tvorí sedem osôb. Počet „Rómov“ v obci Kravany je 139 (tab. 9).

Obrázok 10 Kravany

Prvá zmienka o Rómoch v obci pochádza z roku 1962, napriek tomu tu Rómovia museli prísť dávno predtým: „Obec naša počíta už do stopäťdesiat čísiel. Veď len od konca vojny sa už postavilo vyše tridsať domov. Počet obyvateľov je 756. Z toho je osemdesiattri občanov cigánskeho pôvodu hovoriacich indoeurópskym jazykom. Pred tridsiatimi rokmi boli zväčša odborníci na kováčstvo. Vedeli narábať so žeravým železom, robiac tak dobré služby miestnym povozníkom. Teraz pomáhajú pri výstavbe našej vlasti ako stavební robotníci. **Sú usilovní, čo sa prejavuje i na ich životnej úrovni, veď zo šiestich televízorov, ktoré sú v dedine, dvoch sú majiteľmi oni.**“

Obrázok 11 Interiér - Kravany

Tabuľka č. 10 Infraštruktúra osídlenia v obci Kravany

Infraštruktúra v rómskych osídleniach					
Dostupnosť inžinierskych sietí				Verejné osvetlenie	Prístupová cesta
Vodovod	Kanalizácia	Elektrina	Plyn		
áno	nie	áno	áno	áno	áno

Ak by sme porovnali počet „Rómov“ v obci s údajmi z kroniky obce (1962 – 83 Rómov), z Atlasu rómskych komunit z roku 2004 (106) a súčasnými, aktuálnymi údajmi, môžeme hovoriť len o nepatrnom náraste počtu obyvateľov osídlenia:

Tabuľka č. 11 Obyvatelia rómskych osídlení Kravian (2004)

Obyvatelia rómskych osídlení		
Počet obyvateľov		Podiel na celkovom počte obyvateľov
V osídlení	Pripadajúcich na jedno obydlie	
106	7,1	12,3

Tabuľka č. 12 Obyvatelia rómskych osídlení Kravian (2013)

Obyvatelia rómskych osídlení		
Počet obyvateľov		Podiel na celkovom počte obyvateľov
V osídlení	Pripadajúcich na jedno obydlie	
132	7,7	14,9

Na záver popisu obce Kravany a života „Rómov“ som sa rozhodol doplniť historický obraz o obciach Hornádskej doliny (okrem Kravian, tam zaraďujeme Spišské Bystré, Hranovnicu, Spišský Štiavnik a Vikartovce) úryvkami z kroniky obce Vikartovce, najbližšej susednej obce Kravian. Niektoré rodiny spomínané vo vikartovskej kronike v roku 1962 žili a jej potomkovia stále žijú v obci Kravany: „V kolónii sa prejavujú prvé náznaky zvyšovania úrovne bývania a to predovšetkým u vekovo mladých. Starí však zotrvávajú v starých koľajách ako napríklad Pačajová, nazývaná Laba, ešte chodí po žobraní, mnohí si nemôžu zvyknúť na trvalé zamestnanie ako napríklad Pačaj, Kuvik, Ján Pačaj, Frolko a mnohí ďalší. Trvalo zamestnaný v priemysle je Ján Pačaj, Felix a jeho brat Štefan a Albert Ščuka – Hajcer.“

Významnou je i zmienka o odstránení negramotnosti tunajších obyvateľov podľa vzoru Kuby (1963): „Od prvého januára 1963 učitelia prvého až piateho ročníka intenzívne pracovali na úseku vzdelávania negramotných cigánov. Doučovali po vzore Kuby, t. j. jeden učiteľ mal dvoch až troch dospelých, ktorým sa mohol individuálne venovať. Z celkového počtu desať naučilo sa čítať a písať osem a ostatní sa naučili podpisovať aspoň menom. Najusilovnejšie na tomto úseku pracovala učiteľka Pirožková. O práci tunajších učiteľov dozvedela sa i redakcia Podtatranských novín a požiadala školu o zaslanie príspevku do novín. Tento zaslal súdruh Pompa.“

O tejto aktivite vyšiel v novembri 1963 v Podtatranských novinách článok pod názvom: „Dáme zbohom negramotnosti s podtitulom príkladná práca vikartovských učiteľov.“ Dovoľujem si uverejniť jeho znenie: „Učitelia Základnej deväťročnej školy vo Vikartovciach zastávajú stanovisko, že popri škole a ostatných spoločenských ustanovizniach vážne postavenie vo výchove detí má rodina. To nás viedlo k tomu, aby sme sa začali zaujímať aj o rodiny občanov cigánskeho pôvodu a začali s výučbou negramotných občanov. Učebne sme zriadili priamo v osade, kurz navštevovalo desať občanov. Na výučbe sa

podieľali učiteľky Hoďová, Pirožková a ďalší. Treba povedať, že po dôkladnom predchádzajúcom vysvetlení vzali mnohí občania náš zámer veľmi vážne a úspešne sa na výučbu pripravovali. Dobrými dospelými žiakmi boli napríklad Mária Pačajová, Helena Pačajová, Alojzia Pačajová. Dnes už majú radosť z toho, že sa už nemusia podpisovať krížikmi, ale vlastnými menami. Úplne sme však s negramotnosťou neskončili, ale sme pevne rozhodnutí v tomto školskom roku úplne sa vysporiadať s negramotnosťou. Tak sme si to aj vytýčili v uznesení z výročnej konferencie ROH. Všetci by sme sa mali viac starať o prevýchovu cigánskych spoluobčanov. Nie tak ako robia ešte mnohí sprievodcovia v autobusoch a vo vlakoch, ktorí občanom cigánskeho pôvodu tykajú, nie tak ako sa to stáva ešte v školách, kde deťom z cigánskych rodín nedávajú nové knihy apod.“

Súčasná situácia školstva a vyučovania detí z osád sa výrazne nemení ani takmer po štyridsiatich rokoch (1964): „Cigánskych detí navštevovalo školu štyridsaťjeden, z čoho prospelo dvadsaťtri žiakov. Spolu bolo v prvej triede päť, v druhej desať, v tretej osem, vo štvrtej päť a v piatej štyria žiaci. Celkovo v ročníkoch jeden až päť bolo tridsaťdva žiakov cigánskeho pôvodu. Vo vyšších ročníkoch ich počet bol oveľa nižší a to v šiestej triede boli šiesti, v siedmej triede boli dvaja, v ôsmej triede jeden a v deviatej ani jeden žiak cigánskeho pôvodu.“

Mýtus o lenivosti „Rómov“ búra zápis z rovnakého roka: „Cigánski občania si často menia zamestnanie. Odchádzajú na sezónne práce do Ružomberka a Liptovského Mikuláša k rôznym stavebným prácam, kde berú so sebou aj rodiny. Ich pobyt v týchto miestach trvá niekoľko mesiacov a najmä na zimu sa vracajú naspäť. Sú to predovšetkým Milan Ščuka – Žido, Koloman Žiga. Okrem spomínaných miest odchádzajú ešte do rôznych častí Čiech ako napríklad Július Lacko, ktorý so svojou rodinou odišiel do Klatov na Šumave.“

„Pre obyvateľstvo obce bol tento rok rokom tragických udalostí. Pri tejto príležitosti musím opísať smutnú udalosť, ktorá sa hlboko zakorenila v srdciach obyvateľov Vikartoviec. Po jednej

letnej zábave našli P. Sýkoru, devätnásť ročného mládenca pred vojencinou ťažko raneného s nožom v hlave. Zranený v nemocnici podľahol. Vyšetrovaním sa zistilo, že ho zavraždil Anton Lacko, občan cigánskeho pôvodu z Vikartoviec. Udalosť bola o to smutnejšia, že v tomto roku zomrel aj jeho starší brat Ján, aktívny futbalista, dvadsaťdvaročný mládenec. Matka takto pochovala dvoch odrastených synov.“

Veľmi zaujímavým zistením z interview najstaršej obyvateľky bolo, že ozajstný hrozný čin spáchal iný muž a odsúdeným bol nevinný. Situácia sa zmierňuje podľa zápisu z roku 1967: *„Aj občania cigánskeho pôvodu sa podieľajú na výstavbe obce. Miesto starých chatrč stavajú si murované domy, také má už Ján Pačaj, Lacko, Felix a iní.“* V ťažkom roku 1968 sa rozšírila pridružená výroba: *„V tomto roku v širokom okolí bola rozšírená pridružená výroba. Mnohí obyvatelia aj z Vikartoviec pracovali už u cudzích JRD a Miestnych národných výborov, ktorí už pridruženú výrobu mali. Boli to najmä občania cigánskeho pôvodu. Vo Vikartovciach sa začala organizovať pridružená výroba cestou Miestneho národného výboru.“*

Na prelome desaťročí badať miernu migráciu obyvateľstva (1970): *„Pohyb obyvateľstva bol veľmi malý. Migrácia sa dotkla iba občanov cigánskeho pôvodu.“*

Začiatkom sedemdesiatych (1972) sa v obci zakladá tanečný súbor Roma: *„Základná deväťročná škola prispela k oživeniu kultúrneho života založením tanečného súboru Roma. Vedie ho slečna Fotová Božena a počas jej krátkej existencie si získal sympatie nielen v obci, ale i okresné prehliadka ukázala kvality súboru. Deti cigánskych spoluobčanov sa stávajú priekopníkmi.“*

O tri roky neskôr žne svoje prvé úspechy: *„Okresná prehliadka prináša veľký úspech tanečnému súboru Roma, ktorý je zložený z detí cigánskeho pôvodu. Vedúci súboru slečna Fotová a Petřík zbierajú plody svojej práce.“*

V sedemdesiatych rokoch musela byť migrácia častá, no postupne sa zastavuje. Potešiteľné je najmä to, že vzťahy sú bezkonfliktné: *„Načas sa obmedzila i migrácia cigánskeho obyvateľstva, ktorého počet je tiež pomerne ustálený. Spoluzitíe s ostatnými obyvateľmi je dobré, nedochádza k žiadnym konfliktom.“*

Obrázok 12 Vikartovce

Začiatkom tretieho tisícročia (2003) mali Vikartovce 1728 obyvateľov (z toho kronikár uvádza 494 „Rómov“). Zápis z rovnakého roku v kronike uvádza: *„V predchádzajúcom období došlo k porušeniu územno-plánovacích dokumentov obce a to hlavne zlým umiestňovaním stavieb v oblasti lokality Kapustnice a v rómskej osade neriešením majetkovo-právnych otázok obecných komunikácií a verejných priestranstiev, neriešením množstva stavieb v zmysle stavebného zákona, ktoré boli postavené v rómskej osade. Táto situácia si vyžadovala vyšší počet pracovníkov Obecného úradu a prerozdeliť niektoré pracovné činnosti. Ako poradný orgán boli hneď na prvom zasadnutí obecného zastupiteľstva ustanovené komisie, ktoré sa pravidelne schádzali a riešili najzávažnejšie problémy obce.“*

Začínajú sa objavovať i problémy v Základnej škole: „*Žiaci vymeškali 20776 vyučovacích hodín, z toho 1668 hodín neospravedlnených. Väčšinou vymeškali všetky neospravedlnené hodiny rómske deti.*“

Začína sa éra malých obecných služieb, aktivačnej činnosti: „*V rámci obce pracujú občania, ktorí sú evidovaní ako nezamestnaní na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny aj ich zásluhou sa zlepšil poriadok v obci a hlavne vyčistil sa priestor okolia rómskej osady, ktorý bol na koncu roka 2002 v katastrofálnom stave z hľadiska čistoty.*“

Obrázok 13 Kravany

V roku 2004 pretrvávajú problémy v školskom prostredí, zároveň sa zhoršuje spolunažívanie: „*Problémy v disciplíne, ale aj dochádzke boli s rómskymi žiakmi. Aj keď sa situácia oproti minulým rokom zlepšila predsa niektoré z rómskych rodín ešte nepochopili, že ich začlenenie do spoločnosti je v prvom rade podmienené vzdelaním. Je veľkou škodou, že napriek rôznym*

opatreniam zo strany obce a základnej školy si väčšina rómskych rodičov neuvedomuje svoju povinnosť starať sa o svoje deti. Nie sú to len slabé výsledky vo výuke, ale aj veľká neúčasť v škole, ktorá je prevažne neospravedlnená. Svoje postoje sa snažia ospravedlniť zlou sociálnou situáciou no neuvedomujú si, že svojou nezodpovednosťou dostanú vlastné deti do tej istej situácie v akej sú dnes oni ako rodičia. Zvýhodnenia, ktoré majú ich deti už hraničia s diskrimináciou ostatných obyvateľov obce. Všetka česť tým rómskym rodičom a deťom, ktorí pochopili, že jedine vedomosť, zručnosť a ochota poctivo pracovať sú zdrojom lepšieho života. Aj takéto záležitosti je nutné uviesť v kronike, pretože hľadanie iných príčin súčasného stavu života rómskeho etnika by boli len klamstvá a nepodložené výhovorky.“

Záverečnú zmienku z histórie, ktorá dokumentuje prvky animizmu a príslovečného „rómskeho“ humoru uvádza kronikár: *„Istej cigánke Márii Pačajovej - Kubašianke sa prisnilo s mužom, ktorý jej zomrel. Snívало sa jej, že starý pýtal od nej tabak a pipku – fajku, že nemá čo fajčiť. Cigánka nosila každý deň dva paklíky dohánu. Michal Štolc, čo býva pri cintoríne ju stretol a na otázku, že kde ide Kubašianka mu odpovedá, že neše starému dohán. Štolc po dobu dvoch týždňov dohán odoberal a fajčil ako richtár.“*

Osídlenia v obciach Kravany a Vikartovce možno považovať za separované a vo výskume zastupujú v rozdelení práve tento typ. Obe poznám dôverne (v Kravanoch som žil do svojich šiestich rokov). V rámci obcí Hornádskej doliny sú práve spomínané dve vnímané ako „menej problémové“, čo sa vzťahov medzi majoritou a obyvateľmi osád týka.

Hlavnú časť výskumu som však realizoval v obci Hranovnica, v ktorej sa rozdiely v početnosti vzťahu majorita/minorita stierajú. Ide o dve komunity žijúce v jednej obci, ktoré od seba oddeľuje drevený plot a kde asfaltová cesta končí s posledným domom ešte stále majority. Oblasť, ktorá stojí za zmienku, nemyslíte?

2.3 HRANOVNICA

Obec Hranovnica leží podobne ako všetky prezentované lokality v popradskom okrese. Z niekedy segregovanej osady, ktorú od obce oddeľoval miestny potok, sa za posledné desaťročia stala komunita „spoza plotu“. Asfaltová dedinská cesta končí za posledný domom, ďalej pokračuje len poľná, prašná cesta (obr. 13):

Obrázok 14 „Kde iní končia, my začíname“

Obec sa nachádza v centrálnej časti Vikartovskej priekopy, desať kilometrov južne od metropoly Spiša a Tatier – Popradu, na frekventovanej dávnej spojnici Spiša a Gemera, dnes na ceste prvej triedy z Popradu cez Dobšínú do Rožňavy. Spolu s obcami Spišské Bystré, Kravany, Vikartovce, Spišský Štiavnik a Vydrník ju od Popradu oddeľuje hrebeň Kozích chrbtov. Hranovnica tvorí akoby pomyselnú vstupnú bránu do chudobných častí Slovenska. Cestou do Rožňavy ako aj na Spiš sa nám otvára „nový“ svet osád a exkludovaných komunit.

Tabuľka 13 Podiel Rómov na celkovom počte obyvateľov (2004)

Obyvatelia rómskych osídlení		
Počet obyvateľov		Podiel na celkovom počte obyvateľov
V osídlení	Pripadajúcich na jedno obydlie	
1050	9,1	40,9

Zdroj: Atlas rómskych komunít (2004)

Takmer s desaťročným odstupom možno tvrdiť, že sa proporcionalita v zložení obyvateľstva vzácnne vyrovnala. Nemožno hovoriť o majorite či minorite v obci. Výstižnejšie je hovoriť o tých „spoza plota s (bez) asfaltky“ alebo „(ne)vinných uväznených (oslobodených) za drevenými latkami“.

Tabuľka 14 Súčasný pomer obyvateľstva v Hranovnici

počet obyvateľov	počet Rómov	podiel Rómov na celkovom počte (%)
2 913	1 452	49,85

„Rómovia“ žijú v obci na štyroch miestach, ktoré sa môžu rozdeliť ďalej na akési menšie zoskupenia (v rámci sociálnej stratifikácie popísanej neskôr):

- 1) Rozptýlene v obci medzi (ešte stále) medzi majoritou žije 34 osôb. Ide o majetnejšie rodiny, ktorých členovia pracujúci zväčša na sezónnych prácach v zahraničí – žijú integrované v osídleniach medzi majoritnou spoločnosťou.
- 2) Hviezdoslavova ulica – synonymicky ju možno označiť ako „najchudobnejšia z chudobných“. V danej lokalite som v rámci môjho pôsobenia strávil najviac času.
- 3) Ulica Mlynská – aj tejto časti možno dať svojský názov – ja som ju pomenoval „hlavná avenue“, keďže ide o rovnú a dlhú ulicu, ktorú lemujú dome zväčša rovnakej výšky i veľkosti, no už zvonku môžete badať o akú majetnú rodinu ide.

- 4) Ulica SNP – inak „obchodná ulica“ – ide o hlavnú cestu smer Dobšiná a Rožňava. Obchodnou ju nazývam preto, lebo v letných a skorých jesenných mesiacoch je križovatkou predaja čučoriedok, brusníc a húb. „Rómovia sú leniví“, často počuť z úst majority. Skúste podniknúť dlhú cestu do kopcov a s ťažkými vedrami sa vráťte naspäť. O záhaľke by sme mohli hovoriť len ťažko. Negativitou naladení diskutéri oponujú, že síce nazbierajú lesné plody, ale pritom drancujú lesy. Podľa nich premnoženie a strata plachosti našej najväčšej šelmy medveďa hnedého súvisí práve s nedostatkom potravy. A za to môžu „Rómovia“, lebo im vyzbierali všetky „borovky“.

Obrázok 15 „Čím budem? Hamšíkom či idem na „borovky“?“

O histórii Rómov v obci toho veľa nevieme. Vencko (In: Roth, et al., 1998, s. 134) uvádza, že podľa Spisov 1, Protokolov obecného zastupiteľstva z rokov 1689 – 1895, štrnásteho marca 1863 na prosbu tunajšieho Róma Jána Patvau, za zásluhy jeho otca a dobrého občana na mieste koliby jeho chyžku vystaviť

dovolili, aby ju lepšie zabezpečil proti ohňu, tak že grunt má zostať obecný s tým, že majiteľ tento plac pre svoju potrebu od obce dostáva, ale keby ho obec potrebovala, tak za chyžku zaplatí a on ju musí opustiť.

Možeme teda tvrdiť, že Rómovia sú v Hranovnici minimálne 150 rokov. Podľa Pondušu (In: Roth, et al., 1998, s.134) bývali v Hranovnici tri väčšie cigánske rodiny (Šarišský, Pačan, Čonka). Vo viacerých prípadoch to boli zruční kováči a uhliari.

Bohužiaľ z obecnej kroniky sa zachovala len jedna historická zmienka o hrdinskom čine mladých miestnych: „K partizánom sa pridali ešte tito dvaja dobrovoľníci, osemnásťročný Jozef Čonka a Eduard Horváth. Prihlásili sa u partizánskeho veliteľa Petroviča, jemu zložili prísahu a on ich poslal na výcvik do Banskej Bystrice.“ (Hranovnica kronika, s.178)

Hranovnica je vhodnou lokalitou pre komparácie a štúdium. Proporčne je obyvateľstvo vzácné vyrovnané. V samotnej „časti za plotom“ možno zaznamenať takú silnú sociálnu stratifikáciu na jednom mieste, s akou som sa pri návštevách Huncoviec, Rakús, Popradu, Vikartoviec, Kravian či Spišského Bystrého doteraz nestretol.

Systém hierarchicky usporiadaných sociálnych vzťahov, odrážajúcich sa v materiálnom zabezpečení jednotlivých rodín je možné analyzovať i na základe takej kategórie ako je infraštruktúra.

Tabuľka 15 Infraštruktúra „rómskych“ obydľí

Infraštruktúra v rómskych osídleniach					
Dostupnosť inžinierskych sietí				Verejn ^é osvetlenie	Prístupová cesta
Vodovod	Kanalizácia	Elektrina	Plyn		
častočne	častočne	áno	častočne	častočne	iná

Majetnejšie obydlia kanalizáciu, vodovod i plyn majú. Zostáva len odber elektrickej energie na hrane zákonnosti.

Gádzovi v osade sa nemôže stať nič lepšie, ako mať v každej lokalite špičkového kľúčového informátora. Poznať teóriu sociálnej práce je bezpochyby dôležitý základ pre úspešnosť v praxi. S takým prirodzeným rešpektom a autoritou (ktoré však v žiadnom prípade nesúviseli so zneužívaním moci v pomáhajúcej profesii), akými pôsobil druhý „Hunt“ (nazývajú ho Vladimír) vo svojom okolí som sa jakživ nestretol. „Raz vidieť ako stokrát počuť“ opäť zas platilo stonásobne. Ak vám ochotne otvorí dvere i prvý muž obce, je to dobrý predpoklad pre úspešnú prácu.

Obrázok 16 „Kde my končíme, iní začínajú“

Obsahom nasledujúcej kapitoly bude predstavenie kvalitatívnych metód výskumu – rozhovorov a ich vyhodnotenia optikou Grounded theory Straussa a Corbinovej – často prekladanej ako *ukotvenej* či *zakotvenej teórie*.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

KOLLÁROVÁ, Z. 1992. *K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. Romaňi societa pre Spiša andro Berš 1945*. In: MANN, A. B. et al. 1992. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. 61 – 73 s. ISBN 80-900486-2-5.

KOLLÁROVÁ, Z. 2009. *Rómovia a Tatry*. [online]. 2009, [cit.2013-07-27]. Dostupné na internete: <http://www.mecem.sk/romovia/?id=romovia_historia_zaujima_vosti&lang=slovak&show=14725>.

KOZUBÍK, M. 2009. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : história (1. časť)*. Praha : Hnutí R, 2011. 73 s. ISBN 978-80-86798-12-7.

KOZUBÍK, M. 2009. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : terénny výskum (2. časť)* Praha : Hnutí R, 2011. 115 s. ISBN 978-80-86798-13-4.

Kronika obce Hranovnica. Dostupná na ObÚ Hranovnica.

Kronika obce Kravany. Dostupná na ObÚ Kravany.

Kroniky obce Poprad. Dostupné v Štátnom oblastnom archíve Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči, pobočka Poprad – Spišská Sobota.

KUŽEL, S. 2004. *Výzkum, nebo etno-politika?* In: JAKOUBEK, M. – HIRT, T. 2004. *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čenek, 2004. 168 – 188 s. ISBN 80-86473-83-X.

MICHÁLEK, J. et al. 1989. *Ľud hornádskej doliny*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, 543 s. 80-85174-29-4.

MÚČKA, F. 2013. *Môžu Rómovia zaplaviť celú zem?* In *Denník SME*. ISSN 1335-440X, 2013, číslo 135, ročník 21, s. 13.

Na vlastné nohy bez pomoci rodiny. [online]. 2009, [cit. 2013-07-27]. Dostupné na internete: <<http://www.podtatranskenoviny.sk/clanok?category=3&page=66&perpage=50&article=42>>.

PONDUŠA, P. 1998. *Rómovia v obci Hranovnica.* In: ROTH, P. et al.: *Hranovnica.* Hranovnica: Obecný úrad, 1998, s. 134. ISBN 80-967962-3-2

RADIČOVÁ, Iveta, et al.: *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004. ISBN 80-88991-27-7

RADIČOVÁ, Iveta. 2001. *Chudoba Rómov vo vzťahu k trhu práce v SR.* [online]. 2001, [cit. 2006-01-17]. Dostupné na internete: <<http://www.ucm.sk/FF/Slovensky/Katedry/pedagogika/dokumenty/dok/7chudoba%20Romovia%20rozhovory.pdf>>.

RADIČOVÁ, I. – VAŠEČKA, M. 2002. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike.* Bratislava: Svetová banka. Nadácia SPACE. Ineko, 2002. 42 – 43 s. ISBN 80-88991-15-3.

ROTH, P. et al. 1998. *Hranovnica.* Hranovnica: Obecný úrad, 1998, 28 s. ISBN 80-967962-3-2.

RUSNÁKOVÁ, J. et al. 2011. *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení. Zborník vedeckých štúdií. Projekt VEGA 1/0596/10.* Nitra: Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011. 231 s. ISBN 978-80-558-0018-9.

RŮŽIČKA, M. 2004. *Sociální funkce manželství v romské osadě.* In: JAKOUBEK, M. – HIRT, T. 2004. *Romové: Kulturologické etudy.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. 274 – 292 s. ISBN 80-86473-83-X.

3 TEÓRIA UKOTVENÁ V REALITE

Za najväčšie slabiny spoločenskovedných odborov (najmä *sociálnej práce*, ktorá bohužiaľ zastáva miesto na periférii vied a často za vedný odbor nie je prijímaná) býva považovaný výskum, spracovanie údajov, tvorba teórie či záverov a validita zozbieraných dát. Výskumník sa môže dostať do situácie, keď má množstvo kvalitného etnografického či iného materiálu v podobe rozhovorov, a pod. a nevie si rady ako ich metodologicky správne vyhodnotiť a ako vytvoriť teóriu, ktorá by stála na pevných základoch.

V odbore sociálna práca v kontexte výskumných nástrojov kvalitatívneho zberu dát jestvuje určité vákuum. Kvantitatívne metódy výskumu a ich štatistické overenie sú predmetom viacerých odborných i študijných textov. Sú pomerne dobre spracované a zväčša sa preberajú ako modely z iných vedných odborov, akými sú najmä sociológia, psychológia či pedagogika. V súčasnosti sa kvantitatívnym metódam výskumu v pomáhajúcich profesiách venujú viacerí autori tunajšej proveniencie: Ondrejkovič, Rosinský, Sarmány-Schuller a iní.

Jedinečnosť lokality, v ktorej výskum prebieha, si vyžaduje použitie špecifickej metódy. Stojíte pred úlohou realizovať terénny výskum v neznámej segregovanej lokalite, o ktorej máte len strohé informácie. Uvažujete aký nástroj zvoliť. Zamýšľate sa nad vhodnosťou kvantitatívneho nástroja a mienite vytvoriť dotazník, ktorý sám alebo spoločne s členmi výskumného tímu, dobrovoľníkmi či študentmi distribuuje po osade. Výhodou je, že zozbierate relatívne mnoho údajov za krátky čas. Našťastie som mal možnosť vyskúšať si to práve v spomínanom prostredí. Odporúčam: vyhnite sa tomu! Dôvodov je viacero: ak máte šťastie a dotazník sa vám vráti, je najčastejšie vyplnený nekompletne (zväčša chýbajú odpovede na otázky, ktorým obyvatel' osady nerozumie), nepresne

(napríklad zadáte výber jednej jedinej možnosti, no respondent ich označí viacero) a o čitateľnosti a úprave často nemôže byť ani reči. No za hlavný dôvod nevhodnosti volených kvantitatívnych nástrojov (najmä dotazníka) v prostredí osád, považujem absenciu kontaktu s realitou, s ľuďmi, o ktorých a pre ktorých by výskum a jeho výsledky mali byť určené, aplikovateľné a užitočné. Ak zabudnete na parafrázované Kellerove slová z úvodu tejto knihy, ktoré hovoria, že akékoľvek aktivity realizované proti chudobe budú viac osožné tým, ktorí sa nimi živia, ako biednym a tým, ktorí pomocnú ruku pri štarte potrebujú, nemôžete predsa postupovať správne.

Domnievam sa, že pomáhajúce profesie sú o ľudskosti vo vzťahu k iným, ako aj o poznaní seba samého. Či už je predmetom záujmu pomoc chudobným v osadám, núdznym na ulici, mladým delikventom, bohatým alkoholikom, týraným mužom a ženám z akejkolvek spoločenskej vrstvy, ľuďom prežívajúcim svoju poslednú jeseň alebo novodobým otrokom využívaných na neľudskú prácu – majme na pamäti, že sú to ľudia nachádzajúci sa v ťaživej životnej situácii. Nerealizujeme na nich predsa pokusy v laboratóriu či skúmavke, ale prichádzame do ich života a oni sú tí, ktorí nás prijímajú. Považujem preto za nevyhnutné, aby sa vo výskumoch daného typu nezabúdalo na tieto fakty.

Ak už sme sa rozhodli realizovať takto náročný výskum, odporúčam vyraziť do terénu, zhovárať sa ľuďmi, pokiaľ je to možné, v ich prirodzenom prostredí a využiť interview ako základnú metódu výskumu. Prosím, rešpektujeme právo na súkromie či odmietnutie a nezabúdajme na etiku vedeckého skúmania!

Možno mi dáte za pravdu, že zadefinovať si cieľ práce, určiť si metódy, ktoré použijeme a akým spôsobom budeme zozbieraný materiál vyhodnocovať, patria medzi najťažšie „prvé kroky“ práce.

Cieľom univerzitného štúdia akéhokoľvek typu je pripraviť odborníkov na danú oblasť. Overenie nadobudnutých vedomostí v praktickej činnosti je často najlepšou a tou pravou „univerzitou života“. S odstupom rokov môžem povedať, že tvorba mojej záverečnej študijnej práce bola najlepšou školou. Vďaka praktickej odbornej činnosti sme pod vedením dr. Rusnákovej mohli navštíviť osady počas dvoch (v prípade záujmu i viac) týždňov semestra. Bývali sme priamo v obci a našimi tútormi boli terénni sociálni pracovníci.

Vyrážam plný síl a odhodlania s jasne vymedzeným cieľom do terénu: zistiť, či komunitné centrum prispieva k zlepšeniu vzťahov medzi majoritou a ľuďmi z osady. Anketovými otázkami v dedine lámam zamyslených okoloidúcich, v osade mi chcú odpovedať všetci, koho by nezaujal dilino gadžo s blond vlasmi a modrými očami. Fotím koľko sa len dá. Sedím v chatrči a prvýkrát jem rezeň so zemiakmi hliníkovým príborom. Rozhovory si nahrávam na posledné voľné kazety a dostávam dupľu. Niektorí obyvatelia sú neprístupní, nemôžem rozhovory zaznamenávať. Potajme sa vzdialim a zapisujem do poznámkové bloku. S kamarátom a spolužiakom Milanom Lakatošom organizujeme Miss Roma a celí natešení ani nechceme ísť späť do víru veľkomesta. Preto to všetko spomínam?

Množstvo nahrávok, fotografií, poznámok, odpovedí z anketových otázok – čo s nimi? Chvatne študujem Hendla, Silvermana, Gavoru a ďalších – množstvo kvalitných prác, no vnútorne a ani odborne nie som spokojný. Ako napísať závery zistení, ktoré by sa aspoň na viditeľnú vzdialenosť priblížili tvrdým kvantitatívnym dátam stojacich pevne na múroch validity?

Odpoveď dostávam počas kvalitného doktorandského štúdia od doc. Bianchiho: „Skúste ukotvenú teóriu.“ „Čo to je?“, pýtam sa nedôverčivo sám seba.

Autormi tzv. *ukotvenej teórie* (niekedy prekladanej ako *zakotvená*, v anglickom originále *Grounded Theory*) sú sociológovia B. Glaser, A. Strauss a J. Corbinová. Teóriu uverejnili prvýkrát v roku 1990 v diele: *Grounded Theory Procedures and Techniques* v Kalifornii. Český preklad knihy pochádza z roku 1999 a jej autorom je J. Ježek. V nasledujúcej pasáži knihy stručne predstavíme základné východiská *ukotvenej teórie*.

Grounded Theory

Podľa Straussa a Corbinovej (In Ježek, 1999, s.12 – 14) má kvalitatívny výskum tri hlavné zložky:

- 1) *Údaje* (pozorovanie, rozhovory)
- 2) *Interpretácia* – kódovanie
- 3) *Výskumná správa* (súhrnné závery, detailný rozbor)

Okrem *Grounded Theory* sa považujú za iné typy kvalitatívneho výskumu napríklad etnografická metóda, historická antropológia, Dejiny každodennosti (Alltagsgeschichte, Microstoria), folklóristika (oral history), životné histórie (life stories), fenomenologické poňatie či analýza rozhovorov (conversational analysis). Tieto typy môžu byť používané bádateľmi z rôznych disciplín (sociológia, antropológia, sociálna práca, atď.).

Jeden z hlavných sporov v oblasti kvalitatívneho výskumu sa týka analýzy: Do akej miery by sa údaje mali interpretovať? Jestvujú tri základné pohľady:

- 1) Niektorí výskumníci sa domnievajú, že údaje by sa **vôbec nemali podrobiť analýze**, pretože sú toho názoru, že výskumník má údaje len zhromaždiť a nechať „informátorov hovoriť samých za seba“. Cieľom takéhoto výskumu je minimalizovať interpretáciu a nechať

čitateľa urobiť si vlastný názor na danú problematiku. Samotné vyjadrenie informátorov nemusí byť zďaleka pravdivé, či objektívne, je však vyjadrením jeho subjektívnej reality a ide o značný náboj spontánnosti.

- 2) Iní výskumníci sú zástancami **presného popisu**. Takýto bádateľ redukuje a usporadúva materiál, a tým zastupuje výber a interpretáciu.
- 3) Ďalšej skupine bádateľov ide o **vytvorenie teórie**. Ide predovšetkým o predstavenie reálnej podoby reality – reality, ktorú nemôžeme nikdy celkom poznať, ktorú môžeme vždy len interpretovať. Ako sa vyjadril Tony Gatlíf režisér filmu *Gadjo dilo* a iných skvelých celovečerných filmov odohrávajúcich sa v „rómskom“ svete: „Som Róm, no nikdy nepochopím...“ (pozri citát)

Grounded Theory nezačína teóriou, ktorú by sme následne overovali. Skôr začíname skúmanou oblasťou a nechávame nech sa vynorí to, čo je v danej oblasti významné. Dobré vytvorené teória spĺňa štyri základné kritériá, podľa ktorých sa posudzuje vhodnosť teórie pre určitý jav (Strauss, Corbin, In Ježek, 1999, s. 14 – 15):

- 1) Zhoda
- 2) Zrozumiteľnosť
- 3) Všeobecnosť
- 4) Kontrola

Pretože reprezentuje realitu, mala by byť zrozumiteľná, obsažná a zmysluplná i pre osoby, ktoré v tejto oblasti pracujú. Poňatie výskumu založeného na *Grounded Theory* je kvalitatívna výskumná metóda, ktorá používa systematický súbor postupov na tvorbu induktívne odvodennej ukotvenej teórie o nejakom jave. Výsledkom výskumu je skôr teoretické vyjadrenie skúmanej reality ako sady čísel alebo skupiny voľne vzťahujúcich sa pojmov.

Medzi základné myšlienky *Grounded Theory* patria (Strauss, Corbin, In Ježek, 1999, s.15):

- „Pokiaľ chceme vedieť, o čo ide, je **nevyhnutné vyraziť do terénu**“;
- „**Teória zakotvená v realite** je pre rozvoj disciplíny nesmierne dôležitá“;
- „Skúsenosť a zážitky sa **neustále vyvíjajú**“;
- „**Ludia aktívne utvárajú svet**, v ktorom žijú“;
- „Je potrebné zdôrazňovať **zmenu a priebeh, premenlivosť a zložitost života**“;
- „Medzi *podmienkami, zmyslom a konaním* jestvujú **vzájomné vzťahy**.“

Glaser so Straussom sumarizujú určité podmienky, podľa ktorých by mohol prakticky ktokoľvek realizovať užitočný výskum (In Ježek, 1999):

- 1) Je potrebné naštudovať si **postupy** ukotvenej teórie. Tieto postupy sú podľa nich navrhnuté tak, aby systematicky a starostlivo vytvárali teóriu. *Vynechanie niektorých jej krokov môže viesť k nevhodne skonštruovanej teórii*, ktorá nemusí byť presnou reprezentáciou reality.
- 2) *Postupmi je nevyhnutné sa riadiť už počas výskumu*. Získate tak dostatočný vhľad do toho, ako fungujú, ale osvojíte si aj vedomosti a zručnosti, ktoré sú pre úspešné používanie týchto techník nevyhnutné.
- 3) Na prispôsobenie týchto postupov rôznym javom a výskumným situáciám je potrebná istá miera **otvorenosti a pružnosti**.

Je *Grounded Theory* vedeckou metódou? Corbinová a Strauss (In Ježek, 1999) sa domnievajú, že áno. Podľa nich

splňa všetky predpoklady „dobre vedy“: validitu, súlad medzi teóriou a pozorovaním, zovšeobecniteľnosť, reprodukovateľnosť, presnosť, kritickosť i overiteľnosť. Domnievajú sa, že samotná tvorivosť autora je pre tvorbu efektívnej teórie nutná, bádateľ vždy musí overiť platnosť všetkých kategórií a výrokov o vzťahoch, ku ktorým tvorivo dospeje počas výskumného procesu.

Aby ste boli úspešní, musíte o údajoch premýšľať – alebo ešte lepšie, byť v nich absolútne ponorený, musíte skrátka toho o skúmanej oblasti vedieť mnoho. Zároveň vás musí nejaký aspekt údajov alebo interpretácií znepokojovať a prekvapovať, čo vás prinúti klásť si otázky a pátrať po odpovediach. Špecifické znalosti bohužiaľ nie sú len nevyhnutné, ale niekedy môžu byť aj brzdiacou záťažou tohto druhu intelektuálnej kreativity. Je faktom, že mnohí vedci sú vynikajúcimi odborníkmi vo svojom odbore a sú i kvalifikovanými bádateľmi, napriek tomu však nie sú príliš tvoriví.

Rozdiel medzi popisom a teóriou je v tom, že teória používa pojmy. Podobné údaje sú zoskupené a týmto skupinám sú priradené názvy. Pojmy sú zároveň uvedené do vzťahov pomocou výrokov o vzťahoch medzi pojмами. Pri popise môžu byť usporiadané podľa tém.

Čo sa týka samotného prepisu rozhovorov, je potrebné prepísať „toľko, koľko je potrebné“. Prepísať doslovne všetky rozhovory, odsek po odseku, riadok po riadku, môže ale nemusí byť nutné, záleží od účelu vášho výskumu. Vlastné prepisy rozhovorov, vyžadujúce si množstvo času a energie) by mali byť selektívne. Podľa autorov *Grounded Theory* (In Ježek, 1999) by sa mali úplne prepísať prvé rozhovory a celé sa analyzovať, až potom je vhodné pristúpiť k ostatným. Počiatočné kódovanie poskytuje podporu pre všetky následné pozorovania alebo rozhovory. Neskôr môžeme postupovať v prepisoch tak, že zaznamenávame pasáže, vety, ktoré sú už pre rozvíjajúcu sa teóriu podstatné. V začiatkoch je potrebné prepísať všetko, pretože nevieme, čo je v danej oblasti významné a podstatné.

Grounded Theory si vyžaduje tzv. **teoretickú citlivosť**. Ide o schopnosť vhľadu, zručnosť dať údajom význam, porozumieť im a oddeliť súvisiace od nesúvisiaceho. Je možné ju získať z viacerých zdrojov:

- *Profesijné skúsenosti*: absolvovanie študijného programu sociálna práca so zameraním na rómske spoločenstvo so štátnou skúškou z rómskej kultúry, ktorá pozostávala z histórie, jazyka a teórií kultúry bolo dobrým základom pre realizáciu výskumu. Moje skúsenosti sú doplnené i doktorandským štúdiom v odbore sociálna práca, počas ktorého som mal možnosť zúčastniť sa mnohých špičkových prednášok z metodológie výskumu (Sarmány – Schuller, Bianchi, Ritomský, Ondrejkovič a iní).
- *Osobné skúsenosti*: život na východnom Slovensku: Motiváciou pre rozhodnutie študovať spomínaný odbor bolo búrlivé obdobie konca 90. rokov minulého storočia, keď boli na vzostupe hnutia potláčajúce práva minorít a hlásajúce národný odpor. Bol som priamym svedkom útokov na „Rómov“ a pochodov neonacistov. Ako mladý človek som nevedel zaujať postoj voči tomuto daniu a preto som sa rozhodol zoznámiť sa so životom ľudí žijúcich v segregovaných lokalitách a urobiť si tak vlastný názor. Univerzitným vzdelaním som sa vďaka kvalitnému teoretickému vzdelaniu pod vedením prof. Kusina, doc. Valentína, doc. Tancoša či dr. Siku zoznámil s dejinami a životom Rómov na Slovensku i vo svete. Špecializovanú odbornú prax pod vedením dr. Rusnákovej som spomínal v predchádzajúcej časti knihy. Za zmienku stojí predovšetkým návšteva osady v Huncovciach, v kežmarskom okrese. Obrovským prínosom bol výkon terénnej sociálnej práce v meste Poprad pod vedením Mgr. Pištovej a vedúcich odboru p. Chlebovcovej a p. Lučivjanskej.

- *Samotná analýza:* a napokon Strauss a Corbinová hovoria o konkrétnom objasňovaní danej problematiky. Vhľad a porozumenie skúmanému javu sa na základe menovaných skúseností pri práci s údajmi prehlbujú. Deje sa tak pri zhromažďovaní údajov, hľadaní odpovedí v týchto údajoch, porovnávaní, premýšľaní o tom, čo vidíte, formulácii určitých predpokladov a pri tvorbe dočasných teoretických rámcov z pojmov a vzťahov medzi nimi.

Uvažovať tvorivo a zároveň pridržiavať sa reality skúmaného javu je nepochybne náročné. Jestvuje však niekoľko pomôcok, ktoré navrhuje Strauss a Corbinová (In Ježek, 1999, s. 29 – 30):

- 1) Pravidelne s odstupom sa pýtajte: O čo tu ide? Zodpovedá to, čo si myslím, že vidím, údajom? Údaje neklamú.
- 2) Je potrebné udržiavať si skeptický postoj. Akékoľvek teoretické vysvetlenia alebo kategórie vnesené do výskumu je potrebné považovať za provizórne do času, kým budú potvrdené reálnymi údajmi.
- 3) Postupujte podľa výskumných postupov. Postupy zhromažďovania údajov a analýzy sú navrhnuté tak, aby zaistili kritickosť výskumu. Zároveň vám pomáhajú prekonať vaše osobné **predsudky** a skreslenia a vedú vás k prehodnoteniu aspoň niektorých vašich domnienok, ktoré by mohli spôsobiť nerealistický výklad údajov.

Autori nezabúdajú na citát L. Pasteura: „šťastie praje pripraveným.“ Teoretická citlivosť je schopnosť rozpoznať, čo je v údajoch dôležité a dať dátam zmysel. Dobrá veda (dobrá teória) je výsledkom súhry tvorivosti a nacvičených zručností.

Autori *Grounded Theory* upozorňujú aj na používanie prameňov odbornej literatúry. Do výskumnej situácie prichádzame s nejakými znalosťami z odbornej literatúry a je dôležité vziať to do úvahy a využiť to. Nie je však nevyhnutné zoznámiť sa vopred s množstvom literárnych zdrojov, pretože ak má byť naša analýza efektívna, vynoria sa nové kategórie na ktoré sme my ani nikto pred nami nepomysleli. Nemali by sme byť natoľko ponorení v literatúre, aby naše znalosti dusili a obmedzovali naše tvorivé úsilie. Pretože je našim cieľom objav, nepoznáme vopred všetky kategórie, ktoré prislúchajú našej teórii. Literatúra môže podnecovať teoretickú citlivosť tým, že poskytuje pojmy a vzťahy, ktoré je možné porovnávať so skutočnými údajmi. Nie je vhodné vyraziť do terénu s kompletným zoznamom pojmov a vzťahov medzi nimi; niektoré z nich sa môžu v literatúre vyskytovať veľmi často, z čoho sa dá usúdiť, že by mohli byť významné. V rámci výskumov realizovaných v segregovaných lokalitách nás čaká „baro drom“ (z rómčiny „dlhá cesta“).

Obrázok 17 Baro drom

Pojmy a vzťahy z literatúry je možné preniesť do **terénu**, kde budeme hľadať dôkazy o tom, či tieto pojmy a vzťahy platia pre situáciu, ktorú skúmame. Literatúru je možné použiť k dodatočnej **validizácii**. Podľa autorov je chybou neustále sa vracieť k literatúre a overovať si tam všetko, čo vidíte. To podľa nich brzdí celý proces a potláča tvorivosť. Môže sa použiť akýkoľvek typ literatúry, ale odporúča sa vyhnúť zajatiu akejkoľvek z nich.

Počiatky vzniku *Grounded Theory* datujeme do šesťdesiatych rokov minulého storočia. V tomto období sa Glaser a Strauss snažili vytvoriť novú teóriu. Neskôr sa rozišli a každý z nich išiel vlastnou cestou. Strauss sa neskôr spojil s Corbinovou a aj vďaka českému prekladu sa dielo stalo preferované. Na Glasera sa akosi pozabudlo...

Nech už je pozadie počiatkov „teórie ukotvenej v realite“ akékoľvek, z dnešného hľadiska zastáva neopomenuteľné miesto v kvalitatívnych metódach výskumu.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

GAVORA, P. 2006. *Sprevodca metodológiou kvalitatívneho výskumu*. Bratislava: Regent, 2006. 230 s. ISBN 80-88904-46-3.

JEŽEK, S. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Praha: Edice SCAN, 1999. 195 s. ISBN 80-85834-60-X

ONDREJKOVIČ, P. 2005. *Úvod do metodologie sociálních věd*. Bratislava: Regent, 2005. 174 s. ISBN 8088904358.

STRAUSS, A. – CORBIN, J. 1990. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newsbury Park: Sage, 1990. ISBN 0-7619-0747-5.

4 VÝSLEDKY

Analytické postupy *Grounded Theory* sú podľa Straussa a Corbinovej (1999, s. 39) navrhnuté tak, aby:

- Skôr **vytvárali** ako len overovali teóriu.
- Dodávali výskumnému procesu **kritickosť**, ktorá je predpokladom „dobrej“ vedy.
- Pomáhali analytikovi s prekonávaním jeho **predsudkov** a domnienok, ktoré vnáša do výskumného procesu a ktoré by sa u neho počas výskumu mohli vyvinúť.
- Zaisťovali **zakotvenie** a hutnosť a rozvíjali citlivosť a integráciu potrebnú pre vytvorenie bohatej, úzko previazanej, vysvetľujúcej teórie, ktorá tesne aproximuje zobrazovanú realitu.

Analýza v *Grounded Theory* sa skladá z troch hlavných typov kódovania:

- 1) otvorené kódovanie
- 2) axiálne kódovanie
- 3) selektívne kódovanie

Zhrnutie všetkých troch menovaných typov vyúsťuje do kostry ukotvenej teórie, tzv. **matice podmieňujúcich vplyvov** (*conditional matrix*). Hranice medzi jednotlivými typmi kódovania sú vytvorené umelo. Nemusia nasledovať presne za sebou ako nejaké stupne. Pri kódovaní môžete rýchlo a nevedomky prechádzať od jedného typu k druhému, najmä medzi prvými dvoma. Týmito stupňami analýzu začíname, ale môžeme i končiť. To preto, lebo pri selektívnom kódovaní sa takmer vždy nájdú pojmy, ktoré ešte stále nie sú dostatočne prepracované a integrované.

Pôvodne som „do terénu“ vstupoval svedomito pripravený s množstvom rôznych typov i zameraní otázok.

Podrobne som vypracoval celkovú *anamnézu predchádzajúcu interview*, ktorá skladala zo siedmych základných blokov otázok: základných demografických údajov, bývania, zamestnania, vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, kultúry a otázok mapujúcich každodenný život. Všetky som pripravil a práce spracoval. Výnimku tvorila zdravotnícka oblasť, ktorú pripravila členka tímu dr. Solgajová. Žiaľ (alebo skôr chvalabohu) som od tejto koncepcie upustil. Dôvodom bolo predovšetkým „skostnatenie interview“, ktoré spočívalo v napätí informátora a úsečných otázkach. Predstavte si obraz výskumníka v chatrči, ktorý má pred sebou siahodlhý zoznam otázok, diktafón, príp. iné nahrávacie zariadenie, fotoaparát či podobne. Čo mu povie človek, žijúci v drevenici?

Zber dát som sa preto rozhodol uskutočniť prostredníctvom naratívnych rozhovorov. Táto forma rozhovoru nekonfrontuje subjekt so štandardizovanými otázkami, ale povzbudzuje subjekt k spontánnemu rozprávaniu (Mayring, 2002, In Kajánová, 2013). Naratívny rozhovor predpokladá, že jestvujú subjektívne významové štruktúry, ktoré sa vyjavia pri voľnom rozprávaní, nie pri cielenom kladení otázok. So súhlasom informátorov boli rozhovory nahrávané na prenosné zariadenie, transkribované a kvalitatívne analyzované.

KVALITATÍVNY VÝSKUM		
lokality	5	okres Poprad
rozhovory	>50	viac ako s 50 ľuďmi
zúčastnené pozorovania	10	-
nahrávky	32	-
fotografie	137	-

Skúmané lokality (detailne popísané v predchádzajúcich kapitolách), boli doplnené o informácie z okolitých obcí: Spišského Bystrého a Vikartoviec. Spočiatku bol Achillovou pätou výskumu proces nahrávania rozhovorov. Pôsobili totiž ako výrazný, rušivý faktor (informátori mali obavy sa otvorene vyjadriť, spontánne sa rozhovoriť, a pod.). Po dlhšom čase

strávenom v osade však tieto obavy značne ustúpili. Spočiatku som čochvíľa odbehol z drevenice a narýchlo „poznámkoval“, čo sa dalo. Tento proces je síce autentický (z pohľadu informátora), ale pre vás neefektívny, jednoducho nemusí sa vám podariť zachytiť všetko a často odlišiť podstatné od nedôležitého. Napokon (s veľkou pomocou kľúčových informátorov) sa mi podarilo zaznamenať rozhovory s viac ako tridsiatimi obyvateľmi osady.

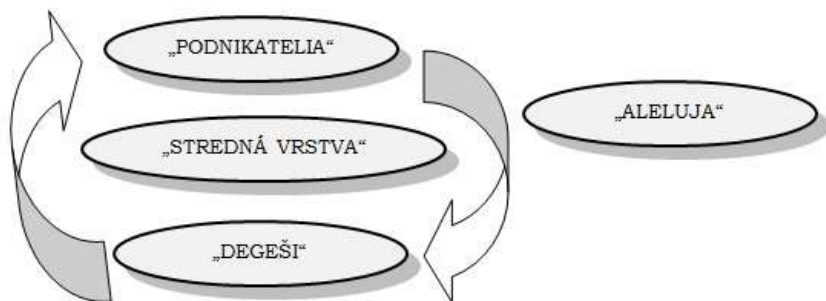
V nasledujúcich podkapitolách budem prezentovať výsledky a poznatky v intenciách *Grounded Theory*. Prvým stupňom kódovania je už spomínané otvorené kódovanie.

4.1 LICHVA, DREVO, LEPENKY A ALELUJA

Otvorené kódovanie je proces analýzy, preskúmania, porovnávania, konceptualizácie a kategorizácie údajov. Z údajov vyberáme *pojmy*, ktorými rozumieme označenia prislúchajúce jednotlivým udalostiam, prípadom a iným výskytom javov. Triedy pojmov sa nazývajú *kategórie*. Táto trieda je objavená, keď sa pri vzájomnom porovnávaní pojmov zdá, že súvisia s podobným javom. Takto sú pojmy zoskupené do vyššieho stupňa – kategórie. Znaky alebo charakteristiky, ktoré prináležia kategórii sa nazývajú *vlastnosti kategórie*. Umiestnenie vlastnosti na nejakej škále označujeme ako *dimenzia kategórie*. Samotné kódovanie je procesom analýzy údajov.

Neuvažoval som dlho, ako nazvem *centrálnu kategóriu*. Ide o fenomén, ku ktorému sa vzťahujú všetky intervenujúce podmienky, stratégie konania, následky a podobne. Nazvať nosnú kategóriu kultúrou chudoby by bolo scestné a nesprávne, veď práve tento jav idem do terénu posúdiť. Nazvať ju kultúrou samotnou by sa javilo ako vopred jasná odpoveď na výskumnú otázku. Nemusíte byť v osade dlho, aby ste zistili, že tam jestvujú pravidlá pre ňu typické (paradoxne podobné s majoritnou spoločnosťou len o storočie pozadu). Centrálnu kategóriu som nazval **kultúra osady**.

Pri vstupe do „kolónie“ (názov gadžov pre osadu) som predpokladal, že medzi jej obyvateľmi jestvuje určitá miera sociálnej stratifikácie. Ani vo sne by ma nenapadlo, že môže byť tak silná a rozmanitá. V zásade ju tvoria:

Obrázok 18 Sociálna stratifikácia v „kultúre osady“

Nepripomína vám schéma rozvrstvenie akejkoľvek inej, napríklad slovenskej majoritnej spoločnosti? O čo sú zbohatlíci zo začiatku 90. rokov lepší od úžerníkov v osade? Napriek tomu ich často bulvár vníma ak modly. Ani samotní najhorší z najhorších, najchudobnejší z najchudobnejších z osady nemajú tendenciu vnímať „podnikateľov“ (často synonymum pre úžerníkov v osade) ako tých, ktorí im škodia. Sú to jediní ľudia, ktorí im môžu dať jedlo. Aj úžera sa mení a prispôsobuje stále väčším ziskom:

„Je tu úžera, ale nie formou peňažných prostriedkov, ale potravinovej pomoci. Snažia sa predať čo najlepšie a potom vymáhajú cez tú dávku. Určité rodiny sú na to, ostatní už vedia, kde majú ísť, koho majú osloviť. Je to pravidelne, je to taký začarovaný kruh a potom sa už z toho nemôžu vymotať. Teraz som sa dozvedel, že dovážajú mäso z Poľska. Vie to speňažiť za újbornú sumu.“

Všetky rozhovory a lokality v nich spomínané sú v diele anonymizované.

Lichva

Funguje všade, či v meste alebo na vidieku:

*„Poznám obec, kde je rómsky starosta najväčší úžerník. Vieš aká úžera bola v meste? Babka z *** im chodila požičovať. Taká vybitá pani. Ale my sme zakročili a prestala chodiť. Tu je taká úžera, že kúpi liter vína dajme tomu za 1,30 a musí mu dať 3,40 eura. Teraz sa to všetko preorientovalo na jedlo, je to pre nich (úžerníkov) lepší biznis. A hlavne berú tabak, cigarety a víno.“*

Doteraz som jasne vnímal všeobecné napätie, až nevráživosť majority voči všetkým „Rómom“. Ide o postoje prezentované vo virtuálnom svete, médiách, ale aj v bežných rozhovoroch. Stalo sa mi, že vo vlaku sa matka s deťmi odtiahla od slušne oblečených snedých mladých mužov. Nepovedali nič, no bolo cítiť, že im to nie je príjemné.

„Raz som sedela u doktorky a prišla tam Rómka s deckom a začali ju všetci ohovárať. Tak som sa ozvala a spýtala sa ich: „Vy ste tiež všetci rovnakí? Všetci máte prácu? Všetci máte parádne bývanie?“ „Tak my nie na vás pani.“ „Ale ja som jedna z nich. Tak mňa si tu ani nevšímnete, akoby som tu nesedela a tamtú v kuse ohovárate. Vravím a ja tu sedím a to sa nedá počúvať.“

Na druhej strane vedia byť i samotní „Rómovia“ veľmi kritickí k ľuďom z vlastných radov. To, čo som sa v škole naučil: „Rómovia držia spolu a sú veľmi súdržní“ sa mi denne v praxi búralo v konfrontácii s realitou a výpoveďami. Zastanú sa seba samých len vo vyhrotených prípadoch, ako som to priblížil poslednou citáciou. Pre ilustráciu uvádzam pohľady „Rómov“ a ich nelichotivo adresované vyjadrenia o „vlastných“:

„Niektorí naši Rómovia mi povedia: ty nie si Rómka, ty si gadžovka. Chudobu ospravedlňujem, to hej, ale špinu nemám rada. Ja keď idem do terénu a ja s tými deťmi pracujem a keď vidím, že má zavšivavenú hlavičku, ja s ním robím, ja ho mám každý deň, je to prakticky moje dieťa. Ja chcem, aby to dieťa žilo

a keď má takú mamičku, tak musím ísť a nebáť sa vo svojom voľnom čase navštíviť tú rodinu. „Si mladá žena! Koľko máš rokov? 25 rokov? A nosíš a nosíš a nosíš tie deti! Ale to nie sú už z lásky, to sú z brucha, aby vás živili!“ Voda tečie dolu potokom, my sme tiež automatickú práčku nemali, ale len sedia a robia pletky! Ste celý deň doma, tak mi nevravte, že nemáte čas! Aspoň tú hustú polievku deťom navarte a dajte.“

Daná reakcia prezentuje bolesť človeka, ktorý s „Rómami“ cíti, pretože sú mu vlastní. Ide o ľútosť nad ich životom a nad utrpením detí a nezáujmom rodičov o ich potreby. Ide o „rodičovskú kritiku“, ktorá sa nepočúva ľahko, ale je mienená trefne s cieľom pomôcť. Pasáž o nepochybnom značnom rozvrstvení „kultúry osady“ zavřším výpovedou, ktorá sa nijako neodlišuje od názorov extrémistov, slovami „Rómky“:

*„Vadí mi veľa vecí. Ja by som si to takto predstavovala. Darmo, že som Cigánka. Ja si prajem, aby tu títo neboli. Buch a nebolo by ich. Pekne by sme si tu dali šnúry. Oni vystrájajú. Bývam v S***e v azylovom dome, tu som bývala dva roky. Títo ľudia sa už v živote nepolepšia. Ona keď varí, zoberú to vedro, nedajú do kontajnera, robia bordel. Sú tak vychovaní, deti sú slušné, chodia do klubu. Ale keď prídu domov, zas je to zlé. Nemajú tú disciplínu, v lete už musia nacvičovať to, čo v zime odtancujú. Ja trpím pre tie chyby. Oni celý život robia len deti. Celý život poberajú dávky, materskú. Jeden – dvaja chodia do roboty. Sú tu klienti všelijakí. Bol tu degeš, p***l mi. A je tu všetko na hlavu postavené.“*

Je nepochybné, že v kultúre osady, tak ako aj v bežnej spoločnosti panuje značná **diverzita**. Opäť zastávam názor kolónia = amaro gendalo (naše zrkadlo), alebo pozrite sa na osadu a uvidíte našu spoločnosť, len technologicky a konzumne nastavenú storočie späť. Sú tam ľudia bohatí, povyšujúci sa nad ostatnými a napriek tomu vnímaní pozitívne. Žije tam stredná vrstva boriaca sa medzi fuškami, dávkami, čiernou prácou. Jedno majú však všetci spoločné, životnú stratégiu – prežiť v týchto ťažkých podtatranských podmienkach ďalší deň.

Drevo

Tak ako **lichva** bola pre mňa synonymickým označením charakteru spoločenstva „kolónie“ a sociálnej stratifikácie, tak **drevo** je odrazom postojov, hodnôt a povahových vlastností jednotlivcov. Či ide o lichvárov – „podnikateľov“, „degešov“, „aleluja komunitu“, alebo s nadhľadom označenú „strednú vrstvu“ – všetci majú jedno spoločné – všetci kúria drevom a aby prežili musia ho mať na zimu pripravené dostatok. Najvhodnejšie by bolo uviesť, ako túto životne dôležitú surovinu vnímajú samotní „Rómovia“:

*„***, ***, (obracia sa smerom k sociálnemu pracovníkovi)
ja som mal tuna verandu! Ja som mal dobrú verandu, tuná, ale
nebolo dreva. Ja som s ním rozprával! (myslí horára, poľného)
Videl som ho, lebo som išiel do roboty, pán horár, prosím si lístok
na hotovenie drevo, na hotovenie drevo, na hotovenie drevo.
Nemáme drevo, nemáme, nemáme (napodobuje zrýchlený hlas).
A ja mu hovorím... On tak rozpráva. Počujte. Nemáme, to je taký
jak jeho otec, hlúpy. To je tak.“*

*„Musíme v takomto snehu chodiť a žandare nás naháňajú,
beháme, nohy si lámeme, všetko. Krky si dolámeme, poškrabani
sme jak neviem čo. Utečeme do toho, ak sa to volá, do trní, a už
policajti tam do trní neidú.“*

*„Drevo nemáme, my sme nútení chodiť kraďnúť te dreva. Potom
policajti nás naháňajú. Stíhajú nás nadarmo. Pýtame si lístky,
keď nedávajú nám. Čo máme my páliť? Teraz, keď nebudete mať
drevo, čo budete vy páliť? Len, len budete počkať vnútri, kým
bude 12 hodín a to drevo potom odrúbete a donesete domov.
A hneď ho dáte, porežete, aby vám ho nespatri. A tak musíte
topiť.“*

Viacerí najhorší z najhorších majú súdom uložené podmienené tresty:

*„Teraz dajaký človek se dostane do basy. Keď sú bohatí,
si zaistia, zaistia si. Ja teraz mam zákaz pre drevo chodiť. Ja
teraz mám podmienku, od roku do 4 mesiace, počúvaj, od roku*

do 4 mesiace mam. Ale za to pozerám tamte strany (2x), že aby policajt (2x) ma nevidel. Lebo keby...“

To, že som vystavil môjho „informátora“ hrozbe väzenia, som sa dozvedel až z citovaného rozhovoru. V teréne sme oslovovali všetky menované „štruktúry kolónie“. Začali sme práve „segregovanými v segregovanom“. O agresivite či neprijatí nemohlo byť ani reči. Zďaleka to nebola moja prvá návšteva chudobnej lokality a myslel som si, že ma už nemôže nič prekvapiť. Po zime a nahých deťoch v dospeláckych lodičkách doplnených pestrofarebnou sviečkou či plne naloženej (samozrejme) nefunkčnej chladničke mäsa nešpecifikovateľného druhu som teda neočakávané neočakával. Vďaka môjmu štúdiu a základom rómskeho jazyka, ktoré mi vštepil terajší kolega Milan Samko, som porozumel, že nás nemajú čím pohostiť. Poslali preto jedno z „milióna detí“ kúpiť predraženú limonádu z gadžovskej večierky, ktorá je situovaná v osade. Chcete byť milionárom? Založte si potraviny v osadách, napadlo ma ako prvé. **Káva** je po dreve druhým najdôležitejším artiklom osady. Ja však kávu nepijem, preto som zdvorilo odmietol. Ťažko im bolo porozumieť, ako niekto nepije kávu. V chatrči tri krát dva metre, však mali čaj. Ten som prijal. Čakám desať minút, sám v chatrči s mačkami a plachými, zvedavom obzerajúcimi sa deťmi. Po dvadsiatich minútach ich bol krdeľ a všetky už na tele a čelách zdobili tetovačky z rozdaných lízatiek. Po viac ako polhodine sa sporadicky zastavovali dospelí, z chuti sa smiali a nechápali, čo „dilino gadžo“ robí v najhoršej (i pre nich) časti kolónie. Urazil som ho nejako? Prečo odišiel? Koľko je ešte vhodné čakať? Virilo mi hlavou. V tom ma prerušil značný lomoz. Vychádzam von, miňam statného vlčiaka a vidím ako sa zo svahu rúti guľatina. V pozadí útlý, no silný hostiteľ zoskakuje zo svahu ako Tarzan a rýchlosťou kanadského drevorubača či správneho slovenského furmana káľa drevo. Zízal som tak, ako len hlúpy „biely“ môže. Až vtedy mi to došlo. Oni predsa nemajú elektrinu či rýchlovarnú kanvicu! Išiel pre drevo a riskoval basu, len aby mi urobil čaj! Ťažko si predstaviť väčšiu úctu, ako mi „muž z chatrče“ prejavil. Za asistencie

mačiek sa pomaly a neisto rozhovoriť. Dôležitým spájacím komunikačným prostriedkom v mojom výskume bol akt „fajky mieru“. Som nefajčiar, ale tabak neodmietnem. Z predchádzajúcich skúseností viem, že „Rómovia“ uprednostňujú tabak pred drahými cigaretami. Vždy na začiatku došlo k bartrovému obchodu a vždy to otvorilo dvere náladám, pohľadom, rozhovoru a jilu (srdcu pozn. autora).

Väčšina rozhovoru sa týkala dreva, postupov ako ho zaobstaráť bez toho, aby vás chytili a samotnom každodennom živote v osade.

Obrázok 19 Deti

Okolie lokalít, ktoré som navštívil lemujú rozsiahle lesy, ktorých veľkú rozlohou vlastní Cirkev. Napriek tomu majú obyvatelia komunity problém palivo získať. Nejde mi o kritiku cirkevného spoločenstva (sám som aktívny kresťan), ale pýtam sa: „Prečo nevyužiť pozemky na pomoc týmto ľuďom?“ Nemám na mysli rozdávanie dreva zadarmo, či rovno pred chatrč. Ale za adekvátnu sumu povoliť celoročný zber odpadového dreva by bol riešením. Prax je však iná:

*„Čo oni tam mohli nechať, ako ľudia, aspoň ľudia mali ten les čistý. No choďte sa pozrieť do lesa, aký tam majú. My, čo by sme mali vyčistiť ten les, rozumíte, domov si ponosiť, tak nedajú. Nedajú (5x). Musíte letieť jak idiot. Keď je tráva, musíte s vozíkom ísť po tráve, do takej trávy, aby vás nevideli, že máte naložený. Na taký malý košíček, čo chodievam s ním na huby. Rozumiš. Nechcete tam nechať drevo, tak musíte nosiť ich na pleci. Ani ten lístky nedá, ani tento, eee, ***. Ani *** nedá. Odkiaľ my máme zobrať palivové dreva! Len sme nútení kraďnúť. Potom vravia, ukazujú tu, do televízora, v televízori vravia, že Cigáni kraďnú. Sme nútení. Ukazujú, ak dreva nosia, všetko. Ale pokiaľ, keby dávali lístky, tak by sme si kúpili. Aby sme, to tam nechávajú, dreva, takéto konce. Takéto, takto, toto nemám odrúbané (2x). To som ich našiel po zemi. Čo, hotové dreva, rozumíte. Tak som zobral dreva i sekeru a čo som hlúpy? Tak som po zemi zobral, a... potom ja... takýto bodrel v lese sú, takéto dreva, ale nechcú dať! Nechcú nám dať, nechcú!“*

Neustále sa tak dostávajú do problémov s vlastníkom a políciou:

„Ma zastavili policajti a pani, poďte a ja čo chcete, pre tieto paličky, čo ja mám tu? Jako vy ste ma chytili a vy chcete, aby som zaplatila pokutu? Nie. Za toto? Všetka majte rozum, som povedala. No. Čo vy nedávate lístky, aby sme išli a dreva narobili. A potom dávajú v telke, že Rómovia kraďnú drevo. No ale pravdu nedávajú, že nedávajú lístky.“

Obyvateľom segregovanej lokality sa nemožno čudovať. Ich príbytky sú všetky vykurované tuhým palivom. Potrebujú drevo, aby prežili. Cítia značnú krivdu:

„Nech Cigáni zdochnú, nech zdochne Cigán, nech ho šľak chytí, oni, oni mu tak povedia. Rozumíte. Ale keď potom idete do... (???) , že ho uderíte a dáte ho k súdu a povedáte, že on toto vám povedal, vulgárne slová, rozumíte, že tak vyhrážal, že mňa zastrelí, tak potom kde je Cigán? Cigán nemá na nič právo. Ešte, ešte lepšia držia medveďa, medvede, čo je chránený, choď vás aj roztrhne, nesmie ho zastreliť človek. Ani nesmie ho zabiť. Lebo keby ste ho zabili, tak by ste šli do basy. 25 roky by ste sedeli za medveďa. Alebo za toto zviera. Ja ho náhodou budem týrať, tento, tuto mačku. Tak vám poviem. Budem ju biť, budem ju za živa páliť, rozumíte alebo ucho jej odrežem za živa alebo čo, počúvajte. Tak vám poviem.“

„Róm Róma neokradne“ – hovorí staré rómske príslovie, ktoré som sa naučil v škole. Ale kdeže! Keď ide o teplo, ide o život. Ak ide o život, ide o drevo. Najčastejšie kradnutou surovinou je pochopiteľne drevo:

„Stane sa, že sa niečo stratí medzi nami (ukradne). Ale nie je to vo veľkom. Tu nie sú takí Cigáni, čo by veľa kradli, čo ja viem.. Kradnú len tí mladí 15-16 roční, alebo keď ich rodičia pošlú, že nemajú čím kúriť. Stalo sa, že mi také decko 10-12 ročné ukradlo plechy, čo som mal vzadu.“

„Rómovia si medzi sebou pomáhajú, ale na druhej strane sa aj bijú. Ja ci pomôžem s drevom, ale ráno ho tam nebudžeš mac. Ja som jedného o pul jedenástej večer naháňal s haluzinu. Dzesac, jedenasc ročný chlapec, rebrá by som mu polámal. A furt mi kradnú. Stalo sa, že mne ukradnú a ešte mne prídu predavac. Ja som povedal: „Dobre, berem. Ruc tu.“ Vyrucil z furika a teraz zmizni bo to sú moje. Kričal, že zavolá otca. Zavolaj, veď to sú moje. Keď chceš, ešte ja na tebe zavolám žandároch a odchod.“

Staré rómske príslovie možno zmeniť: „Ak ide o život, človek človeka (Róm Róma?) nepozná. Na prezentovaných príkladoch

možno demonštrovať jednoznačnú sociálnu stratifikáciu, rozpad komunitnej kohézie a jednotlivé stratégie prežitia odrážajúcich postoje a nálady obyvateľov.

Ilustrované prípady nie sú dôkazom toho, že „Rómovia“ nemajú svedomie. Ako by sme sa správali my, ak by nám išlo doslova o život? Často nám nejde o vlastnú kožu a kvôli majetkom ide brat proti bratovi, či rodič proti dieťaťu. Čím sme lepší? Žeby opäť *kultúra osady* bola našim vlastnou?

Už hlavní hrdinovia rómskych rozprávok Lackovej³² sú tí, ktorí dokážu ľstou prekabátiť gadža, bohatého statkára či pána. Logiku možno prezentovať na výpovedi:

„...No, v detskom domove. Tichučko som kradol cigarety. Mala tam taká (A: smiech). Ja som išol, oni šli von, na vychádzku a ja ostal som. Som sa spravil chorý, zobral som si do vrece a ... Hľadala cigarety, že kde je. Preci ja som nefajčila...A keď som tak išiel, zobral som jej aj zapalovač, všetko. (smiech). Lebo ty si môžeš kúpiť, ja si kúpiť nemám.“

Logika: „Lebo ty si môžeš kúpiť, ja si kúpiť nemám“ je ospravedlňujúcim mechanizmom chudobného svedomia. „Rómovia“ si svoju chybu uvedomujú, no pomáha im to v presvedčení, že gadžovi chýbať nebude. Podobne vnímajú i vašu „bielu“ prítomnosť v osade. Neveria tomu, že ste tam z presvedčenia a oprávnene ich zaujima dôvod vašej prítomnosti. Často nerozumejú (stredná vrstva), prečo navštevujete „degešov“. „Podnikatelia“ majú tendenciu uraziť sa, ak ich obídete. Radi by z vás „vytrieskali“, čo sa dá, prípadne s vami dohodli obchod akéhokoľvek druhu. Na druhej strane sa boja, aby ste s ich „potravinovou pomocou“ nevyšli na bubon. Ak vo vás nájdú ozajstný záujem a nadšenie pre prácu s nimi a otvorenosť – pučia sa od smiechu z dilina gadža.

³² Lacková E. 1992. *Romane paramisa*. Napríklad rozprávka o prešibanom Rómovi (Chochado Rom): vyjadrenia okabáteného statkára „Ach jaj! Tri univerzity som skončil a Rómovi som sa dal prekabátiť! Prefikany chasník, len čo je pravda!“

Lepenky

„Lepenky“ je označenie pre vzťah medzi subkultúrou („rómskou“) a väčšinovou spoločnosťou („gadžovskou“). Názov vyplynul z vtipu, ktorý mi rozpovedal obyvateľ chudobnej štvrte kolónie:

„...Alebo – keď vás valec prejde, čo z vás bude? Nie placka. Biela lepenka. A Cigána keď prejde, bude čierna lepenka. (smiech) rozumíte? Ne že placka, bude lepenka. (smiech) Takéto vtipy sme si povedali v nápravnom ústave.“

Hlavným zistením všetkých doterajších výskumov (napríklad Jurásková, 2002) je, že Rómovia majú k majorite oveľa priaznivejší vzťah ako majorita k Rómom, ich sociálny dištanc voči majorite je signifikantne nižší. Rómovia vnímajú majoritu ako súčasť svojho sociálneho sveta, respektíve sami seba chcú vnímať ako súčasť majority. Zaujímavým zistením je, že až 63% Rómov považuje Slovákov za svojich. To naznačuje vysokú mieru identifikácie s majoritnou populáciou, a zároveň potvrdzuje tvrdenie, že miera sociálneho dištancu Rómov voči majorite je nižšia ako majority voči Rómom.

Univerzita vás nenaučí byť empatickým, ani dobrým človekom. Môžete byť pätnásť rokov vo väzení, žiť v osade a prirodzene si uvedomíte absurdnosť neznášanlivosti. Autor vtipu je toho príkladom. Nepredpokladal, že sa urazíte ako vás nazve „bielou lepenkou“, no ani on sa za čiernu nehnevá. Spontánne vtip doplní a povie ho aj o sebe. Kiežby takto vzťah minorita verzus majorita vnímali obe strany. To, že byť „biely a vzdelaný“, neznamená byť lepší, dokazuje výpoveď zo zasadnutia istého obecného zastupiteľstva:

„Keby si bola na poslednom zastupiteľstve, tak bitka. Strašne idú proti Rómom. Ja mám normálne takú predstavu, že nás začnú vraždiť abo čo. Suverénne padol návrh, že zobrať samopal a postrieľať. Ja som začal tlieškať, výborný nápad, výborné riešenie. Tu nikdy nebude to spolunažívanie také.. V čom sú lepší? Prečo ja sa mám prispôbiť? Ako sa im my

môžeme prispôbiť, keď za každé slovo urážka? Vy sa z nás smežete? Ale vy ste tiež všetci bývali v jednej chajde. To my Rómovia sme sa od vás naučili. Tiež ste nemali kúpeľky, tiež ste nemali vođu, tiež ste sa pelešili v jednej izbe a to je čistá pravda. A vy idete s dobou a my ideme tiež s dobou. Tiež všetci nie ste na jeden obraz.“ Trpké vyjadrenie chudobnej „rómskej“ ženy hovorí za všetko: „Toto keby nepozerali na farbu, ale na dušu.“

V úvode knihy som sa zamýšľal pre mňa citlivou otázkou označenia „Róm verzus Cigán“. Ako ju vnímajú samotní aktéri výskumu?

„Pre mňa sú Cigáni klamári, podrazáci a delikventi. Ja to tiež nemám rada. My sme Rómovia. Keď som bola vo Francúzsku, tak tam nehovorila, že Rómovia, ale „Manušovia“. Tým chudobným je to jedno, povedia si: „aj tak sme Cigáni.“ (2x) Ja si myslím, že im to vôbec nevadí. Rómovia na vyššej úrovni si to viac uvedomujú ako tí biednejší. Keď si Róm z osady dá rómske občianstvo ako sa on bude brániť? Ja si to už budem vedieť obhájiť. Nemám sa za čo hanbiť.“

Biedou zasiahnutí a vylúčení to vidia podobne:

„Je jedno ako nás volajú, či Róm alebo Cigán. Aj tak sme utlačaní, aj tak. Vy farahuni, Cigáni, čierne huby. Lepšie je Rómovia. Rómka je jemnejšie.“

Počas môjho výskumu som sa stretol i s názormi: „Ja som za to, že sme odjakživa Cigáni. My sme boli a sme Cigáni. Môže byť aj miliardár, milionár, stále je Cigán. Zmenilo sa to po revolúcii, no nie je to nič len slová.“, alebo: „My sme Cigáni, aj nás tak volaj“ – boli to však zriedkavé výpovede. Preto navrhujem postupovať tak, ako som to popísal v úvode knihy.

Možno konštatovať, že postoj majority voči „Rómom“ v daných lokalitách je mierne povedané – nepriateľský. Jedného informátora som musel dobrú polhodinu presvedčať, aby so mnou išiel do miestnej reštaurácie bez toho, aby sa bál. Napokon som ho presvedčil, no je neustále napätie z jeho

prítomnosti tam, bolo zjavné a veľmi smutné. Za pravdu mi dávajú i konkrétne výpovede:

*„UM*** v bare, neobsluhujú Cigánov, ani v G*** d***. Syna opili a potom ho zbili.“*

„Brat chcel kúpiť krčmu, ale starosta nedovolil. Nechceli tam mať Cigána.“

Bežným javom je i prílišná podozrievavosť a predsudky. Niekedy môže ísť o dôvodné podozrenia, kedy došlo ku krádežiam, nerozlišuje sa však rodina či jednotliviec:

„Keď ideme do obchodu, za nami chodia, či niečo nekradneme. Keď rómske deti idú do obchodu, tak predavačka za nimi chodila. Ako sa môže to dieťa cítiť?“

Vnímanie vzájomného spolunažívania je odlišné v každej obci: *„Nemohli nič spraviť, lebo tam, do *** cigánov sa bojí, biely. Lebo ich je toľko. Len my sme tu, v *** takíto cigáni, že nechceme ublížiť bielemu. Rozumíte. Len my, my sme takíto ľudia, že nechceme bielemu ublížiť. Keď biely sa úctivo rozpráva, aj my mu musíme dáť úctu. Ne že sme Rómovia, rozumíte.“*

V diskusií o spolunažívaní sa vôbec nehovorí doslova o parazitovaní a využívaní chudoby a ľudí v osadách. Často sú obeťou ziskuchtivých firiem, čo „podnikavcov“. „Rómovia“ si danú vec z časti uvedomujú, no nebránia sa a sú takto zneužívaní:

*„Ja mám 150 tisíc, zobrala som desať. Ja som šesť krát zobrala. Exekútori za mnou chodia, no nemám z čoho. Za zdravotné kartičky chodia exekútori, za mladomanželské pôžičky. Stiahnu kožu z človeka. Lákajú vás na to, urobia vám nižšie. Minule prišli takí mladí z *** a núkali mi televízor. Dva fešáci mi núkali a ja som mala starý televízor a povedala som im, že mám tri telefóny a neplatím. Tak povedali, nebojte pani, dajak spravíme. A nasilu mi núkali, núkali. A ja zoberem televízor do záložne a vyplatím starý dlh, no zase nový dlh. Gádzovia, keď chcú dačo núkať prečo nejdú k bielym, ale ku nám? Ja nie som z inej planéty, nie*

som mimozemšťan, tak som im povedala (smiech). ... Bars radi chodia mladí do našej kolónie. Dajte aj na jedno, dve eurá, tak hovoria.“ Alebo už spomínaná prítomnosť „večierky“ v osade: „My robíme tržbu bielemu. Dôveruje nám, keď aj nemáme, dáme zajtra, si napíše. Je to naša chyba, že kupujeme draho, ale máme to blízko. Dakedy aj plesnivé majú.“

Záverečné zhrnutie môžem uviesť do jednej vety – výpovede: „*Vzťahy sa zhoršujú.*“

Obrázok 20 Chatrčová optika

Nepovažujem sa za „cigánomila“ či „rómomila“. Výpovede nie sú mojou terapiou. Dielo nie je o mne a pre mňa. Nemôžem sa stotožniť s názorom, že programy boja proti chudobe viac pomáhajú tým, ktorí sa jej venujú ako tým, ktorí ňou trpia. Vo výskume v tejto oblasti sa vám môže vyskytnúť neplánované, napríklad ponechať zapnuté nahrávanie vášho zariadenia. Vypočujete si to, čo vôbec nečakáte. Samotní kľúčoví informátori („Rómovia“ a sociálni pracovníci v jednej osobe) sa čudujú vašej otvorenosti. „Keď som videla ako si sadá k deťom do unimobunky, tak som sa bála, aby si neodniesol choroby či vší“, alebo: „nemá problém objasť, podať ruku, či sedieť v chatrči hodiny či piť čaj, je ako večné dieťa“. Jedným slovom opäť raz dilino gadžo. Mojim cieľom je priblížiť *kultúru osady* tým, ktorí v nej pracujú – sociálnym pracovníkom, asistentom a umožniť im tak reflexiu života v segregovaných lokalitách *chatrčovou optikou dilina gadža*.

Obrázok 21 „Dotyk“

Aleluja

Samostatnú skupinou v kolónii nepoškvrnenú alkoholom, tabakom, úžerou či nevraživosťou metaforicky označujem „Aleluja“. Ide o skupinu ľudí – príslušníkov spoločenstva, ktoré spája viera v nadprirodzené – či je to Boh, Jahve, Ježiš či Všemohúci. V danej lokalite ide o kresťanskú misiu Maranata. Ako uvádza Podolinská a Hrustič (2010, s. 42) „približne v rokoch 2004 a 2005 začal na Spiši pôsobiť rómsky misionár z Čiech Emil Adam, ktorý tu neskôr založil rómsky letničný zbor Maranata. Za pár rokov dokázal vybudovať viaceré silné lokálne skupinky v obciach v okolí Spišskej Novej Vsi (Rudňany, Poráč, Bystrany, Žehra, Markušovce) a v okolí Popradu (Hranovnica, Vikartovce, Spišský Štvrtok). V súčasnosti vychovali viacerých rómskych pastorov, ktorí misiu rozširujú do oblastí v okolí Giraltoviec a Humenného, a keďže tento zbor pôsobí v oblasti, kde je veľká migrácia Rómov do Anglicka, plánujú vyslať slovenského pastora do Anglicka.“

Úspechom tohto hnutia je odklon pôvodnej katolíckej cirkvi od „Rómov“. Segregácia v chráme je zjavná a ťažko pre kresťana pochopiteľná:

„No, vieš čo, bieli... podľa mňa... tak vám poviem, že do kostola chodia viacero bielych, ale keby sme išli aj my na omšu, tak to by nechceli, lebo je omša rómska a gadžovská, iba pre nich. Takže najprv chodili gadžove a potom sme chodili my. Sväté prijímanie tak isto, deťom. Teraz to majú, najprv dáva farár sväté prijímanie bielym, oni idú domov a potom rómske deti. Nevieť prečo, lebo krstiť taktiež nechce, keď nie ste zosobášení, decko.“

Pôvodným náboženstvom „Rómov“ v osade je kresťanstvo. Zvyky a tradície, rovnako tak i náboženstvo mali v minulosti „Rómovia“ preberať od majority. Viacerí z nich napriek segregácii kresťanmi zostali:

„Ja verím v Ježiša a pannu Máriu a Boha, verím. V sobotu ideme do Levoči na púť a birmovku.“

O pôvode Rómov koluje množstvo legiend. Mám pocit, že v každej komunite sa od seba odlišujú. S Ježišom súvisí i výklad jedného z najchudobnejších: *„A ja viem prečo sme Cigáni. Keď Ježiša ukrižovali, mal 4 kliny. Jednému Židovi bolo ľúto. Jeden kliniec mu schoval, takže mu ostali tri klince, presne na dva ruky. A tak mu dali nohy takto (názorne ukazuje). A od vtedy sa hovorí - neklam Cigán, od vtedy sme Cigáni“* (smiech).

Samotní „Rómovia“ považujú kresťanskú misiu Maranata za kresťanov, nevnímajú ju ako škodlivý element či sektu. Dôležitým momentom je prijatie (čo v konkrétnej obci katolíckej Cirkvi chýba) – cítia sa byť rovnocenní s „bielymi“ inžiniermi či lekármi: *„Príďte pozrieť, aj ľudia odpadávajú. To sú kresťania. Aj bieli tam chodia, doktorky, inžinieri. Bieli chodia len z Popradu, odtiaľ ne. ...Kto pil, nepije. Kto fajčil, nefajčí. Oni prestali aj automaty. Proste žijú len kvôli tomu.“*

Pozvanie som neodmietol. Obrady sa konajú týždenne na jednom z dvorov veriaceho. Modlitbe predchádzajú celodenné prípravy smerujúce k pohodliu modliacich sa a pastora. Členovia misie zabezpečujú z vlastných prostriedkov občerstvenie a snažia sa o to, aby všetkého bolo dostatok. Dominantným prvkom „bohoslužby“ je vzdávanie chvály „Aleluja“ hudobným podaním. Obradu sa zúčastňuje viacero „bielych“ pochádzajúcich z okresného mesta. Nezaznamenal som prítomnosť človeka z dediny. Početný bol i zástup zvedavcov medzi ktorých som patril i ja. Z času na čas dochádza pri zbere dát v osadách k vyhroteným situáciám, v ktorých je ťažko predvídať rozuzlenie. Prvou negatívnou skúsenosťou bolo stretnutie s „podnikateľom“ (úžernikom), ktorý mi otvorene povedal, aby som nefotil, neoslovoval ľudí a podobne. Vtedy sa ma zastal kľúčový informátor a jeho rodina. Druhým prípadom bola práve prítomnosť na obradoch. Zo zvedavcov sme tam boli jediné dve biele lepenky, na ktorých sa odrážalo slnko, pastor a veriaci nás nemohli prehliadnuť. Spočiatku prebiehalo všetko štandardne, bez akýchkoľvek problémov, bolo však nepochybné, že hlavný aktér našu

prítomnosť zaregistroval. Môj pocit, že mu to nie je ľahostajné sa potvrdil. „Chodia za vami novinári, študenti či výskumníci. Starajú sa do vášho života! Profitujú na vás, ale nedajte sa! Máte svoj život a nemusíte im odpovedať! Nedajte sa!“ Krátka rečnícka vsuvka ma zmrazila. Jedným okom som sledoval sfanatizovaný dav, ktorého oči sa dívali priamo na nás. Ak by rétorika proti nám pokračovala, neviem ako by syndróm davovej psychózy zapôsobil. Po týchto slovách a pocite strachu som sa pomaly odoberal. Na moment som sa neobával, v očiach žien z fokusových skupín som videl súcit a možno i trochu hanby za práve prednesený výklad.

Zatiaľ možno hodnotiť misiu len pozitívne. Slovanami „Rómov“: *„Rodiny nepijú, starajú sa o deti. Je to dobré. V Čechách mám rodinu, deti sa tak pokazili, začali fajčiť marišku, rodičia piť. A teraz, keď prišli na otcov pohreb oni si štamperlík nedali. My sme len kukali na nich. Klobúk dole. Nech sú radšej v tej viere, tak nech tam budú. Keď je to pre nich lepšie. Krásne spievajú a hovoria si požehnaní. Asi štvrtina Rómov je tam. Ja len počúvam, nie vždy tam prídem. Zatiaľ negatívne veci nevidím. Moja teta tam dáva peniaze. Desiatky. Idú síce na výlety, ale nechápem prečo tam tie peniaze dávajú. Si videla toho pastora jak si žije? Má silu, že ľudia za ním idú. Je to dobré pre niektoré páry, keď muž pil, bil ženu a bol neverný a teraz sa majú radi, rešpektujú sa a nemajú problémy.“*

Odklon od katolickej Cirkvi a jej segregačné aktivity pomáhajú podobným spoločnostiam presadiť sa. Obyvatelia osady vnímajú veľmi citlivo jej nezájum: *„Tí, čo sa sťažovali na naše rómske deti a nechceli prijímanie, tak prišla búrka a zobrala strechy. Chatrče ostali neporušené. Tak im treba.“*

Zatiaľ sú aktivity misii vnímané pozitívne – odstraňujú negatívne sociálno-patologické javy osád. Verím, že podobné aktivity nebudú len zdrojom obživy niektorých „vyvolených“ a nebude platiť známe Hubbardovo: „chcel by som založiť nejaké náboženstvo – tam sú veľké peniaze.“ Dúfam, že činnosti misii budú mať pre život núdzných len pozitívny vplyv.

4.2 KULTÚRA OSADY

Ešte som sa ani len nedostal k paradigmatickému modelu (axiálnemu kódovaniu, ktoré priblížim v tejto kapitole), a vedel som, že citovanú Jakoubkovu typológiu „rómskej“ kultúry doplním. K tradičnej a národnej rómskej kultúre autor priradil i Lewisov koncept *culture of poverty* ako kultúru prímestských chudobných („rómskych“) štvrtí či osád. Tak ako samotný Lewis vníma rozdiely medzi samotnou chudobou a kultúrou chudoby, je potrebné osadu/kolóniu vnímať ako špecifický celok, v ktorom sú stratifikačne zahrnuté viaceré sociálne vrstvy a tie zďaleka všetky nevykazujú prvky *culture of poverty*. Z tohto pohľadu možno označiť za kultúru chudoby len tie lokality kolónie, v ktorej žijú tí najchudobnejší z najchudobnejších, ktorých „vlastní“ vnímajú ako „degešov“. Domnievam sa, že rozdelenie je potrebné doplniť o tento podstatný aspekt.

Kultúra osady je komplexný celok, ktorý sa vyznačuje vysokou mierou sociálnej stratifikácie, ktorá je však úzko vzájomne previazaná. Nie sú to len väzby rodinné (často nefunkčné, keďže v pomyselnej hierarchii rodín sa majetnejšie vrstvy a chudobnými nestýkajú) či lokálne – geograficky vymedzené (ide síce o segregované územia oddelené od obydli majority prírodnou či už i umelo vytvorenou prekážkou), ale ide tu o výrazný úžernický výmenný obchod. Nejde o žiadnu Malinowského *kula*, avšak táto vzájomná závislosť je zjavná a často je to jediná „pomocná“ ruka biednych, i keď druhej strane prináša nemalé zisky „podnikateľom“. Títo obyvatelia nakupujú malé množstvo potravín za veľmi vysoké ceny. Dlhodobá, priam chronická nezamestnanosť, nízky príjem, takmer žiadny majetok a úspory, absencia potravín, peňazí a materiálu potrebného pre život (najmä dreva) uzatvára komunitu trojnásobnou marginalizáciou. Žijú na východnom Slovensku s vysokou mierou nezamestnanosti, v segregovanej osade a sú na periférii jej života. Jedným z najhlavnejších

dôvodov tohto neželaného stavu je absolútna nemožnosť zamestnať sa. Problém nájsť si prácu však majú nielen „degeši“, ale i „stredná vrstva“. Akoby mimo stojace skupiny „Aleluja“ a „podnikatelia“ sa s nezamestnanosťou vyrovnávajú svojsky. Podnikavci úžerou a veriaci organizovaním bohoslužieb a získavaním prostriedkov na ich prípravu. Hendikep nekvalifikovanosti začína už školským systémom, ktorý má v obciach segregáčny charakter. Deti často dostatočne neovládajú slovenský jazyk, preto je škola pre nich stresujúcou zmenou:

„Tu je rómska škola, rómska škôlka a rómska škola a toto sa mi nepáči. Biele učiteľky sú, ale to naše deti ich musia učiť. Lebo naše deti sa ako vy majú rozprávať a nie po rómsky. Ale keby mali tam biele deti, po rómsky sa nerozprávajú. Ja beriem podľa seba. Ja som do škôlky nechodila, ja som išla do prvej triedy a som sa tam musela naučiť po slovensky. Lebo som sa musela naučiť! Bo tam boli biele deti. Ja som sa s nimi rozprávala, som sa musela naučiť.“

„Napríklad tá učiteľka príde za ňou, v škole, kde nereaguje na tú slovenčinu, už mu povedá po rómsky. Ale prečo mu má povedať po rómsky, povedz mu po slovensky do frasa. Nech sa naučí. Ja keby som bola asistentka, ja by som sa s nimi nerozprávala po rómsky, po slovensky. Tak musíš, tak musíš. A na to máš otca, matku, aby ťa naučili po slovensky. A škôlka to isté. Vedia, nehovorí básničky, to už vedia také maličké detičky, už vedia, prosím cikať, prosím kakat', dobrý deň, ahoj. Už vedia po slovensky. Ale naše deti? Stále rómsky, stále rómsky, stále rómsky. Tak dačo povie po rómsky, dačo povie po slovensky. No, čo sa s nimi budem vadiť?“

Skúsenosti sociálnych pracovníkov a aktivistov v komunitných centrách hovoria o náročnej motivácii končiacich žiakov základných škôl pre štúdium na strednej škole. Názory typu: „načo tam pôjdem, aj tak ma nevezmú do roboty“ alebo „nemám tam prečo ísť, bieli nemajú robotu, tak ja pôjdem?“ nie sú zriedkavosťou. Dokumentuje to i vyjadrenie jednej z matiek:

„Naši chlapci nechcú ísť do druhej školy, aby mali druhú školu. Chce mať normálne robotu, oženíť sa. My ich nútime, lebo teraz chcú všade papier.“ Generácia terajších päťdesiatničiek je poslednou, ktorá pracovala riadne v rámci plného pracovného pomeru. Uvedomujú si neľahkú situáciu svojich detí, preto sa ich snažia motivovať: *„Nemusíš mať na vysvedčení jednotku, môžeš mať aj trojku, to je výborná vec. Nech chodia do normálnej školy, nerozumiem tomu. Nech chodia do škôlky. A čo také matky jak Romové, nie! Každá matka si svoje decko učí. Môj syn išiel prvý deň do školy do Veľkej a prišiel taký sčernetý, tak ho zbili. Ucho mal sčerneté, bo ho kopli do ucha.“* Prechod z výlučne rómskej triedy na bežnú odbornú školu bohužiaľ prináša takéto situácie, ktoré prípadných záujemcov odradia. Nie je ľahké nájsť v osade stredoškoláka, ktorý žije v chudobných pomeroch. „Stredná“ či „podnikateľská“ vrstva „tlačí“ deti do školy. Ide aj o vec prestíže, ale i snahy rodičov o lepší život svojich potomkov. I tu však badať značné sklamanie a apatiu: *„My chceme robiť, ale vidíme aká je doba, že nemáme šancu. Veľa sú vyučené ... Máme murárov, tesárov a sedia doma.“*

„Rómovia“ v osadách chvália doby minulé. Predovšetkým preto, lebo mali možnosť pracovať: *„Predtým bolo lepšie, mali sme robotu, všetko. Keby chcem, aby som mohla dokončiť dom, no nemám. Bola som zamestnaná, mohla som si zobrať pôžičky. 103 eurá dostávam s manželom, no teraz mám 63 ešte za aktivačných. Pýtajú sa či ste Róm. Hovoriam, len bohužiaľ. Všetkých nás hádžu do jedného vreca. Ja už robím na aktivačnej šiesty rok. Bieli do roboty neberú. Môj muž má známosti, tak na mesiac dva ho zoberú. Inak nemáme šancu. Sú medzi nami aj takí, čo nechcú robiť. To je chyba, že nás berú všetkých rovnako. Teraz máme na aktivačných aj troch bielych. Voláš ideš, nepotrebuješ a ide biela ...“* Aktivačné práce sú nástrojom dočasným – určitým preklenutím dlhodobu nezamestnaných osvojiť si pracovné návyky a začleniť sa tak do riadneho pracovného procesu. Bohužiaľ, v súčasnosti je jedinou možnosťou „privyrobenia si“. „Rómovia“ si uvedomujú, že tento inštitút im nezabezpečí nárok na dôchodok, poistenie

a podobne: „Čo nám je z toho, že robíme tu na Obecný úrad? Čo máme z toho? Ani na dôchodok, bo nemáme na zmluvu.“

Dakedy, keď bolo, sa žilo lepšie než teraz. Teraz je tak, že ženy plačú, že nemajú (deťom) čo dať. Kto vám požičia? Kto? A teraz povedzte takému decku, že nemáte. Už aj Rómovia si vypijú, lebo nemôžu pozeráť na deti. Chytajú sa dajakej šance, ktorú dostanú. Keď dajaké auto zastavia, už chlapi utekajú...

Ak *** (terénny sociálny pracovník) robil (aktivačné práce), bol prekvapený, že mu prišli chlapi do roboty a boli šťastní, že tu robili. To je inakšie, keď robíte na zmluvu ... To je všade zabudované v počítačoch, máte na všetko právo. Vidíte koľko Rómov je doma, hodne, hodne.

A v zime? To je najhoršie v zime. Teraz je to lepšie, že sa chodí borovky a tak, že dačo donesem, ale v zime, keď nie je nič, strašné.“

Obyvatelia kolónie s chválou hovoria o minulosti. Frustrovaní priznávajú „čiernu prácu – fušky“, ktoré sú jednou z mála možností polepšiť si: „Každý vám povie, že sa zle žije. Lebo nemáme prácu, naši chlapi sú doma, môj manžel, ten nie je doma, tak ten robí na čierno. Ja keby som mala možnosť na čierno ísť robiť. Lebo to sa nedá vyžiť z tej dávky. My dostávame okolo 2900 korún, neviem ako na euro.“

„Z čoho my môžeme žiť? A teraz je všetko drahé. Ale potom rozprávajú, že my nechceme robiť. Chceme robiť, ale keby bola robota. Všetky už sme boli zamestnané. Sme robili vo Svite... 16 rokov sme mali a už sme museli robiť. To bolo šťastie.“

S nostalgiou myslia na Baťovo mesto Svit a jeho fabriky a možnosti práce v rekreačných či hotelových zariadeniach v Tatrách: „To sme robili vo Svite, 16, 17 sme mali a sme robili. Ráno vstávať o pol piatej sme museli. Ale som bola šťastná, že som robila. Výplatu som dostávala. My sme 16, 17 rokov mali...“

„Pracovala som v Tatrách, v Panoráme. Tam som mala byť. Bola to moja chyba, že som ho nekúpila. Mala som tam

trvalý pobyt a bývala som tam 23 rokov. Tam, kde bývali zamestnanci. Ja som tam robila trhačku (zaučiat študentov na praxi). Väčšinou som robila nočné.“

„Ja som robila na Hranovnickom plese, ale zmenil sa riaditeľ, a tak.. Chodíme na jamky (sadiť stromčeky), na borovky, nemôžeme sedieť so založenými rukami. Aspoň v lete si ideme privyrobiť. Sú medzi nami také, čo nechcú robiť, ale väčšina, čo chceme.“

Kategória práce je opäť odrazom našej doby. Ťažkosti pri hľadaní zamestnania na východnom Slovensku majú mnohí – absolventi s ukončenou strednou či vysokou školou, ženy v strednom veku a ľudia, ktorí dlhoročne pracovali v skrachovaných fabrikách. Akú šancu zamestnať sa má „rómske“ dieťa, ktoré chodilo do „rómskej“ vyrovnávacej triedy? V H*** sú prvé triedy ZŠ dve „vyrovnávacie“ a jedna „riadna“. Aká budúcnosť čaká týchto žiakov? Inštitút asistenta učiteľa je vhodným nástrojom integrácie v školskom prostredí, no jeden na všetko zďaleka nestačí:

*„Zastala som sa našich rómskych detí. Tri prvácke triedy máme rómske, z toho dve triedy sú špeciálne. Myslela som, že na druhý deň dostanem výpoveď. Akú dávame šancu tým deťom študovať ďalej? Ale naozaj je veľa takých detí, ktoré na to nemajú. Museli ste cítiť, keď ste boli tam hore, že nielen deti, ale aj tí dospelí majú poruchy. Keby tu prišla nová krv a naše dievčatá sa tak neplašili a išli aj z domu inde, nemuselo by to byť tak ako to je. Stále je to horšie a horšie. Nemôžeme nič lepšie čakať, najmä tie detičky, čo nám prídu z H***. Tam je tá jazyková bariéra obrovská. Učiteľky sa boja a ja som ich druhá mama. Ja ich to učím a musím im to aj preložiť. ... (o učiteľke) Ty musíš chápať mňa, ja viem, čo chcem. Tebe to nepovie, ale mne to povie. A ja to cítim, že to dieťa doba trpí, ja nemôžem byť na neho zlá. Ja ho budem musieť vychovávať ako svoje dieťa s láskou, lebo doma to nemá. A ak mňa si viac váži ako svoju mamu a kvôli mne chodí každý deň do školy, tak sa na mňa nehnevaj, buď rada, že máš plnú triedu. Tak rob to, čo ja a maj ich rada. ... Sú*

deti, ktoré v piatom, šiestom ročníku nevedia písať jednoducho preto, lebo učiteľ na nich nemá čas.“

Majorita si často neuvedomuje, že človek žijúci v ťažkých podmienkach musí vynaložiť oveľa viac úsilia, aby sa presadil. Naozaj platí viackrát opakované a tak ťažko väčšinovou spoločnosťou prijímané: *„Cigán, čo robí s gadžami musí byť stokrát lepší, lebo potom je len hlúpy Cigán.“*

Pozerám sa opäť do zrkadla našej spoločnosti. Sú v nej ľudia s ukončenou univerzitou, úspešní vo svojom odbore, umelecky nadaní a šikovní. Nie je ich veľa, ale sú. Rómovia majú špičkových hercov v divadle Romathan, spisovateľov, ktorí sú čítaní (Ľudovít Didí či Elena Lacková), Cigánskych diablov a známe osobnosti, ktoré si vážia: *„Ja som sa dozvedel o pánovi Adamovi a pani Adamovej. To je pán na rómsku otázku a ja si ho vážim ako rómsku osobnosť. Ostatní nepoznajú nič. Keď je človek v osade a v nej sa pohybuje je ťažko spoznať niekoho. Má svoje vlastné starosti a snaží sa riešiť svoje vlastné problémy.“* Ako slabne postavenie strednej vrstvy v majoritnej spoločnosti, na bedrách ktorej leží osud sociálneho štátu, tak sa do ťažkostí dostáva i „stredná vrstva kolónie“. S fenomén „pracujúcej chudoby“ sa stretávame stále častejšie: *„Nemáš ty svoje roky, neberem ťa. Dovidenia. Nepotrebujeme. Mame preplnený stav. Tak sa vyhovárali oni. Predtým si nerobil týždeň a už si bol v base. To nie je ako teraz, ak teraz. Že ako robíš alebo nerobíš, koruny dostávaš. Máš čo zobrať. Ale predtým? ... 500 korún som dostával. ... No po jeden rožok. Po jeden rožok som jedával. A pil som vodu. Keď som sa chcel najesť, dobre, vodu a nadrobiť. A tak som se musel najesť.“* Mnohí Slováci napriek tomu, že majú prácu musia uvažovať či kúpiť deťom jogurt každý deň, alebo len pár krát za mesiac. Stredná vrstva je vo všeobecnosti ohrozeným druhom. Je tu veľké riziko, že podlezie latku hranice chudoby. I medzi nami sa nájdu tí, ktorí zahŕňajú, špekľujú ako nerobiť a vyžiť. „Rómovia“ nepopierajú, že sa medzi nimi nájdu mnohí takí: *„Vstávajú niektorí aj o šiestej, vidím ich von. Dajú si kávu a čakajú, čo deň dá. Zo S*** sú šikovnejší, idú si aspoň*

*fušky hľadať. Ale niektorí bežne ako my, navaria, popratajú, idú do obchodu – nemôžem zas povedať, že nie. Je tam aj veľa lenivých, čo celý deň presedia, je bordel, ani nepopracujú a musíme nad nimi stáť. Sú leniví a je ich tam dosť. Najväčší problém je neporiadok v areáli. Prečo všetko vyhadzujú len von a je im ťažko do kontajnera dať. Toto neviem pochopiť, celé roky len smeti riešime. Pre nich je to jednoduchšie vysypať to z okna ako ísť von. Nové byty ničia preto, lebo veci chcú speňažiť, alebo preto, že ich tam je veľa. Ak dostanú nový byt, za tri – štyri roky tam oveľa viac ľudí pribudne. Buď sa tam niekto nasťahuje, alebo sa narodí deti. Alebo sa medzi sebou zoberú a už majú svoje rodiny. Keď sme pracovali v jednej lokalite bolo ich tam pôvodne okolo osemdesiat a teraz je ich stošesťdesiat. Chápeš? Každý rok sa tam narodí desať detí. Tam sú dve rodiny, ktoré sa berú medzi sebou M*** a P***. Ale sú tam aj ľudia, ktorí tam prišli zo Š***, H***, H***. 17-ročné už sú bežne matky.“*

*V meste je predsa len väčšia šanca zamestnať sa: „Je ozaj málo ľudí, ktorí nechcú robiť. Komu sa dá, tak robia na tých obecných. Niektorí sú riadne zamestnaní aj na zmluvu. Vo Whirpoole robia stále, každé tri mesiace im predlžujú zmluvy. Chodia aj po Čechách, uravím, snažia sa. Kto chce, tak sa snaží. Zo S*** nám v Brandtneri robili. Normálne som im požičala a chcela som vedieť, či mi vrátia a hneď mi vrátili. Sami mi doniesli. Máš aj takých, čo povedia: Budem robiť, keď bieli nemajú robotu? Za mesto môžem povedať, že tu chcú robiť. Cez projekt Whirpoolu sme zamestnali 36 ľudí. Normálne chodili do roboty, šak oni si vedľa fušku nájsť, chápeš? Z mesta si nenájdu a títo si nájdu a robia?“*

Práca je hlavným prostriedkom vymanenia sa z bludného kruhu chudoby. Je nepochybné, že „Rómovia“ akejkoľvek úrovne kultúry osady, majú štartovaciu čiaru na trhu práce postavenú oveľa ďalej. Laik by namietal: „Kto chce, robotu si nájde“ či „sú leniví, nechce sa im robiť“. Dieťa, ktoré sa narodí do chatrče tri krát dva metre a jeho rodičia sú druhou generáciou bez ukončenia základnej školy a bez práce, ťažko je

predpokladať, že bude v živote mať plnohodnotnú prácu. Je to chyba ich osobného zlyhania? S určitosťou by sme mohli súhlasiť v prípade, že každý na Slovensku, kto chce pracovať, aj pracovať môže. Ako by ste vysvetlili nezamestnanosť inžiniera, či sociálneho pracovníka s dvoma doktorátmi? Prečo celé generácie mojich rovesníkov žijú svoj život v anglickej továrni, nemeckej reštaurácii či opatrujú v Rakúsku? Ako je možné, že z priemyselných miest ostávajú len osudy amerického Detroitu?

Bývaš v chatrči a máš šesť rokov. Tvoja matka a otec majú dvadsaťtri. Máš troch mladších súrodencov a ďalší je na ceste. Rodičia chodili do obecnej školy v rómskej triedy pre „mentákov“ (i takého názvy počuť). Ich spolužiakmi boli rovesníci z kolónie. Ledva dokončili základnú školu a vzali sa. Neuvažovali o zamestnaní, veď ani ich rodičia nepracovali. Z útržkov rozprávania starých mám vedia, že niekedy sa mali lepšie. Nastupuješ do školy. Gadžovská učiteľka so psychologičkou sa ťa pýtajú na farby umiestnené na obrázku. Nevieš, hanblivo skloníš zrak, potiahneš sviečku a máš šťastie – asistentka je „Rómka“ z osady a povzbudí Ťa. Nastupuješ do „špeciálnej“ triedy. Nie pre matematikov či jazykovo zdatných. Špeciálna je tým, že možno v šiestej triede budeš vedieť ako tak čítať. Doma nemáte vodu, ani elektrinu. Vieš, že v zime je to drsné. Dnes si nejedol a cítiš sa mdlý a privádza Ťa to do zúrivosti. Rastieš, kradneš drevo, aby ste prežili. Kradneš jedlo, aby si sa nasýtil. Prichádzaš do komunitného centra. Dilino gadžo sa Ťi venuje a chce, aby si išiel na strednú školu. Je to tvoj prvý dlhý rozhovor s gadžom. Tešíš sa, robíš si úlohy a za odmenu máš ísť do akého si kina. Zlepšuješ sa a tešíš sa do mesta. Zatiaľ si tam bol len na úrade práce a u doktorky. No a samozrejme si hľadal poklady v kontajneri. Prvý krát vchádzaš do nákupného centra. Ideš na 3D rozprávku. Nasadia Ťi akési okuliare a ty sa necítiš dobre. Čo to je, čo mi idú robiť? V panike odchádzaš z kina a gadžo sa čuduje, že prečo. Rastieš a jediné miesto, kde sa cítiš dobre je rodná chatrč a kolónia. Vieš, že jediným zdrojom tvojich rodičov sú dávky. Dospievaš a zakladáš si živnosť v odbore „sociálne závislého“.

Milý priateľu, nečudujem sa Ti. Neodsudzujem Ťa, pretože ako si ty nevieš predstaviť 3D film, či sprchovací kút s masážnym programom, ja si len ťažko predstavím tvoj trojrozmerný životný osud.

Piješ kávu a fajčíš tabak, ktorý Ti dal podnikateľ a vychutnávaš si pocit blaženosti. Netrápiš sa tým, že dávka už nie je v tvojich rukách, ani viaceré pôžičky, ktoré Ti núkali pekní mladíci v oblekoch. Banuješ len za televízorom, ktorý si hneď po podpise zmluvy odniesol do záložne. Pôžičky, pôžičky, pôžičky – metla osady:

„Požičiavame, 18, 19, 21. už peniaze nemáme. Že si požičiame, dostaneme dávku, vrátíme a už nemáme. Požičiavajú, čo sú podnikatelia, že majú vyšší príjem. Alebo svokor, čo dostáva dôchodok. Že mi 19 požičia, či 18 a ja mu vrátim.“

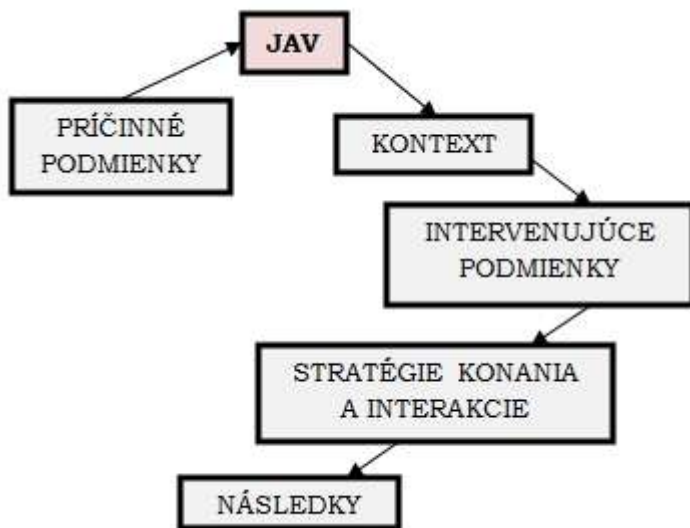
*„Ponúkajú nám pôžičky P***, chodia až k nám do domu. A keď neplatia, tak tiež prídu až do domu. Tak tým mladým dávajú, lebo majú ten príspevok. Chodia aj poisťky, potom aj tote chodia, čo internet. (smiech – je nezvyčajné mať v chatrči internet). Mne stačí Jednotka a Markíza. Asi som platila peniaze za toto? Zbytočné to je. Už by som si toto nedala. Jediná je tu zábava televízor, alebo keď niekto oslavuje. Z internetu sa dieťa všetko zlé naučí.“*

„Radosť majú, keď dostanú dávky a starosti sú rovnaké každý deň dokola. Mnohí ešte splácajú mladomanželské pôžičky z totality. Samé exekúcie a z toho sú trošku nešťastní. Staršia pani mi plakala, že sa z toho ani nedá vymotať. Nie každému sa dá pomôcť. 99% stresu majú z tých pôžičiek. Snažia sa žiť normálne, život ich tak trošku bije, no žiť musia ďalej. Snažím sa im pomôcť so splátkovým kalendárom, alebo so znížením splátok.“

Neustále si v bludnom kruhu *kultúry osady* – pôžičky, drevo, káva, cigarety, hladné deti, lepenky ...

Axiálne kódovanie – paradigmatický model

Po terénnom zbere dát som sa často zaoberal otázkou, ako správne zväčša etnografický materiál správne kvalitatívne vyhodnotiť. Jasný, zrozumiteľný model ponúka *Grounded Theory* v axiálnom kódovaní a tzv. paradigmatickom modeli. Jeho cieľom je uviesť kategórie do vzťahov. Vzorec je obsahuje viaceré časti a možno ho uviesť nasledovným spôsobom:

Obrázok 22 Paradigmatický model

Otvorené kódovanie údaje rozdeľuje a umožňuje určiť niektoré kategórie, ich vlastnosti a umiestnenie na dimenzionálnych škálach. Axiálne kódovanie tieto údaje opäť novým spôsobom skladá dohromady vytváraním spojenia medzi kategóriou a jej subkategóriami. V axiálnom kódovaní sa sústreďujeme na bližšie určenie kategórie (javu) pomocou podmienok, ktoré ju zapríčiňujú, *kontextu* (jeho konkrétneho súboru vlastností), v ktorom je zasadený, *stratégiou* konania a interakcie, pomocou ktorých je zvládaný, ovládaný, vykonávaný, a *následkov* týchto stratégií. Napriek tomu, že

otvorené a axiálne kódovanie sú odlišné analytické postupy, výskumník sa pri reálnej analýze neustále pohybuje medzi oboma typmi kódovania (Strauss, Corbin, 1999) .

JAV – ústredná myšlienka, udalosť, dianie, prípad, na ktorý sa zameriava súbor zvládajúcich alebo ovládajúcich konaní alebo interakcií, alebo ku ktorému má tento súbor konania nejaký vzťah. Jav identifikujeme kladením otázok typu: Čoho sa údaje týkajú? O čom je vlastne toto konanie alebo interakcia?

PRÍČINNÉ PODMIENKY – udalosti alebo prípady, ktoré vedú k výskytu alebo vzniku javu. Na príčinné podmienky sa niekedy vzťahujú slová ako: „keď“, „zatiaľ čo“, „od tej doby“, „pretože“, „kvôli“ alebo „následkom“.

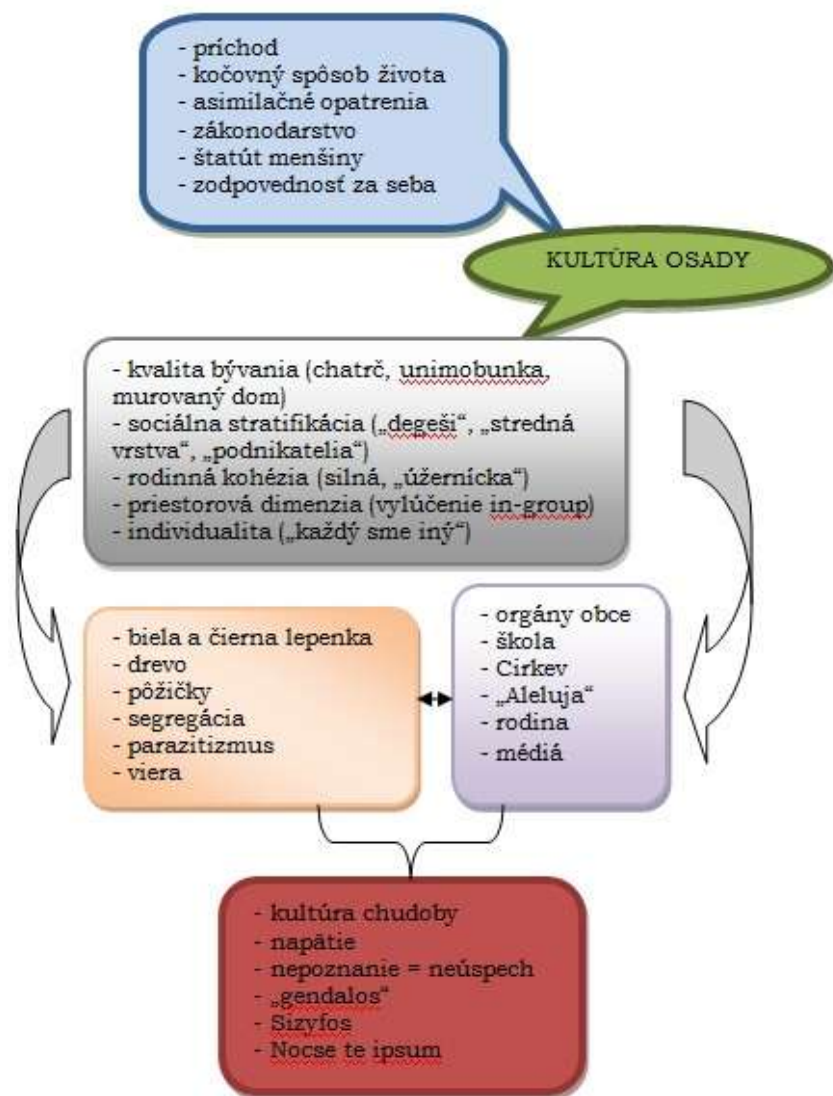
KONTEXT – konkrétny súbor vlastností, ktoré javu náležia, t. j. umiestnenie udalostí alebo prípadov tohto javu na dimenzionálnych škálach.

INTERVENUJÚCE PODMIENKY – sú široké a všeobecné podmienky, ktoré ovplyvňujú stratégie konania alebo interakcie. Tieto podmienky zahŕňajú čas, priestor, kultúru, ekonomický status, stav techniky, zamestnanie, históriu a individuálnu biografiiu.

STRATÉGIE KONANIA ALEBO INTERAKCIE – ukotvená teória je *metóda budovania teórie orientovaná na konanie a interakciu*. Či sú predmetom štúdia jednotlivci, skupiny alebo kolektívy, vždy tu jestvuje konanie alebo interakcia zameraná na zvládanie, ovládanie, vykonávanie alebo reagovanie na nejaký jav tak, ako sa vyskytuje v určitom kontexte alebo v konkrétnom súbore percipovaných podmienok. Interakčná zložka sa vzťahuje na JA (self) i na ostatnú interakciu.

NÁSLEDKY – konanie alebo interakcie reagujúce na jav alebo zvládajúce jav má určité *výsledky* alebo *následky*. Tieto následky sa nedajú vždy predpovedať, nemôžu vždy byť zamýšľané. I keď nedôjde ku konaniu alebo interakcii (alebo dôjde k zlyhaniu), má to nejaké výsledky alebo *následky*.

Na základe menovaných kritérií prezentujem nasledovný paradigmatický model:

Obrázok 23 Kultúra osady – paradigmatický model

Axiálne kódovanie je proces uvedenia subkategórií do vzťahu k nejakej kategórii. Je to induktívno-deduktívny proces, ktorý prebieha rovnako ako pri otvorenom kódovaní prostredníctvom porovnávania a kladenia otázok. Avšak pri axiálnom kódovaní je použitie týchto postupov zamerané na rozvinutie kategórií v rámci paradigmatického modelu.

Po samotnom vytvorení pojmov a ich následnom usporiadaní do vzájomných vzťahov proces analýzy končí. Ak vám vo vyhodnotení dát a vo vašej práci ide len o vystihnúť podstatných prvkov – pojmov, ich premenu na kategórie usporiadaných do vzájomných interakcií, môžete vašu prácu úspešne ukončiť. Po pozornom preštudovaní prezentovaného modelu sa však natíska viacero nedopovedaných otázok a jeho samotné objasnenie. Paradigmatický model je nevyhnutným skeletom ukotvenej teórie. Tvorí základ záverečného kódovacieho postupu, tzv. selektívneho kódovania, ktoré priblížim v nasledujúcej kapitole (Strauss, Corbin, 1990).

Obrázok 24 Svätý za dedinou

4.3 (NE)VINNÍ A DILINO GADŽO

Záverečná časť vyhodnotenia výskumného procesu a analýzy údajov je integráciou pojmov, kategórií premietnutých do prezentovaného paradigmatického modelu (obr. 23). Integrácia sa príliš nelíši od axiálneho kódovania. Realizuje sa však na vyššej – abstraktnejšej úrovni analýzy formou príbehu.

Tento cieľ je možné dosiahnuť pomocou niekoľkých krokov (Strauss, Corbin, In Ježek, 1999):

- prvý krok: vysvetlenie kostry príbehu
- druhý krok: uvedenie pomocných kategórií do vzťahov k centrálnej kategórii (*kultúra osady*)
- v treťom kroku sú kategórie vzájomne vzťahované na dimenzionálnej úrovni
- štvrtý krok: vzťahy sú overované podľa údajov
- v záverečnom kroku doplníme kategórie, ktoré je potrebné ďalej upresniť alebo ďalej rozvinúť.

Úlohou analytika je všetky čriepky usporiadať a nenakladať s jedným pozorovaním či rozhovorom ako s jedinou entitou. Pamätám si rady Straussa a Corbinovej, že analyzujem prípady, udalosti, situácie a nie rozhovory, pozorovania a pod. ako také. I podľa ich názoru je integrácia výsledkov interpretácie získaných počas výskumu možno najnáročnejšou fázou *Grounded Theory*. I skúsení bádatelia s ňou majú ťažkosti. Postupy „zakotvenej teórie“ im však s integráciou podstatne pomáhajú.

Obsahom tejto kapitoly bude „skladanie črepín či puzzle“ do vybudovania teórie. Pôjde o induktívno-deduktívny proces spájania pojmov v kategórie, ich analýzu v rámci jednotlivých dimenzií a vzťahovanie k centrálnej kategórii.

Kostru príbehu bude tvoriť prierez históriou Rómov, ich postavením, životom od prvej zmienky o Rómoch na Slovensku až po súčasný obraz *kultúry osady*. „Skelet“ bude ukotvený v realite, opierajúci sa situácie, udalosti a konkrétne prípady s využitím všetkých kategórií a subkategórií, predstavených v paradigmatickom modeli. Bude vnímaný v mužskom rode, pevne verím, že mi to príslušníčky nežnejšieho pohlavia odpustia.

Píše sa rok 1322 a tvoja história na území Slovenska sa začína písať. Potuluješ sa po krajine a hľadáš svoje útočisko, miesto, kde by si mohol žiť. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch Tvoju skupinu vníma ako túlajúcu sa po okolitých lesoch. Tebe podobní sú videní aj na Zemplíne o polstoročie neskôr. Ide o obdobie, v ktorom si v Európe už bohato usadený – so zmienkami o tvojom pobyte sa akoby roztrhlo vrece – si videný na ostrove Kréta, v srbskej Prizreni, v chorvátskom Dubrovniku, pri bulharskom kláštore či Rumunsku a Valašsku.

Obrázok 25 Michelangelo Merisi da Caravaggio Gypsy „Felicitá zingara“(zdroj:[http://en.wikipedia.org/wiki/The_Fortune_Teller_\(Caravaggio\)](http://en.wikipedia.org/wiki/The_Fortune_Teller_(Caravaggio))) (30-07-2013)

Počiatkom pätnásteho storočia sa usadzuješ vo francúzskom Colmar, belgických Antverpách, holandskom Deventeri, talianskom Ríme či Bologni. Chodíš po svojej *baro drom* (veľká, dlhá cesta, pozn. autora), živiš sa spevom, tancom, príležitostnou kováčskou prácou, tvoja žena veští a vykladá z kariet. Si prijímaný a nezatracovaný.

Na území dnešného Slovenska Ťa dokonca chránia *glejty* (ochranné listiny vydané panovníkom) kráľa Žigmunda (1417). Európa druhej polovice pätnásteho storočia pre Teba však nie je prívetivá. Tvoja prezentácia viery a „večnej“ púte je prijímaná s čoraz väčšou nevôľou. Vo švajčiarskom Lucerne sa prijímajú prvé protirómske zákony. Štefan Veľký transportuje 17,000 Rómov do Moldavska na otrocké práce (1471)³³.

Paradoxov v tvojom živote je viacero. Jedným z nich je nástup humanizmu a koniec stredoveku koncom pätnásteho a začiatkom šestnásteho storočia. Viac ľudskosti do Tvojho vzťahu s pôvodným obyvateľstvom to však neprinieslo. Kráľ Maximilián I. Ťa v augsburskom ríšskom sneme vyhlasuje za zradcu kresťanských krajín a obviňuje Ťa z čarodejníctva, unášania malých detí a zbojstva. To ešte netušíš, že o viac ako 450 rokov budeš v Nemecku pod drobnohľadom hlásateľov árijskej rasy.

Počiatkom šestnásteho storočia doraziš do Ruska a škandinávskych krajín. Na dlhší čas nie si vítaný ani v Prahe, ktorá Ti povoľuje usadiť sa v meste len na krátku dobu (1523). Na Ostrovoch to nie je o nič lepšie. Kráľ známy svojimi štátymi manželkami Ti na pohode nepridal. Henrich VIII zakazuje transport Rómov do Anglicka. Výška pokuty pre majiteľa lode alebo kapitána je 40 libier. Rómski cestujúci sú trestaní obesením.

³³ Bližší výklad dejín Rómov, z ktorého čerpám pri historickom priereze môžete nájsť: KOZUBÍK, M. 2011. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny*. – *História (1.časť)*. 2011. Praha: Hnutí R. ISBN 978-80-86798-12-7.

Druhá polovica šesnásteho storočia prináša ešte nepriaznivejšie zmeny. Negatívne protirómske zákony sú prijímané v Čechách, Litve (1549, 1557) a ďalších európskych krajinách. Španielska legislatíva Ti zakazuje cestovať v skupinách väčších ako dve osoby. *Cigánske* (Gitanos – pozn. prekl.) „šaty a odevy“ sú zakázané. Trestom za nosenie cigánskeho oblečenia a cestovanie v skupinách presahujúcich dve osoby môže byť až osemnásť rokov galeji pre osoby staršie ako štrnásť rokov. Táto legislatíva sa neskôr mení tak, že všetkým nomádom hrozí trest smrti a galeje sú vyhradené pre usadených Cigánov (1560).

O dvesto rokov sa k lepšiemu Tvoj život nemení. Pôvodné obyvateľstvo Ťa chce zmeniť – máš sa usadiť a prijať život majority v zväčša kresťanských krajinách. Asimilačnými silami si tlačенý i na území Uhorska. V decembri uhorská cisárovná Mária Terézia nariaďuje, aby boli v prešporskom palatináte a Fahlendorfe deti staršie ako 5 rokov odobraté svojim rodičom. Sú prevázané do vzdialených dedín a pridelené sedliakom, ktorí na účely ich výchovy poberajú 12 – 18 florénov ročne. Väčšina z týchto detí uteká naspäť k svojim rodinám, ktoré sa ukrývajú v horách alebo strácajú na širých pláňach. Mária Terézia Ti nariaďuje, že sa nemáš volať „Cigán“. Cisárovná nahradila otvorenú represiu asimilačnými pokusmi, resp. toleranciou určitých rómskych rodín či skôr rodov výmenou za mnoho obmedzení. Stávaš sa tzv. regulovaným *Cigánom* dostávaš povolenia k pobytu, avšak všade Ťa kontrolujú. Voláš sa „novosedliak“ (Neubauer) či „novomaďar“ (Új-Magyar).³⁴ Prístup Márie Terézie a Jozefa II. však bez akýchkoľvek pochybností znamená v tvojom živote historický zlom, pretože po mnohých storočiach sa s Tebou začína počítať ako so skutočným obyvateľom daného územia. Ide síce o absolútnu a drsnú

³⁴ Informácie o živote Rómov počas vlády osvietenských panovníkov čerpám z: TKÁČOVÁ, A.: *Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik 1. ČSR*. In: VAŠEČKA, M. et al.: *Čačipen pal o Roma*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. s.31-32. ISBN 80-88935-41-5.

asimilačnú politiku, tá Ti však zachraňuje holý život, keďže v Nemecku je tzv. *Heidenjachten*, alebo „lov na pohanov“ obľúbeným športom.

V roku 1729 sa rodí Samuel Augustini ab Hortis a je prvým *gadžom*, ktorý píše o Tvojom živote. Narodil sa vo Veľkej Lomnici, v ktorej je roku 2013 veľká osada, často obľúbená u senzáciechtivých médií. Jeho spočiatku nepovšimnuté dielo je z pohľadu *tradičnej rómskej kultúry* východoslovenských Rómov neprekonané. Píše nehanlivo, nepovýšenecky, dobovo približuje tvoj život. V Holandsku Rómovia nemajú také šťastie ako Ty. Richard Liebich vo svojej knihe o Rómoch vo vzťahu k nim pomenovanie „život nehodný existencie“, ktoré sa neskôr v nacistickom Nemecku používa ako rasová kategória pre Rómov. Na území Slovenska si síce „Novosedlák“, no z ostatných si vyhánaný a deportovaný. Ríšsky kancelár Otto von Bismarck rozosiela v krajine list datovaný na 18. novembra 1870, v ktorom požaduje „úplný zákaz prechodu zahraničných Cigánov cez nemecké hranice“; budú „najkratšou cestou odtransportovaní do krajiny, z ktorej prišli“. Taktiež vyhlasuje, že by mali Rómovia v Nemecku dokladmi preukázať svoje štátne občianstvo. Tomu, kto tak neurobí, nebude vydaný cestovný pas. Paralela so súčasným stavom vo Francúzsku?

V roku 1918 vzniká prvá Československá republika a nezabúda ani na Teba. 14. júla 1927 prijíma *Zákon č. 117/1927 Zb. z. a n. o potulných Cigánoch*. Zákon definoval pojem „potulný Cigán“. Dáva Ti za povinnosť dostaviť sa na vyzvanie k súpisu, umožňuje úradom rôznymi spôsobmi preveriť si tvoju totožnosť, zaviedol Ti cigánsku legitimáciu (pre osoby staršie ako 14 rokov). Vymedzuje Ti podmienky kočovania a používania kočovníckeho listu. Zakazuje Ti používanie zbraní, kočovanie v skupinách presahujúcich rodinu. Môžeš táboriť len na miestach, ktoré Ti určil starosta obce. Nevieš, že

o osemdesiat rokov Ťa budú chcieť vyhnaf i odtiaľ. Zakazuje sa pobyt zahraničným Rómom v Československej republike.³⁵

Si smutný, obmedzovaný si na každom kroku, no to ešte netušíš čo prinesú svetové vojny. V roku 1919 bolo na území Spiša zo 157 967 obyvateľov približne 6 058 Rómov. Celkovú situáciu v Československu zachytila evidencia domovskej príslušnosti, ktorá bola vykonaná v Čechách koncom roku 1922 a v ostatných oblastiach v roku 1924. V Čechách bolo evidovaných 579 osôb, na Morave a Sliezku 2 139 osôb, na Slovensku 53 274 a na Podkarpatskej Rusi 94 osôb. Z daných údajov môžeme konštatovať, že v 20. a 30. rokoch žilo na Spiši 11,4% rómskeho obyvateľstva Slovenska. Na území Tatier však už nechceš byť videný.³⁶

Svedectvo (netýka sa len Slovenska³⁷) vydáva zachovaná evidenčná kniha väzňov, z ktorej sa dozvedáme, že v Auschwitzi bolo zaevidovaných 10 094 mužov a 10 829 žien rómskeho pôvodu, spomedzi ktorých patrilo podľa príslušnosti 63,8% do Ríše, 22% do Protektorátu Čechy a Morava, 6,4% do okupovaného Poľska a 3,7% do iných krajín, najmä Francúzska, Holandska a Belgicka, menší počet do Chorvátska, ZSSR, Maďarska, Nórska a Španielska, kým 4,1% väzňov bolo bez štátnej príslušnosti. Takmer všetkých Rómov z Estónska, Lotyšska a Litvy zavraždili na mieste ich pobytu, vyvraždení boli takmer všetci Rómovia z Chorvátska a Srbska, v Rumunsku bolo obeťami 36 000 Rómov, z 31 000 maďarských Rómov (deportovaných do Ríše) sa vrátilo len asi 3000 a z 36 000 Rómov v Nemecku (v roku 1939) prežilo 5000 Rómov. Podobne

³⁵ KOLLÁROVÁ, Z. 1992. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In MANN, A. B. (ed.). *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. 207 s. ISBN 80-900486-2-3.

³⁶ KOLLÁROVÁ, Z. 1992. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In MANN, A. B. (ed.). *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. 63 s. ISBN 80-900486-2-3.

³⁷ Vo vojnovom období na území fungovali tzv. pracovné útvary. Počet mŕtvych bol nízky (Pri výstavbe trate v Hanušovciach, kde bolo najväčšie nasadenie Rómov – v počte viac ako 1350; zomrelo 11 robotníkov.).

tvrdé postihy a opatrenia boli použité aj v Holandsku, Belgicku, Luxembursku a Rusku.³⁸

Po vojne sa ocitáš vo vojne zdecimovanom svete. Veríš v zmenu. Dúfaš v lepšiu životosť, v pokojnú existenciu. Kočuješ – krajinu brázdí Tvoj povoz, ktorý smeruje na ďalšie miesto, ktoré Ti určia. Opäť sa dostávaš do pozornosti vládnych orgánov. Prekáža im tvoja migrácia krajinou. Zákon číslo 74/1958 Z. z. uložil na jednej strane národným výborom povinnosť poskytnúť pomoc kočovným osobám pri prechode k usadlému spôsobu života a Tebe pod hrozbou trestu zakazoval zotrvať pri kočovnom spôsobe života. Výkon zákona nespĺňal svoj účel, preto sa štátna moc v roku 1965 rozhodla použiť ešte násilnejšie metódy a formy pôsobenia na Teba a tvojich blízkych. Prostredníctvom koncepcie rozptylu a odsunu z miest, kde sa nachádzaš. Tieto postupy zákonne upravovalo uznesenie vlády číslo 502/1965 Z. z. z 13. októbra 1965, v zmysle ktorého sa vytvoril Vládny výbor pre otázky cigánskych obyvateľov, ktorá mala zabezpečovať praktickú aplikáciu prijatých koncepcií riešenia rómskej problematiky. Ťažkosti tým nevyriešili. Napriek čiastočným a sporným úspechom (podľa nich) v riešení rómskej problematiky dochádzalo k častejšiemu a zreteľnejšiemu vyostrovaniu rozporov. Rástol sociálny dištanc medzi Tebou a majoritným obyvateľstvom.³⁹

Šesťdesiate roky sú charakteristické zmenou spoločenskej klímy. Od ich začiatku sa v krajských a okresných komisiách podieľali na riešení rómskej problematiky aj aktivisti Tvojho pôvodu, ktorí sa čoraz viac angažovali v otázkach vlastného etnika. Založili ste Zväz Rómov v Českej i Slovenskej republike (1969). V organizácii pracovalo množstvo významných

³⁸ KORIM, V. 2006. *Dejiny Rómov*. Banská Bystrica: UMB, 2006. 118 s. ISBN 80-8083-226-9.

³⁹ JUROVÁ, A. 2002. *História Rómov*. In: VAŠEČKA, Michal et al.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná spáva o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 914 s. ISBN 80-88935-41-5.

rómskych osobností, napr. Ing. M. Holomek, učiteľ A. Daniel, historik Bartolomej Daniel, JUDr. Tomáš Holomek – prvý rómsky právnik, na Slovensku napr. MUDr. Ján Cibula, Anton Facuna, Antoním Pompa a ďalší. Prvým rómskym nacionalistom (monitorovala ho ŠtB) bol Zikmund Vágai z Ostravy. Po vzniku Zväzu bol vysokým funkcionárom.

Tak ako nádeje pre lepšiu budúcnosť v Československu schladili hlavne „spriatelených krajín“, i práca Tvojich priateľov skončila skôr akoby začala. V roku 1972 prišli Rómovia s požiadavkou priznania statusu národnosti, o rok neskôr bol Zväz Rómov rozpustený. Komunistická politika sa sústreďuje opäť na skrytú alebo otvorenú asimiláciu. Má tendenciu zakazovať Ti hovoriť rómsky, mieni rozbiť tradičné rómske komunity, násilne vysídľuje, prevychováva tvoje deti vo výchovných ústavoch. Dôsledkom tohto prístupu bola strata identity, hanba z inakosti niektorých Tvojich priateľov.

Po takmer sedemsto rokoch Ti začína svitať na lepšie časy. Slovenská vláda v apríli 1991 prijíma Zásady vládnej politiky k Rómom, kde potvrdila akceptovanie Rómov ako národnostnej menšiny. V roku 2008 bol na Slovensku oficiálne ukončený proces štandardizácie Tvojho jazyka. Jej podpísaním sa uznala východoslovenská podoba rómčiny ako základ spisovného rómskeho jazyka. Cieľom o. i. bolo aj vydanie učebníc rómskeho jazyka či špeciálnych učebníc pre jednotlivé predmety potrebné k budovaniu rómskeho národnostného školstva. S nostalgiou spomínaš na obdobie, keď spolu s Tebou do školy chodili aj *gadžovia*, Tvoje deti už navštevujú *vyrovňavacie* triedy. Aktuálne „letí“ *rómska reforma*. Nesleduješ ju, máš iné starosti, predovšetkým ako užiť rodinu. Piliere reformy sú prijímané s rozporom, očami aktivistov, ktorí ich považujú za príliš represívne.

Je rok 2013 a si „podnikateľ“. Práve si dokončil fasádu nového domu stojaceho neďaleko *degešov*. V živote si nebol sotva tridsať metrov od tvojho domu v ich časti. Dokonca ani Tvoja matka. Čuduješ sa, prečo *gadžovia* robia výskum s nimi

a nie s Tebou. V dome máš novú umývačku riadu, ktorú si zaplatil hravo. Veľa *degešov* nezvláda platiť pôžičky a preto chodia za Tebou. O úžere sa začalo hovoriť a boli kvôli tomu v kolónii policajti. Dostal si strach a musel si vymyslieť iný systém. Teraz sa Ti darí ešte lepšie, pretože v Poľsku nakupuješ lacné potraviny po záruke a máš už viaceré kontakty. Peniaze sa len tak sypú a Ty si nemal problém vyplatiť nové fáro v hotovosti a vysypať v autoservise peniaze z igelitovej tašky. S bielymi lepenkami si problém nikdy nemal. Vždy Teba a Tvoju rodinu považovali za dobrú a často sa o vás vyjadrovali: „keby takí Rómovia boli všetci“.

Obrázok 26 Novostavby

Práve si sa zobudil, je päť hodín a Tvoja manželka ešte spí, rovnako tak Tvoje deti. Je rok 2013 a už rok pracuješ ako asistent učiteľa. Gadžo by povedal, že patríš do strednej vrstvy. Túžiš žiť pokojne, tak aby Tvoje deti boli spokojné. Minulý rok si sa potešil, keď si získal prácu. Je to však ťažké, musíš sa snažiť oveľa viac ako *gadžo*, aby si nezostal len hlúpy Cigánom. Do školy prichádzaš s upratovačkami a sníváš o vysokej škole. Ako by to bolo byť učiteľom? Pýtaš sa sám seba. Vo svojom vnútri

cítiš, že nie si o nič menej šikovný ako pomaly sedemdesiatročné vyhorené učiteľky. Deti začínajú pomaly prichádzať. Všetky poznáš, niektoré Ťa zdravia, iné nie. No všetky sú „Tvoje“. Staráš sa o ne, akoby boli Tvoje vlastné. Hneváš sa na ich rodičov, vieš, že deti sú výsledkom len ich brucha a nie lásky. Sám potajomky večer, keď žena s deťmi zaspí, pripravuješ pár desiat. Hneď vieš, komu ich dáš. O Del (Boh, pozn. autora), prečo ich nemôžem dať všetkým? V čase obeda Ťa jilo (srdce, pozn. autora) bolí naviac. Deti sú také hladné, že sa obárajú polievkou. Vidíš akú agresivitu môže vyvolávať hlad. Sám si to neraz zažil. Veď nakoniec všetci teraz žijúci v kolónii majú spoločných predkov, ktorí žili na mieste chudobných z najchudobnejších. Na porade sa Ťa stráňa. Cítiš sa podradne. Tvoj pocit vrcholí, keď Ťa nepozvú na oslavu deviatakov, ktorých si tak úspešne trénoval vo futbale. Satisfakciou Ti je dodatočná pozvánka, ktorú Ti dávajú samotní žiaci. Čakáš prijímacie pohovory na univerzitu. Neprijali Ťa. Chýbal Ti jeden bod. Potvrďuje sa Ti: Cigán musí byť dvakrát lepší ako gadžo. Nefajčíš, nepiješ a svoje deti vedieš k viere. Silu Ti dodáva pastor. Je to jediné miesto, kde sa bielymi lepenkami cítiš na jednej lodi. Snívaš o krásnej budúcnosti detí, no vieš, že to nebudú mať ľahké. Si rád, že nie si v osídlach pôžičiek a že si nikdy nemusel ísť za podnikateľom. Zabudol si kúpiť od horára lístky na drevo, musíš tak urobiť hneď zajtra. Zima sa blíži ...

Obrázok 27 Blízko a predsa tak ďaleko

Precitol si na chlad, no nevieš či je deň alebo noc. Chatrč či skôr smetiskový zlepenec nemá okná. Žiješ sám so svojou matkou. Tá nespí, takže je asi deň. A už vieš! Išla predsa do mesta na úrad. Už týždeň si nefajčil, nemá žiadny tabak. Bez kávy je to tiež veľmi ťažké. U podnikateľa sa neukážeš. Včera si ho stretol a upozornil Ťa, že nemá peniaze za posledný nerovný barter. Je zima, až Ti praská v kostiach. Nezostáva Ti nič iné, len ísť na drevo. Minule si mal šťastie, nechtyli Ťa. Dnes sa Ti nechce, no núti Ťa živočíšny pud sebazáchovy. Nevieš aký je rok a kto je to prezident. V škole si skončil v siestej triede. Škola je nová, z peňazí Únie. Bol si céčkar, najhorší z najhorších. Máš pätnásť a pozeráš po viacerých „degeškách“ zo susedstva. Podnikateľove dcéry o Teba ani nezakopnú, pritom aký je len dobrý. Ak by si ho nemal, bol by s Tebou už amen. Lepenky Ti nikdy nepomohli. Ani do krčmy v deň dávky nesmieš. Si frustrovaný, smutný, no musíš bojovať. Už aby si mal to decko, aby si mal konečne peniaze len pre seba. Si vynaliezavý, rozbil si verandu a zakúril si ňou, dnes nemusíš ísť kradnúť. Ešte do záveja na potrebu ...

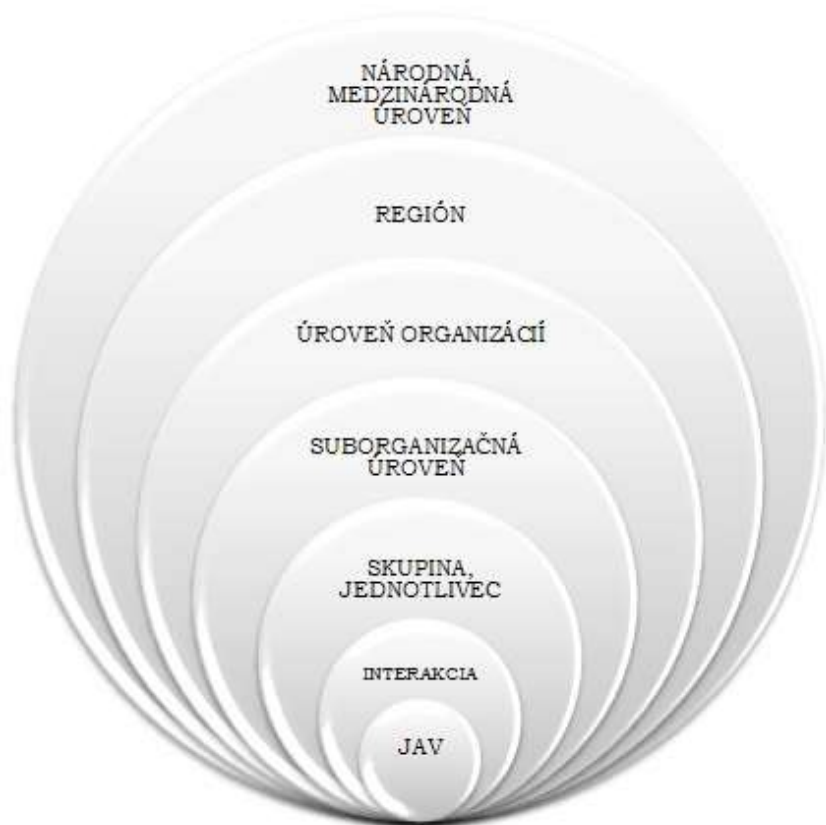
Obrázok 28 Život v tmách

Tri prezentované príklady: „podnikateľ“ (úžerník), asistent učiteľa reprezentujúci strednú vrstvu a „degeš“ (najchudobnejší z najchudobnejších) sú príbehmi prezentujúcimi jednotlivé kategórie na dimenzionálnych úrovniach. Odpoveď na základnú výskumnú otázku: „Vychádzajú negatívne sociálno-patologické javy, frustrácia, apatia, zneužívanie sociálneho systému a pod. z etnicity/rómskej kultúry (teda Rómovia sa ocitajú v nezávidenej situácii vlastnou vinou) alebo sú menované negatíva dôsledkom chudoby/Lewisovho konceptu? Odpoveď je jednoznačná: všetky základné menované znaky *culture of poverty* Portoričanov v New Yorku či Portoriku sú badateľné u trojnásobne marginalizovaných „Rómov“ v osadách. Sú typické pre všetky slumové spoločenstvá vôbec a dávajú za pravdu Lewisovým záverom z výskumu prezentovaných v roku 1966.

Využil som idiografický prístup vo vedeckom skúmaní, t. z., že dané výsledky nemožno zovšeobecniť pre celú územie krajiny. V slovenských podmienkach sa stretávame s dvomi etnickými skupinami s tzv. Rumugrami (východné Slovensko) a Valašskými (olašskými) Rómami (prevažne juh a západ Slovenska). Samotná stratifikácia kolónie je tak silno heterogénna, že i jednotlivé prístupy sociálnych pracovníkov, úradníkov či štátu musia byť šité na mieru a nemožno preto konať od stola – jednotným modelom. Nehovoriac o Valašských Rómoch, ktorí hovoria odlišným jazykom, platia u nich neporovnateľne odlišné pravidlá komunity, prezentujú sa odlišným obliekaním (dlhé sukne, zlato a pod.) a podľa môjho názoru tu badať rozdiely i v antropologickom type (postava, farba pokožky či predovšetkým črty tváre). Bolo by preto veľkou chybou mnou prezentovaných výstupov, keby vyvodzovali závery „lepenkovo“ – čiernobielo a všeobecne.

Na druhej strane si však dovoľím tvrdiť, že v rámci východoslovenských kolónií tento pohľad zovšeobecniť možno. *Grounded Theory* a proces analýzy však nekončí. Je množstvo

podmieňujúcich tlakov, ktoré danú oblasť ovplyvňujú. Preto metóda ukotvenej teórie používa analytickú pomôcku, ktorá tieto vplyvy analyzuje. Nazýva sa *conditional matrix* – alebo matica podmieňujúcich vplyvov. Zámerne som v prezentovaní opomenul určité kategórie (*Nosce te ipsum* či *Sizyfos*). Ide o zasadenie do kontextu môjho odboru – sociálnej práce so zameraním na rómske spoločenstvo. Prvotne priblížim analýzu matice podmieňujúcich vplyvov.

Obrázok 29 Conditional matrix – matica podmieňujúcich vplyvov

O zakotvenej teórii uvažujeme ako o transakčnom systéme, metóde analýzy, ktorá umožňuje preskúmať interaktívnu podstatu udalostí. Maticu podmieňujúcich vplyvov si môžete predstaviť ako sústredené prstence (úrovne), z ktorých každý zodpovedá iným stránkam sveta okolo vás. Podmienky na všetkých úrovniach majú pre akýkoľvek výskum veľký význam. I keď skúmame jav, ktorý je umiestnený blízko stredu matice – napríklad na úrovni interakcie, niekedy vnášame do výskumného procesu postoje a hodnoty svojich národných a regionálnych kultúr a svoje vlastné skúsenosti.

Medzinárodná úroveň

Stručným historickým exkurzom som priblížil ťaživú minulosť Rómov v Európe. V každom historickom období sa vyskytujú zmienky o vysídľovaní, vyhánaní z miest či asimilačných snahách. História sa opakuje a o rómskej histórii to platí stonásobne. Tak ako ich pred sedemsto rokmi vyhánali za hradby mesta, konajú tak podobne i v súčasnosti i najvyspelejšie demokracie sveta, kde heslo *liberté, égalité, fraternité* má svoj pevný základ. Krajinám západnej Európy, akými sú Francúzsko, Švajčiarsko či Švédsko, sa však nemožno čudovať. Boria sa s násilnosťami migrantov už dlhé obdobie. Brusel vyčlenil pre pomoc Rómov na Slovensku 300 miliónov eur. Verím, že finančné prostriedky budú účelne využité na pomoc najchudobnejším a neskončia ako dotovanie futbalových klubov či firiem, ktorých zámerom je učiť základom internetu ľudí z osady. Takáto štedrá finančná pomoc sa už nemusí opakovať ...

Národná, štátna úroveň

Slovo „stratégia“ pre mňa predstavuje výrazne negatívny náboj. Stratégia riešenia rómskej problematiky, stratégia Európskej únie, atď. – stratégia sem-stratégia tam. Mení sa vláda, mení sa stratégia. Minulá vláda pripravovala zákon o sociálne vylúčených spoločenských. Kolektív Ústavu romologických štúdií definoval základné pojmy, zvolávali sa pracovné skupiny,

konali sa výjazdové stretnutia. Výsledok? Nulový – zmenila sa vláda, zmenila sa *stratégia*. Chvályhodné je, že v Národnej rade SR máme Róma, ktorý sa angažuje v pomoci *svojim*. Predstavených bolo desať pilierov *rómskej reformy*. Obsahujú v sebe výraznú represívnu konotáciu a nezohľadňujú sociálnu stratifikáciu a značnú heterogenitu rómskeho spoločenstva. Nepochybujem, že išlo o dobrý zámer, ktorého cieľom je, ako pevne verím, pomôcť predovšetkým deťom z najchudobnejších rodín posunúť sa z bludného kruhu chudoby. Názov rómska reforma však evokuje, že ide o zmenu celých komunít en bloc a to nie je podľa môjho názoru správne. Cesta do pekla je dláždená dobrými skutkami a úmyslami. Verím, že toto nebude osudom reformy a že po nových voľbách sa v práci bude kontinuálne pokračovať.

Oblasť, úroveň organizácií a inštitúcií

Väčšina osád leží na východnom Slovensku v prostredí vidieka. Zvyklo as hovorievať: „na dedine má najväčšie slovo richtár a farár“. Pre úspešnú prácu s „rómskou“ komunitou v obci je nevyhnutý funkčný trojlístok: starosta (orgány obce a zastupiteľstvo), rímskokatolícka Cirkev a samotná komunita. Ak sa však starosta vyjadrí: „Ako sme ich učili ješť za Márie Terézie, učíme ich aj teraz“, ak „rómske“ deti pôjdu segregovane na „cigánske prijímanie“ a „Rómovia“ budú kradnúť drevo napriek tomu, že mali možnosť zakúpiť si lístky, samozrejme, že takto dobrá komunita fungovať nebude. Ak akýkoľvek lístok trojlístka zlyhá, bude to mať negatívny dopad na život v dedine.

V meste je situácia odlišná. Anonymita je väčšia a mesto zriaďuje zariadenia sociálnych služieb pre *nepriprôsobivých* občanov (tento samotný termín je veľmi nešťastný. Kto som ja, aby som posudzoval, kto je prispôsobivý a kto nie? Ja som ten správny vzor? Naša spoločnosť je tá vzorná?). Je tu badať javy pre osadu často nepoznané – gamblerstvo, drogy a prostitúcia. Osada je v porovnaní s mestom síce chudobnejšia, ale zároveň pôsobí ako nepoškvrnená hriechmi veľkomesta.

Skupina, jednotlivec, kolektív – interakcia

V rámci *kultúry osady* možno hovoriť o troch skupinách: „podnikateľoch“, „strednej vrstve“ a „degešoch“. Prvé dve skupiny sa stránia chudobných, vôbec ich nenavštevujú a neudržujú s nimi kontakt. Niekedy som mal pocit, že sú ešte viac rasisticky naladení ako *lepenky*. Interakcia s *bielym* obyvateľstvom je v každej obci odlišná. Niektorí prezentujú: „*my s našimi Rómami nemáme žiadne problémy. Žijeme si tu dobre.*“ V iných lokalitách stavajú ploty, či „múry nárekov“.

Konanie súvisiace s javom

Kultúra osady je amaro gendalos (naše zrkadlo, pozn. autora). Rozvrstvenie jej komunity je odrazom celého spoločenského diania. I my vo väčšinovej spoločnosti máme bohatých „podnikateľov“, množstvo chudobných vlastným zlyhaním či pracujúcu chudobu a strednú vrstvu, ktorá celý sociálny štát udržiava ešte pri živote. Máme o sebe predstavu tých lepších, ktorým sa je potrebné prispôbiť. Staráme sa my o svoje deti lepšie ako stredná vrstva v osade? Často ani nepoznáme vlastné deti. Nie je to opäť pomyselne gendalos? Pamätám si Skrúcaného vyjadrenie z Domino fórum: „V krajine, kde je najsledovanejším programom Jednoducho Mária, voľby nemohli dopadnúť inak.“ My sme teda tí, ktorým sa majú tí z kolónie prispôbiť? Sledovanosť vulgárnych reality show je obrazom nás samých. Opäť sa sám pýtam: O čo sme lepší, aby sme prikazovali iným prispôbiť sa? Neprekážajú nám ovplyvnené štátne zákazky, plytvanie verejnými zdrojmi či vážne politické kauzy. Trňom v oku sú pre nás tí, ktorí sa nevedia prispôbiť. Oni sú predsa tým elementom, pre ktorý tento štát nefunguje. Keby sme ich nemali, tak by sa nám žilo lepšie a možno by nezamestnanosť klesla na nulu – zvykneme sa domnievať. „Rómovia“ sú pre nás hromozvodom vlastnej frustrácie z nízkeho príjmu či životnej úrovne. Skromne verím, že sa často našej otvorenej nenávisti neprispôbia. Sme my teda pekný príklad ...

4.4 SIZYFOS

Súhlasím s Kellerom (2011, s. 123) v tom, že pri rastúcom deficite plnohodnotných pracovných príležitostí je prakticky nemožné všetkých „prebytočných“ ľudí (tí, ktorí sú ťažko zamestnateľní – chudobní, nevzdelaní, ale aj päťdesiatnici, ktorí sú pre potreby ekonomiky málo pružní, ale taktiež mladá generácia, ktorá blúdi medzi dočasnými stážami pri márnom hľadaní stabilného zamestnania, rovnako tak dlhodobo nezamestnaní muži a ženy všetkých vekových kategórií) do spoločnosti opäť uspokojivým spôsobom integrovať. Na ich plnohodnotnú integráciu sa v skutočnosti už rezignovalo a spoločnosť sa obmedzuje len na ich provizórnu dočasnú prácu (aktivačná práca, malé obecné služby, a pod.). Nejde už o znižovanie sociálnych nerovností pomocou netrhových mechanizmov, ako to vyžadovala koncepcia sociálnych práv. Ide o jednostranný ústup logike trhu, ktorá nerovnosti stále znovu a znovu plodí.

Sociálna práca, ktorej úlohou je začleňovanie okrajových ľudí a skupín do spoločnosti, je tak postavená pred nespĺniteľnú úlohu. Má zaistiť dôstojné životné podmienky pre tých, ktorým sa práce nedostáva a má to dosiahnuť v spoločnosti, v ktorej je dôstojnosť životných podmienok podmienená práve prístupom k plnohodnotnej práci. Sociálne začlenenie, ktoré sa nemôže oprieť o začlenenie profesijné, je odsúdené k večnému začleňovaniu. Problém novej vlny dekonverzie nemôže byť takýmto spôsobom vyriešený a sociálna práca sa v týchto podmienkach stáva „Syzifovou sociálnou prácou“. (Castel, 1995, In Keller, 2011, s. 123).

Na Slovensku jestvuje viacero ústavov zameraných na rómsku národnostnú menšinu a vzdelávanie odborníkov v predmetnej oblasti: Ústav romologických štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Ústav európskych rómskych štúdií v Banskej Bystrici, Ústav rómskych štúdií v Prešove... Za zmienku preto stojí otázka: Má opodstatnenie zakladanie takýchto ústavov, ktorí školia Szyffov?

Odpoveď na otázku nachádzam v Písme v Abrahámovej prosbe: Tu Abrahám pristúpil bližšie a povedal: „Zahubíš azda spravodlivého spolu s bezbožným? Možno, že je v meste päťdesiat spravodlivých. Vari ich zahubíš, alebo radšej odpustiš mestu kvôli päťdesiatim spravodlivým, čo sú v ňom? Nech je ďaleko od teba, že by si takto robil, usmrcoval spravodlivého s bezbožným! Takto by sa rovnako vodilo spravodlivému i bezbožnému. To nech je ďaleko od teba! Ty, ktorý súdiš celú zem, nebudeš takto súdiť!“ Pán mu povedal: „Ak v meste Sodome nájdem päťdesiat spravodlivých, kvôli nim odpustím celému mestu.“ Abrahám však začal znova a povedal: „Hľa, opovážil som sa rozprávať s Pánom, hoci som len prach a popol. Možno, že do päťdesiat budú chýbať piati spravodliví. Zničil by si kvôli piatim celé mesto?“ On odpovedal: „Nezničím, ak ich tam nájdem štyridsaťpäť.“ A on mu ďalej hovoril: „A čo, keď sa ich tam nájde len štyridsať?“ On odpovedal: „Neurobím to kvôli štyridsiatim.“ Potom povedal: „Ach, nehnevaj sa, Pane, keď ešte hovorím. A ak sa ich tam nájde len tridsať?“ Odpovedal: „Neurobím to, ak ich tam nájdem tridsať.“ A zasa povedal: „Hľa, začal som hovoriť svojmu Pánovi: Čo bude, ak sa ich tam nájde len dvadsať?“ A on odvetil: „Nezahubím (ich) kvôli dvadsiatim.“ A ešte povedal: „Ach, nehnevaj sa, Pane, že ešte raz vravím. Ak sa ich tam nájde len desať?“ On odpovedal: „Nezahubím kvôli desiatim.“ Keď Pán dokončil rozhovor s Abrahámom, odišiel a Abrahám sa vrátil na svoje miesto. (Gn 18: 23-32)

Daný text môžem parafrázovať nasledovne: Ak by sme pomohli čo len zopár ľuďom v osade zmeniť svoj život, bolo by márne? Môžeme zahodiť sociálnu prácu a povedať, že aj tak sa nič nezmení – slovami „Róma“: „My budzeme robiť, šak biele nemajú robotu.“ Výpovede obyvateľov osady dokazujú, že tam jestvujú ľudia túžiaci zmeniť svoj život a nezostávajú len pri slovách. Ak by tam zostali aspoň „desiati spravodliví“, oplatí sa bojovať. Ak sa však naplní scenár neustále zväčšujúcej sa miery nezamestnanosti, sociálna práca naozaj degraduje na sifyfovskú prácu.

V slovenských i českých podmienkach by sme len ťažko našli systematické dielo zaoberajúce sa prístupmi sociálnej práce vo vzťahu k „Rómom“. Výnimku tvorí Navrátilovo dielo z roku 2003. Autor v ňom vytyčuje piliere sociálnej práce s touto skupinou. V nasledujúcej časti sa pokúsim načrtnúť odporúčania vychádzajúce zo záverov výskumu. Nebudem ich opakovať ako Navrátilove piliere, evokujú vo mne piliere *Reformy* a domnievam sa, že by ich bolo už akosi priveľa. Je to súbor záverov a odporúčaní uvedených pre praktické využitie, ako aj pre aplikáciu vo vzdelávaní, ktorého som súčasťou:

1. „**NOSCE TE IPSUM**“ – „POZNAJ SÁM SEBA“

Súhlasím s Navrátilom a jeho pilierom. Každý z nás je jedinečný – nemôžeme byť všetci právnici, maliari, kuchári či športovci. Samotnú prácu v segregovaných lokalitách tiež predsa nemôže vykonávať každý. Je predsa nemysliteľné, aby danú aktivitu vykonával človek, ktorý sa v kolónii vyjadrí: „vy *** cigánske“, alebo je príliš senzitívny na puch variacích sa kostí, ľudské exkrementy či túlavé psy. Ak vnímam svoje okolie etnocentricky, narobím viac škody ako úžitku.

Odporúčania:

Vzdelávacie inštitúcie:

- zabezpečiť odbornú špecializovanú prax pre študentov – umožniť študentom kontakt s realitou v osadách. Ide o nemalé finančné prostriedky, ktoré je potrebné získavať z medzinárodných grantov a za zamyslenie stojí i podpora štátnych inštitúcií v tomto programe

Praktici/terén:

- podrobiť prísnyim kritériám výber terénnych sociálnych pracovníkov ako aj jeho asistentov, rovnako asistentov učiteľa.
- prehodnotiť štandardy prijímania – vytvoriť výnimku na podporu prijímania „Rómov“ bez vysokoškolského vzdelania, resp. umožniť im študovať externé štúdium

bezplatne (samozrejme s adekvátnym počtom kurzov, ktoré podľa mojich skúseností majú absolvovaných až-až, no bohužiaľ podľa nových kritérií prijímania to nestačí). Z praxe jednoznačne vyplýva – „radšej šikovný preškolený „Róm“ z komunity ako magisterka s rasistickými názormi“.

- podrobiť výber konkrétnej osoby rozhodnutím starostu, hlavného koordinátora terénnej sociálnej práce v lokalite, ale najmä zástupcov segregovaného či separovaného osídlenia
2. **KOMPLEXNÝ PREHLAD O ŽIVOTE RÓMSKEJ NÁRODNOSTNEJ MENŠINY** – história, súčasnosť, príklady dobrej praxe a pod.

Každý, kto pôsobí v marginalizovaných územiach, by mal ovládať základy rómskeho jazyka a poznať históriu Rómov.

Obrázok 30 Svadba zo začiatku 50. rokov - Kravany

Odporúčania:

Vzdelávacie inštitúcie:

- univerzitné vzdelávanie zamerať nielen na prvky tradičnej rómskej kultúry a histórie, ale upozorňovať na značnú sociálnu stratifikáciu a sociálne problémy
- povinný rómsky jazyk
- priblížiť *kultúru osady* a zapracovať ju ako samostatný predmet
- posilniť výučbu príbuzných vedných disciplín – najmä sociológie, antropológie a psychológie

Praktici/terén:

- kritériá výberu podmieniť dôkladnou znalosťou života Rómov v Európe a na Slovensku
- podporovať samotných „Rómov“ z lokality pre výkon danej práce (dôležité je eliminovať úžerníkov, „podnikateľov“ na túto pozíciu)

3. MOC V SOCIÁLNEJ PRÁCI

Inštitút osobitného príjemcu dáva do rúk sociálneho pracovníka nesmiernu moc. Má možnosť vyplácať dávky postupne, pracovať s rodinou, rozdeliť financie a pod. Často môžu mať vaši klienti z vás prehnaný rešpekt: *Raz ma prišli okúpať na Veľkú noc deti z ***. Nevedeli, že tam bývam. Keď ma zbadali: „Teta ***! Budeme chodiť do školy!“ „Kto sa odváži ma okúpať? Samozrejme, nikto.“ (smiech) Keď prídem do ***, všetci idú domov. (smiech) Oni sa nás boja viac ako policajtov. Keď sa to tak vezme máš velikánsku moc. Ak neplatia za odpad, poviem im, že pôjde dávka na úrad, v ten deň je poplatok zaplatený.*

Lavírovanie na hrane strachu a rešpektu je veľmi zradné. Často od „Rómov“ môžete počuť: *„Ako vy bieli budete robiť, tak my sa budeme mať! alebo „Vy ste tu pre nás a ste platení z našich*

dani.“ (neuvedomujú si, že žiadne dane neplatia). Ak sám seba dobre nepoznáte (nosce te ipsum), tak vám nepomôže ani školenie, ani supervízia. Hrozí Vám vyhorenie. Opojný pocit moci verzus pomáhajúca profesia: „Vieš, Rómovia ťažko niekomu vykjajú. Musíš mať rešpekt. Mne normálne vykjajú. Málokto si dovoľí akože tykať. ... Ak nemajú vyrovnané účty za elektriку a vodu, tak ešte vodu im pomôžeme zaplatiť. Bez električky môžu byť, ale bez vody nie. Okrem dvoch všade robíme osobitného príjemcu. Keď ma strašne nahnevali, rozdali sme im peniaze a nezaplatili za nich ani elektriку, ani vodu. Potom ma prišli poprosiť, aby sa to vrátilo naspäť a sľúbili mi, že už na mňa nikdy nebudú zvyšovať hlas. Musela som to urobiť, lebo prišli nám tu Rómovia z Dobšinej a to bolo neskutočné, navádzali nám ich, hádali sa medzi sebou – pre hocičo, pre neporiadok, pre deti. Doniesli si tam psa a nenormálne útočí. Potom som im povedala: vy naschvál nahuckáte na nás psa. Nikdy predtým sa mi to nestalo. Máme problémy s deťmi, lebo kradnú. Navzájom si kradnú desiaty, deti sú strašne agresívne, keď nejedia. Rozhodli sme sa preto z dávky platiť deťom desiate. Dievčatá vravia, zabijú nás. Nebudem sa ich pýtať, deti sú hladné. Osvedčilo sa to a teraz sú všetci spokojní. Niektorí rodičia nesúhlasili, ale dohovorili sme im, že je to pre deti. Ale tiež aj keď majú desiate, bijú sa, lebo to, čo vidia doma, prenášajú na seba. Predstav si, že sedem-osemročné decko ide biť spolužiakov so stoličkou. No odkiaľ to má, keď nie z domu? Útočia aj na učiteľky a dovoľujú si. Nemajú problém im vynadať.“

Odporúčania:

Vzdelávacie inštitúcie:

- zaradiť „moc v sociálnej práci“ do syláb, resp. vytvoriť samostatný predmet
- klásť dôraz na poznanie legislatívnych opatrení, predovšetkým nároku na dávky a inštitút osobitného príjemcu

Praktici/terén

- odborné semináre a školenia upozorňujúci na fenomén zneužívania moci

*„Najlepšie boli prednášky organizované Nadáciou Milana Šimečku. Boli v troch odlišných mestách. Páčil sa mi prístup Laca a Pauly. Mali to dobré. Niečo povedia, dajú tému a ty sa môžeš vyjadriť, potom máš prestávku a tri hodiny ubehnú ako nič. Mal si tri aktivity, ale do večera ti to zbehlo jak nič. Bolo to náročné, ale dobré – právo pre každého. Rada som tam chodila. To, čo v kuse rozprávajú a nemá to ani hlavu ani pätu, tak to nie. To, čo sa teoreticky naučíš z kníh, zrúti sa Ti na ***.“*

- povinné supervízie a preventívne aktivity proti „burn-out“ (syndróm vyhorenia)

4. POKORA

Je jedno, akej farby lepenka je – byť pokorný voči sebe (súvisí so sebazpoznaním) i voči všetkým navôkol je nevyhnutné. V danej oblasti nemožno dávať žiadne odporúčania. Buď si ju osvojíte sám alebo vás k nej viedli rodičia či skúsenosti, na univerzite sa jej nenaučíte.

Pokora je cestou prijať neočakávané. Ak sa nazdávate, že vás už v teréne nič neprekvapí, garantujem vám, že sa to stane. Myslel som si, že nechcené vysypanie cukríkov v chatrči pred zimou schovávajúcim sa krdľom detí a ich „vojna o cukríky“ demonštrujúca živočíšnu ríšu sa ma dotkla natoľko, že už ťažší zážitok si sotva môžem predstaviť. To som však nečelil chatrči bez okien a v nej zdravotne hendikepovanej žene, ktorá chcela, aby som ju fotil v nemravných pózach. Bolo by veľmi ťažké predstaviť si negatívnejší zážitok. No ak si myslíte, že otvorenosťou či ľudským prístupom nemôžete nič pokaziť, zmrazia vás reálne vyhrážky podnikateľov. Aj takéto podoby prináša Sisyfova práca. Pokora a prijatie je možnosťou, ako to možno zvládnuť.

5. ODSTRÁNENIE SIZYFOVHO SYNDRÓMU

Ak zistíte, že vaša práca tlačiacieho Sizyfa predsa len časť gule na povrch zemský vytlačila, dáva vám to silu pokračovať, nevzdávať sa a motivuje vás to k ďalšej práci. Odmenou vám vie byť milé slovo, či neformálna pochvala: *„Majorita vidí všetko zvonka. Človek z majority sa musí aj prispôbiť tým Rómom a žiť s nimi. Čo majorita nikdy nedokáže. Ja tam bývam, na jednej strane ich dávam aj bokom, ale snažím sa im čo najviac pomôcť. Dost' Rómov chodia po okolitých obciach na lesné práce a povedia mi, že V*** mi môžeme byť hrdí na to, že žijeme v ***, lebo v iných obciach je to horšie. Vieš ako Ťa to nadchne? Ešte viac, aby si robil.“*

Keď sa k pozitívnym reakciám pridá i osvedčený inštitút v rámci výkonu sociálnej práce, ktorý odstraňuje tak silnú úžeru, tak vaše tlačenie balvanu nie je márne:

*„Každý štvrtok dostávajú peniaze a potom poukážku. Na základe našich poznatkov vieme zistiť, že napríklad dieťa v rodine má problémy, tak ja dám podnet na ÚPSVaR o inštitút osobitného príjemcu. My určujeme ako budeme tú dávku v hmotnej núdzi vyplácať. Snažíme sa čo najviac vyplácať poštovou poukážkou. Väčšia suma ide na potraviny. Menšia suma ide v hotovosti. Následne my kontrolujeme tie bločky. Ak zistíme, že im predavačka dala nejaké to víno, automaticky sprísňime tie podmienky. Osvedčilo sa to, privítali sme to. Prijali by sme to, aby to fungovalo na celú rómsku komunitu, aby sa tým znížila tá úžera. Teraz je takto 15 rodín. Všetko je to ***. Je to už zaužívané takto desať rokov. Táto komunitná práca sa osvedčila. Oni keď dostanú tie finančné naraz, vydržia im maximálne tri dni, čoho som aj svedkom. Kupujú nepotrebné veci, ktoré by nemuseli mať: víno, kávu, atď. Oni, čo by mali mať na mesiac, tak si urobia oslavu, alebo niečo také. Ak nemajú tie koruny, tak sú nútení sa „obracat“. My sme im to navrhli, že to vyskúšame tri mesiace a mám tu rodiny, ktoré nechceli vystúpiť z toho. Sú aj rodiny, ktoré sú proti. Tam je alkohol. Ale oni si stále nájdu nejakú fušku a sú vždy pri tom alkohole.“*

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

HIRT, Tomáš, JAKOUBEK, Marek: *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Společnost při ČT – Člověk v tísní, 2005. 279 s. ISBN 80-86898-22-9.

JEŽEK, S. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Praha: Edice SCAN, 1999. 195 s. ISBN 80-85834-60-X.

JUROVÁ, A. 2002. *História Rómov*. In: VAŠEČKA, Michal et al.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná spáva o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 914 s. ISBN 80-88935-41-5.

KAJANOVÁ, A. 2013. Migrace v kultúre chudoby. Návrh medzinárodného projektu. Nevydané. Mayring, P. 2002. *Einführung in die qualitative Sozialforschung: eine Anleitung zu qualitativem Denken*. Beltz: Weinheim und Basel.

KELLER, J. 2011. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2011. 158 s. ISBN 978-80-7419-017-9.

KOLLÁROVÁ, Z. 1992. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In MANN, A. B. (ed.). *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. 207 s. ISBN 80-900486-2-3.

KOLLÁROVÁ, Z. 2009. *Rómovia a Tatry*. [online]. 2009, [cit.2013-07-27]. Dostupné na internete: <http://www.mecem.sk/romovia/?id=romovia_historia_zaujima_vosti&lang=slovak&show=14725>.

KORIM, V. 2006. *Dejiny Rómov*. Banská Bystrica: UMB, 2006. 118 s. ISBN 80-8083-226-9.

KOZUBÍK, M. 2009. *Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : história (1. časť)*. Praha : Hnutí R, 2011. 73 s. ISBN 978-80-86798-12-7.

KOZUBÍK, M. 2009. Sociálne vyčlenenie a kultúra rómskej národnostnej menšiny v meste Poprad a obciach hornádskej doliny : terénny výskum (2. časť) Praha : Hnutí R, 2011. 115 s. ISBN 978-80-86798-13-4.

LACKOVÁ, E. 1992. *Rómske rozprávky. Romane paramisa*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 95 s. ISBN 80-0049-5.

Lewis, O. 1966. *The Culture of Poverty, Scientific American*, sv. 215, č. 4, 1966, str. 19 – 25; translated by permission of Harold Ober Associates Incorporated. (preklad Lenka Budilová, Marek Jakoubek, [online]. 2013, [cit. 2013-07-12]. Dostupné na internete:< www.ksa.zcu.cz/studium/podklady/tk/kf.rtf>).

MUŠINKA, A. 2012. *Podarilo sa*. Prešov: Tlačiareň Kušnir, 2012. 199 s. ISBN 978-80-555-0531-2.

PODOLINSKÁ, T. – HRUSTIČ, T. 2010. *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou. Boh medzi bariérami*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89027-34-7.

RADIČOVÁ, I. – VAŠEČKA, M. 2002. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava: Svetová banka. Nadácia SPACE. Ineko, 2002. 42 – 43 s. ISBN 80-88991-15-3.

STRAUSS, A. – CORBIN, J. 1990. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newsbury Park: Sage, 1990. ISBN 0-7619-0747-5.

TKÁČOVÁ, A.: *Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik 1. ČSR*. In: VAŠEČKA, M. et al.: *Čačipen pal o Roma*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. s. 31 – 32. ISBN 80-88935-41-5.

VAŠEČKA, Michal et al.: *Čačipen pal o Roma. Súhrnná spáva o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 914 s. ISBN 80-88935-41-5.

ME SOM ČA DILINO GADŽO ...

Tony Gatlif – režisér filmu *Gadjo Dilo* (1997) napriek svojmu rómskemu pôvodu a špičkovým filmom z rovnakého prostredia, v danej komunite nevyrastal. Sám hovorí: „Mentalite Rómov je veľmi ťažké porozumieť...“ O čo ťažšie som to mal ja – „biela lepenka“? Mojim cieľom nie je vynášať súdy. Snažil som sa priblížiť komunitu z pohľadu Sifyfa – sociálneho pracovníka so zameraním na rómske spoločenstvo. Často som počúval názory ako: „kto vyrieši rómsky problém, mal by dostať Nobelovu cenu“. Podľa môjho skromného názoru riešenia už jestvujú, vie sa i o komplexnom prístupe a príkladoch dobrej praxe je viacero (napríklad Mušinka: *Podarilo sa*, 2012). Nepovažujem sa za *ciganológa*, *romológa* či aktivistu. Nerád by som sa zaradil do Kellerovej kategórie tých, ktorí radšej o chudobných píšú než im pomáhajú. Kniha nie je ani mojou osobnou terapiou vyrovnávania sa s predsudkami. Snažil som sa popísať *kultúru osady* môjho rodného kraja. Mienil som uviesť svoje poznatky v kontexte profesie odborného asistenta Univerzity, ale aj sociálneho pracovníka so zameraním na rómske spoločenstvo. Moja pravda sa zrkadlí v „gendalos“. Je až neuveriteľne jasné, že najchudobnejší z najchudobnejších a najbohatší z najbohatších majú tak veľa spoločného. Lewisova podobnosť *jet set* (veľmi bohatých) a *café society* (najchudobnejší) v utrpení, prázdnote a pátose je obrazom nás samých. *Culture of poverty* neprináša len negatívne menované javy. Spontánnosť, potešenie zo zmyslových zážitkov, život pre prítomnosť, nezaobreranie sa budúcnosťou (ktorá je pre majoritu tak zväzujúca), sloboda a chuť kávy či cigarety, ktorú ste už pár dní nemali prináša pocity radosti. Priblížil som pohľad do zrkadla doby, v ktorej žijem. Odrážame sa v ňom všetci. I to ma možno, podobne ako *Stéphana* v Gatlifovom filme fascinovalo. Nikdy absolútne nepochopím princípy fungujúce v kolónii, hoci sa v nej cítim vnútorne slobodný a prijatý. Veď napokon: „*Me som ča dilino gadžo ...*“

ME SOM ČA DILINO GADŽO ...

Tony Gatlif – the director of the film *Gadjo Dilo* (1997) despite his Roma origin and excellent films from the same environment did not grow up in the Roma community. He says: “It is very difficult to understand the Roma mentality ...” It was even more difficult for me – the “white cardboard”. My aim is not to judge. I tried to depict the community from the point of view of Sisyphus – the social worker focused on the Roma community. Very often I heard the ideas such as: “those who will solve the Roma problem should be awarded the Nobel Prize”. In my modest opinion, the solutions exist; there are even the complex approaches and there are several examples of good practice (e.g.: Mušinka: “*Podarilo sa*”, 2012). I do not consider myself to be a *Gypsy expert* or an activist. I would not like to belong to the Keller’s category of those who would rather write about the poor than really help them. The book is not my personal therapy of accepting the prejudices either. I tried to depict *the culture of the settlement* of my home region. My intention was to present my knowledge in the context of the profession of an assistant professor at the University but also a social worker focused on the Roma community. My truth is reflected in “gendalos”. It is incredibly clear that the poorest of the poorest and the richest of the richest have so much in common. The Lewis’ analogies of *jet set* (of the very rich) and *café society* (of the very poor) in suffering, emptiness and pathos is the picture of us. *Culture of poverty* does not bring only negative phenomena. Spontaneity, the enjoyment of the sensual, living in the present, no future orientation (that is so binding for the majority), freedom and a taste of coffee or cigarettes that you have not had for days bring the feelings of happiness. I depicted the view into the mirror of the period that I live in. All of us are reflected in it. Maybe I was fascinated by it as *Stéphan* was fascinated in the Gatlif’s film. I will never fully understand the principles functioning in the colony, in spite of the fact that I feel free and accepted in it. After all: „*Me som ča dilino gadžo ...*“

ME SOM ČA DILINO GADŽO ...

Tony Gatlif – der Regisseur des Films *Gadjo Dilo* (1997) wuchs trotz seiner Roma-Herkunft und den ausgezeichneten Filmen aus diesem Umfeld nicht in dieser Kommunität auf. Selbst sagt er darüber: „Die Mentalität der Roma ist sehr schwer zu verstehen...“ Umso schwieriger war es für mich – „der weißen Puppe“ Mein Ziel ist es nicht, zu urteilen. Ich bemühte mich, mich, der Kommunität aus der Sicht von Sizyfos – einem Sozialarbeiter mit Orientierung auf die Roma-Gemeinschaft näher zu kommen. Oft hörte ich Meinungen wie: „wer das Roma-Problem löst, sollte den Nobelpreis bekommen“. Meiner bescheidenen Meinung nach existieren bereits Lösungen, auch die komplexe Betrachtungsweise ist bekannt und Beispiele einer guten Umsetzung gibt es mehrere (zum Beispiel *Mušinka: Podarilo sa*, 2012 (übersetzt: *Gelungen*, 2012)). Ich halte mich für keinen Tsiganologen, *Romologen* oder Aktivist. Ich möchte mich auch ungern der Kellerschen Kategorie derjenigen zuordnen, denen es mehr hilft zu schreiben, als sich um die Armen – die eigentlichen Bedürftigen zu kümmern. Das Buch ist auch keine persönliche Therapie, um mich mit den Vorurteilen auseinanderzusetzen. Mein Bestreben ging dahin, die *Kultur der Siedlung* meiner Heimat zu beschreiben. Ich hatte vor, meine Erkenntnisse im Kontext der Profession als Fachassistent der Universität, aber auch als Sozialarbeiter mit Orientierung auf die Roma-Gemeinschaft anzuführen. Meine Wahrheit spiegelt sich im „gendalos“ wieder. Es ist fast unglaublich klar, dass die Ärmsten der Armen und die Reichsten der Reichen so viele Gemeinsamkeiten haben. Lewis' Analogie der *jet sets* (sehr Reichen) und der *café society* (der Ärmsten) im Leiden, in der Leere und dem Pathos ist ein Bild von uns selber. *Culture of poverty* bringt nicht nur negativ aufgezählte Erscheinungen. Spontanität, Freude an Sinneserlebnissen, das Leben für die Gegenwart, das sich Nichtbeschäftigten mit der Zukunft (die für die Majorität so

bindend ist), Freiheit und der Geschmack von Kaffee oder einer Zigarette, die man schon seit Tagen nicht mehr hatte, bringt Gefühle von Freude. Ich habe den Blick in den Spiegel der Zeit näher gebracht, in welcher ich lebe. Darin spiegeln wir uns alle wider. Auch das hat mich möglicherweise, ähnlich wie *Stéphan* in Gatlifs Films fasziniert. Ich begreife nie absolut die in einer Kolonie funktionierenden Prinzipien, auch wenn ich mich in dieser innerlich frei und akzeptiert fühle. Denn letztendlich: „*Me som ča dilino gadžo ...*“ /*“Ich bin nur ein dummer Gadscho“*/.

Obrázok 31 Aleluja

Názov: (Ne)vinní a dilino gadžo

Autor: PhDr. Michal Kozubík, PhD.

Náklad: 100 ks

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva

Rozsah: 183 strán

Vydanie: prvé

Formát: A5

Tlač:

ISBN 978-80-558-0418-7

EAN 9788055804187